

Poepoe
Ka Moolelo o Wakea

Hawaiian
1 Mei 1906 (5-1-06), 78
Ka Moolelo o Wakea
He mau inoa okoa ae nohoi kekahi o Wakea, oia o Kapapanuiakea, elike me ia i ikeia ma ka mele Kumulipo; a o Makia-a-Hano hoi kekahi inoa, elike me ia i ikeia ai ma ka pule a Kamoawa, ke kahuna.
Ma ka Davida Malo moolelo hoi, ua olelo oia, o Lihauula ka mua; o Wakea aku kona hope, a o Makulu ko laua muli. Aka, ua hoike mai o Aberahama Fornander ma ka aoao 112 o kana Buke I “Ka Lahui Polunesia,” o Wakea no ko Lihau-ula mua; a o Makuu, oia nohoi o Makulukulukalani ko laua muli.
Ua ikeia ma na papa mookuauhau he nui elike me ka mookuauhau o Opuukahonua, Hulihonua, Kapapaiakea me Puukahonua, o Lihauula ke keiki mua a Kahikoluamea k. me Kupulanakehau w.; o Wakea aku ka waena, a o Makulu ka hope. Aka, ma ka mookuauhau o Welawahilani i hoikeia ma ka aoao 187 o “Ka Lahui Polunesia,” Buke I, o Wakea, ka mua; o Lihauula ka waena, a o Makuu (oia nohoi o Makuu, i kapaia i kahi wa o Maukulu ka muli.)
Me he mea la, <u>ua hana a kela mau mookuauhau</u> i hoikeia ae la, ma ka hoolilo ana ia Lihauula i mua no Wakea ame Makulu, e na kahuna, e na kahuna, oia i ka kahiko, oia i ua oleloia ma ka moolelo kahiko, mai a Lihauula mai i loa mai ai ka oihana kahuna, oia i hoi ka oihana alii mai a Wakea mai ia. A ua hana na kahuna i keia hana i mea e lilo ai ka oihana kahuna i poo no ka oihana alii.
<u>No ka mea e pili ana i ko Wakea oleloia ana no Kona hana maoli ana me kona mau lima i ka Pae Aina o Hawaii nei, ua hoikeia ia mahele ma ka mokuna I, o keia moolelo i ka hope ae nei.</u>
Ua hoomaopopoia ma na kuauhau ame na mele kahiko, eia no ma Oahu nei kahi i noho ai o Wakea ame Papa.
Aia ma kekahi moolelo kahiko o Hawaii nei, ua ikeia ko Wakea ame ko Papa noho ana mauka ae nei o Kalihi, a pela nohoi ko Wakea kukulu ana ma Waolani, Nuuanu ae nei, i Heiau. A o ka inoa o ua heiau la oia o Kawaluna. Ua oleloia, o ka heiau mua loa keia i kukulu mua ia ma keia Pae aina. Aia maloko o kekahi mele kahiko i hoakakaia ai keia noho ana o Wakea ma Waolani ame kona kukulu heiau ana malaila. A penei ua mele la.
(E HOOMAU IA AKU ANA.)
2 Mei 1906 (5-2-06), 79
Ka Moolelo o Wakea
1. “O Wakea la ko Waolani
2. O ku ka lepa la i Waolani

3. O ka pae-humu la i Waolani

4. O ka ilii i la i Waolani

5. O ka anuu la i Waolani

6. O ka mana la i Waolani

7. O ka hale pahu la i Waolani

8. O ka Moi la i Waolani

9. O ke kupala la i Waolani

Ua oleloia nae ma kekahi moolelo kahiko mai Tahiti i hele mai ai o Wakea ame Papa a noho mauka ae nei o Kalihi. Aole nae ia he mea pololei, oia o ua moolelo la ua pili ia i ka loa ana o ke akua ulu (bread fruit god) o Hawaii nei, oia hoi o Kanahaikaua; a o ka moolelo oiaio maoli i pili i keia akua ulu, aole i hoike ia malaila ua hoea mai o Wakea ame Papa mai Tahiti mai. Aka, o ka maawe moolelo o keia ano e hoike ana mai Tahiti mai o Wakea ame Papa, no nei mau wa hope mai nei ia, na wa i maa ai na alii ame na kahuna oia mau au, e hoopilipili mookuauhau alii a mookuauhau kahuna nohoi ma ke ano, mai Tahiti mai na kumu o ko lakou mau mookuauhau.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

O Wakea, he kanaka maoli no ia; a o kana wahine oia o Papa, i kapaia nohoi o Haumea, a o ko laua wahi i noho ai oia ka pali o Kilohana. Oia kela wahi kaola pali mawaena o ke awawa o Kalihi uka ame Koolau; a oia nohoi ka hookuina o ka lalani mauna e hele la mai Nuuanu mai a hoea i Kalihi a nee a hala loa i Koolau loa.

Ia laua e noho ana ma keia wahi, ua loa ko laua ola, ma na mea o keia noho kino ana ma o na maia pala-ku i ka nahele, na uhi punapuna moe lepo o ka uka, na kalo aweu manalo a lilo i poi uouo oao; na hooio me na kika-wai-o e lomi pu iho a me na opae kala ole o ka uka waokele; na lawalu oopu momona i hele a ala i ka lauki, ame na wahi luau palupalu oia uka iuiu. Pela nohoi me na alamihi kai aala o na kai kohola o kai ae nei o Kalihi, e laa na papa'i momona, a pela nohoi me na wahi hua opihi mai o na Koolau, ame ko laila mau lau limu. A o keia mau mea apau inai pu iho me ka poi aweu uouo, he ono mai hoi kau a koe.

3 Mei 1906 (5-3-06), 80

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ke iho nohoi ma kai nei o Kalihi, he ola no ko laila; a pela nohoi ke iho ma na huli Koolau, he ola no, aia ma ko laila mau kahakai.

O kahi i ku ai ko laua wahi pupupu hale, maluna pono no ia o kela kaola pali o Kilohana. Ma kahi o kela puu ano haahaa ma ka palena luna loa o ke alanui e heleia nei e na kamahale makaikai o keia au.

I kekahi la malie maikai o ke kau, oia no laua e noho ana ma ko laua wahi pupupu hale, elike nohoi me ka mea mau o ka noho ana o ke kane ame ka wahine, ua huli aku la o Papa, oia hoi o Haumea a nana aku la ma ka huli Koolau; a ike aku la i ka waiho kahela mai a ke kai o Mokapu; ma Heeia-kea, ono ae la ua Haumea nei i na lau limu ame na hua alamihi oia mau aekai; a o ka manawa no ia i liuliu iho ai ua Haumea nei e iho ilalo o na Koolau i ka lawai'a. Olelo ae la oia i ke kane: E iho ae au i Koolau i wahi inai na kaua.

O ko a nei iho aku la no ia ma ke alanui pali, e moe la mai luna aku nei o Kilohana a hoea ilalo o Luluka ma. Aole keia i iho no kai o Mokapu, aka, hele aku la keia a hoea i Kaneohe ma keia huli Koolau a hiki i Heeia, a hoea i ka lae o Kealohi. Oia kela lae mawaena o Heeia-uli ame Heeia-kea.

Oiai hoi ka wahine, o Haumea, i hala aku ai no kana huakai imi ola ma na Koolau, na hele mai la o Wakea e huli i mau wahi lau-nahele, na wahi mai'a ame ia mea a'e, ia mea a'e e pono ai ka ai ana iho me na wahi mea makamaka hou a ka wahine ke hoi mai, mai kahakai mai. Oia hele ko ia nei a loaa na hoi'o, ka uhi, a ike aku la keia i nei ahui maia a ka nui launa ole. Ua hele nohoi a oo pono. O ko ia nei oki iho la no ia. Iaia e oki ana i ua mai'a nei, ua loaa pono aku la oia i na kia i o ke alii, o Kumuhonua; a pa-e ana ka leo o ke kia i:

“Ahaha; loaa pono ke kolohe.”

“Auhea?” wahi a kekahi.

“Eia la; ke oki nei i ka mai'a a ke alii.”

“Ina pela, ea, e hauhoa aku na lima i ke kaula, a e kupee na wawae a paa. He puua kena na ke alii. Kahaha! Na-na no paha hoi ke kolohe i ke kii i ka mai'a a ke alii. Eia ka o nei kanaka ka mu ai maia e pau nei ka maia a ke alii o uka ne o ke kuahiwi. Kauwa make loa oe ia makou.”

(E HOOMAUUA AKU ANA.)

4 Mei 1906 (5-4-06), 81

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi– Ka Loaana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pane mai ia o Wakea: “Aohe ia he alii. He hu ____ no ia.”

“Ka—i! He keu oe a ke kanaka olelo ino i ke alii. E ____-ke ana oe ia makou. Alua ou hewa; o ko aihue i ka maia a ke alii, a o ko kuamuamu. Nolaila, e paa'au ana oia ia makou i ka hopuia.”

A o ka hopuia iho la no ia o Wakea e ua poe kanaka ____ nei, kupeeia iho la a paa i ke kaula kae, ame ke kowoli _____ paa na lima ame na wawae.

I keia wa i pane ae ai o Wakea: “E aho e hookuu ae oukou i kuu mau wawae i hiki ia'u ke hele, o lilo ole au he alii ai-moku na oukou e auamo hele ai mai uka aku nei a hoea i kahi e _____ alii a oukou. Oia hana luhi ia la, o ka auamo ma ke kua. _____ e makalakala ae ana oukou i na kupee o kuu mau wawae nei la a hemo, ea, na'u no au e hele.”

Ua maikai keia mau olelo a Wakea i ua poe kanaka _____ ke alii. Nolaila, wehewehe ae la ua poe nei i na kaula i ____ paaia ai na wawae oia nei a hemo, koe nohoi na

kaula i hopaa ia ai na lima oia nei i opeaia ae i ma ke kua, a hoeu aku la ua poe kanaka nei o ke alii ma ka olelo ana 'ku. "O—ia! L _____ kakou!"

Alaila, pane hou mai la o Wakea i ua poe kanaka nei:

"Aole anei hoi oukou e oluolu, e kali iki hoi kakou a _____ mai ka'u wahi luahine wahine mai lalo mai o Koolau, a ike _____ hoi oia ia'u a ike aku nohoi au iaia; alaila, hele a kakou im _____ ke alii a oukou?"

"Aole. Aole e hiki; oiai o ke kauoha i haawiiia mai ia makou o ka wa e loaia ai o ka mu nana e ai ku nei ka mai'a a ka makou haku, he kaualupe wale no ka makou ia kauwa makalakala a hoea imua o ke alii. Nolaila, aole makou e ae aku i kau." wahi a kekahi kanaka i pane ake ai ia Wakea.

O ko lakou nei iho mai la no ia. Ia lakou nei i iho mai ai mai uka mai o ke oawa o Kalihī-uka, o ka wa no ia i ku iho ai ke anuenuē iluna pono o kilohana. Aole nohoi i liuliu o ka haule iho la no ia o ka ua a pa ana ka makani me ka _____ launa ole; a hu'e nohoi ka wai ula i kai, a hele na piha a e _____ kuahiwi i kai o ka moana.

(E HOOMAUIA AKU ANA)

5 Mei 1906 (5-5-06), 82

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihī—Ka Loaia ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Iloko oia ua ame ia makani ikaika e pa ana i hele mai ai lakou nei a puka iwaho nei a hele mai la mauka mai a hoea i Kapalama uka e heaia nei i keia wa, malie ae la ka ino. A mai laila aku, lawe loa ia aku la keia (Wakea) no kahi o ka ilamuku o ke alii e noho ana ma Kaha-honua ma keia aoao, ma Ewa nei o ke kahawai o Nuuanu, oia nohoi kela wahi palahalaha mawaena o ke kahawai o ke kawa o Puehuehu ame ke kahawai o Waikahalulu. A i keia wahi hoopaaia iho la keia i kekahi kumu-ulu nui, e ku ana maluna pono aku, aoao ma Ewa o ke kawa o Waikahalulu.

A ia wa i hoounaia aku ai kekahi elele imua o ke alii Kumuhonua e noho ana ma Apuakehau, ma Waikiki, no ka hoike ana 'ku iaia, ua loaia ke kanaka nana e aihue mau nei na ahui maia punapuna o uka o Kalihī. I ka hoea ana'ku o ua elele nei imua o ua 'lii nei a hoike aku la iaia i keia lono; ua ninau mai la ua 'lii nei:

"Owai ka inoa o kela kanaka i paa mai la ia oukou i uka o Kalihī-lihī-o-Laumiha,?"

Pane aku la ka elele: "Aole au i haiia mai nei i kona inoa. O ke kauoha wale no i haawiiia mai nei ia'u, e ke 'lii, oia ko'u holo mai a hoike ia oe no ka loaia ana o ke kauwa makawela nana e ai-a-puaa nei na maia a ke alii ma ia mau koa-uka."

"Aole anei he kanaka ano aiai, a he ehū kona lauoho,?" i ninau hou mai ai ua 'lii nei i ka elele.

“E ke alii e;” wahi a ka elele i pane aku ai, “o ka ili o ua kanaka la ka’u i hoomapopo iki, he ano ili keakea. Aole au i ike i ke ano o ka lauoho. He kumu-uli paha, he ehū paha.”

“Pehea ke ano o ka oiwi kino o ua kanaka la?” i nināu hou mai ai ke alii.

“He kino loihi mai-oheohe maikai kela. He kanaka ui.”

“O oe no anei kekahi mea i hopu mai nei a paa ua kanaka ’la?”

Hoole aku la ke kukini me ka olelo ana aku i ke alii, he poe okoa wale no ka poe na lakou i hopu i paa ai ka “mu ai maia.”

Ia wa i pane mai ai ke alii: “Heaha la hoi. Eia ka’u kauoha ia oe. E hoi oe a hai aku i kuu kanaka, ka mea iaia ke ola ame ka make, e kalua i kela kanaka iloko o ka imu. A e hoike hou mai oe i ka lohe ia’u mahope iho o ka pau ana o ka oukou hana. I hele nohoi kela kanaka a o kuu pulakaumaka, kuu hoa-paio, alaila, e ku ana ke kaula huliamahi ia Oahu nei.”

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha’ikana.

Eia ke ali’i o Kumohonua, ke hō’ike nei i kona no’ono’o koho honua ‘ana iho, he hoa-paio¹ nona nei kanaka i lawe ‘ia mai la e make, a ua ho’ohuoi² wale nō ‘o ia iā Wākea.

‘Ānō³, e nānā a’e kāua e ka makamaka heluhelu, iā Papa-nui-hānau-moku (Haumea) e nanea la i ka lawai’a kai-kohola⁴ i ke kai o Kealohi⁵.

Oi⁶ nanea ua Haumea nei i ka lawai’a, a me heaha(?)la ia a lawa ana mai ana a nānā mai ia luna o Kilohana i Kalihi-o-Laumiha, ‘ike mai la ia i ka pi’o o ke anuenuē, a ua hele mai la ho’i ka hali’i ‘ana a ka ua koko a pa’a pono ka pali. ‘O kona wā nō ia ona i hā’upu a’e ai no ke kāne, a kau mai lā mamua pono o kona mau maka ka pilikia o ua mea aloha nei ‘ana. ‘Ike mai lā nō ia i ke kupe’e’ia ‘ana o Wākea e nā lima aloha a a menemene ‘ole o nā kānaka o ke ali’i. Mana’o ihola nō ia i ka make o ke kāne. ‘O kona ho’i mai lā nō ia a kaha ‘one, huhuki⁷ mai lā i ka pōhuehue a wili a’e lā iluna o ke po’o. Ho’i mai lā ‘o ia a hala o He’eia

¹ *hoa paio*, opponent, enemy

² *ho’o.huoi* *Rare*. ho’o.huoi To suspect, surmise distrust; suspicion. Ka huwā, ka paio, ka nuku, ka ho’ohuoi ‘ino (1 Tim. 6:4), envy, strife, railings, evil surmisings.

³ *‘ā.nō* loc.n. Now, present. (Gram. 8.6.)

⁴ *kohola* 1. n. Reef flats, bare reef. Kai kohola, lagoon. (PPN tofola.)

⁵ *Ke’alohi* Point, He’eia, O’ahu. Site of He’eia State Park. *Lit.*, the shine or the brightness.

⁶ *oi* 2. Same as *ō* 2, oia. Oi noke, oi huli, oi naku, oi huli nā kānaka, ‘a’ole loa’a iki, the people kept persevering, kept hunting, kept delving, kept hunting, without any success at all.

ō 2. vi. To remain, endure, survive, continue, go on, exist; continuing. See *oia, oia mau nō, malu*. Ā pēlā paha i kō ai ke *ō* ‘ana o kona inoa, probably thereby assuring the perpetuation of his name. Ke *ō* nei nō kēlā mele, that song still survives now.

⁷ *huhuki* Redup. of *huki*; to pull hard or frequently. Pau ke kalo i ka huhuki ‘ia, all the taro was pulled up. Koi huhuki, compelling, insistent urge. ho’o.huhuki To pull, cause to pull. *Fig.*, headstrong. (PPN fufuti.)

uli, hele mai lā ia o Kāne‘ohe, a hō‘ea i ke kula o Pānīoi, huli a pi‘i i uka pono o Luluku.⁸ Ke ‘ike mau aku lā nō ia i ka hehi pa‘a mai a ke ao akua ‘o ia ho‘i ke ānuenuē. ‘Ike mai lā noho‘i ‘o ia i ka pouli⁹ pū o luna o Kilohana a me nā pae mauna o ke ‘oawa¹⁰ o Kalihilihi-o-Lau-miha i ke po‘i a ka ohu. Aia nā ko‘iaweawe¹¹ kū-a-ua ke ne‘e lā me ka lele ‘ino i kai o Kalihilihi, a kani ihola kāna uhu me ka ‘ōlelo ‘ana a‘e. He make nō ke kalo nui, ola nō i kahi kalo ‘iki. Heaha lā ho‘i, ho aku ka make imua.

‘O kōia nei kaupe(?) ‘āwīwī akula nō ia ma ia kaola hanahanai¹² aku a hōea ilalo pono‘ī iho o Kilohana, o kōia nei pi‘i akula nō ia i ka pali a hooa i kahi pupupu¹³ hale o lāua. I nānā aku kona hana i kai o ke ‘oawa, ‘ike akula ‘o ia i loko o ke ‘ehu, a ka ua a me ka makani i ka lawe‘ia o ke kāne. ‘O koia nei ha‘alele ihola nō ia i ka ipu i‘a, a uahi akula mahope o ke kāne. Eia ka ua ke hiolo¹⁴ nei, a eia noho‘i ko ia nei mau waimaka ke hiolo nei ma kona mau papalina, ‘oiāi ua hele mai lā ke aloha o ke kāne a hā‘awe¹⁵ i ke kua. Iāia nei i ha‘alele aku ai i ka ipu holoholona āna, ua ‘inana¹⁶ a‘ela ka alamihi mai loko a‘e o ka ipu mau hele akula iloko o ka nāhelehele.

(E ho‘omau‘ia aku ‘ana.)

5-8-06

⁸ **Luluku** Land section and stream, Kāne-‘ohe area, O‘ahu. *Lit.*, destruction.

⁹ **pouli** 1. nvs. Dark; darkness, dark night. *Fig.*, ignorance. He ‘ano ē ka pouli nui, how strange is deep ignorance. Cf. *kūpouli*. ho‘o.pouli To darken, make dark, blind, mislead; to pretend to be ignorant or not know. Mai ho‘opouli mai ‘oe, ē ka hoa, ‘o wau nō kēia ‘o ka ‘ano‘i (song), do not feign ignorance, O companion, this is I, the lover. (PPN po‘uli). 2. n. Eclipse. Pouli ka mahina, eclipse of the moon. Pouli holo‘oko‘a ‘ana a ka lā, total eclipse of the sun.

¹⁰ **‘oawa** Var. spelling of ‘ōawaawa and ‘owāwa, valley.

¹¹ **ko‘i.awe.awe** Redup. of ko‘iawe. ‘O ke kū a ka ua ko‘iaweawe lā (song), the column of light rain appears.

¹² **hana.hanai** n. Edge of a precipice or slope, brow of a hill. *Rare*.

¹³ **pupupu** 1. vs. Numerous, crowded, thick, teeming, congested. 2. vs. Double-flowering, as hibiscus, hollyhock, pikake. 3. n. Temporary hut, as for shelter from the sun for beating tapa; hovel; covering.

¹⁴ **hiolo** nvi. To tumble down, collapse; overthrown, defeated; collapse, landslide, falling. E hiolo ana nā kapu kahiko, the ancient taboos collapse. ho‘o.hiolo To overthrow, demolish, raze.

¹⁵ **hā.‘awe** 1. nvt. To carry a burden on the back, pack; a bundle or burden so carried, backpack. See ‘awe 1. Nā hā‘awe kaumaha (Isa. 58.6), heavy burdens. ho‘o.hā.‘awe To have something carried on the back; to load on the back.

¹⁶ **‘i.nana** nvi. To come to life or activity, as of a sick person; to show liveliness, as of young birds about to fly; animated; stirring of life. Cf. *kīnana*, *pūnana*. Hō‘eu, kukupu, ‘inana, kū i luna o ka moku (ancient prayer, For. 6:267), bestir, grow, come to life, rule the island. Ke ‘inana lā mehe ‘ōpae ‘oeha‘a, active there like freshwater shrimps [of scattered foes]. Wahi piopio moa i ka hua e ‘inana nei i loko ou, little chicken in the egg coming to life within you. hō.‘i.nana To animate, give life to. ‘O ka honua nui a Kāne i ho‘inana a ‘ahu kīnohinohi (Kep. 123), the great earth that Kāne gave life to and clothed decoratively. Ō ho‘ūlu ‘oe, ō ‘inana ‘oe, ho‘inana i ke ola (prayer, PH 150), inspire, animate, give life.

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Pā maila ho'i ke kīkīao¹⁷ makani a ho'okaka'a¹⁸ 'ia akula ua ipu nei ilalo o ka pali, a helele'i a'ela nā lau limu. A ua 'ōlelo nā kama'āina o uka o Kalihi, ke mau nei nō ka 'ike 'ia ana o kēia mau limu ma ia waokele a pēlā ho'i me ka 'alamihī¹⁹ i kēia wā.

Hō'ea ka huaka'i e lawe nei iā Wākea i waho loa nei o Kalihi, ua hiki maila o Haumea (Papa) ma ke kaha-honua²⁰ e kapa'ia nei i kēia wā 'o "Ka'iulani 'āina," hō'ea ke kāne i uka pono a'e 'o "Kapālama, eia kēia ke hele ho'omanawanui aku nei nō mawaena o nā hao'eo'e²¹ aa mauka pono a'e o ke Kula Kamehameha.

I ka wā a ua Haumea nei i iho mai ai mai luna mai o Kilohana ua lālau²² a'ela nō ia i nā lau palapalai a me nā lipolipo 'ē a'e o ka wao a hana iholā i ohu nona. 'O nā pualehua noho'i o ka uka, ua lilo iholā nō ia i mau kahiko nani nona. Ua hele ua Haumea nei a ohu i ka maile, ka lehua, ka palapalai a me nā lau 'ē a'e he nui o kāna hapuku²³ 'ana mai. Ua kakikepa(?) a'ela noho'i ia i nā lau la-ki a pa'a ma kona pūhaka.²⁴

A ua 'ike 'oe, e ka makamaka heluhelu, i ka ho'opa'a'ia 'ana o Wākea ma ke kumu ulu; a nolaila, e nānā a'e nō kāua i ka Haumea huaka'i hele e uha'i²⁵ nei i ke kāne.

Hele akula kēia a hō'ea ma kēia 'ao'ao o ke kahawai e kapa'ia nei i kēia wā o Puehuehu halawai akula ia me kekahi kanaka e mahi'ai 'ana. 'Ike maila nei kanaka iāia nei ua hele 'ohu'ohu i nā lipolipo o ka wao-kele, mana'o a'ela nō ia he wahine kēia mai koa-uka mai, a he keu noho'i a ka wahine ka u'i nui wale, alaila, pane akula ia: "Aloha ka malihini!"

"'Anoa'ai 'oe, e ke kupa a a kama'āina o kēia wahi." i pane mai ai 'o Papa, me ka nīnau 'ana mai noho'i. "Heaha ka mea hou o koa-kai nei?"

"Kāhāhā! He mea hou paha kō ko mākou nei wahi lā. He kanaka e puhi'ia ana i ke ahi i kēia lā. Aia ke ahi lā ke 'ā maila."

A kuhikuhi akula ua kanaka nei i ke ka-honua ma kēlā kapa mai o ke kahawai o

¹⁷ **kī.kī.ao** n. Sudden wind gust, squall. *Fig.*, sudden burst of passion.

¹⁸ **HOO-KA-KA** v. See KA, to dash; strike. To break up, as wood for fuel (anciently Hawaiians had no axes for cutting fuel.)

¹⁹ **'ala.mihī** n. A common black crab (*Metopograpsus thukuhar*). Also 'elemihī, 'elepī. 'Alamihī 'ai kupapa'u, corpse-eating black crab [a scavenger]. (PPN kalamisi)

²⁰ **kaha** 2. loc.n. Place (often followed by a qualifier, as kahakai, kahaone, kahawai, and used without ke, as hele i kahakai, go to the beach); in legends, a hot dry shore (PH 74, 84; FS 173). (Gram. 8.6.) 'O kēia ka mea ulu o ko'u kaha, this is what grows on my place. (PPN tafa.)

²¹ **hao'e** Var. of hao'a. Hao'e nā 'ale o Hōpoe i ka 'ino, the billows of Hōpoe rise in the storm [anger mounting; the seas at Hōpoe, Puna, were notoriously rough].

²² **lā.lau** vt. To seize, take hold of, grasp, reach out for, pick up, hold fast. ho'o.lā.lau To cause to seize, etc.; to tackle. (PCP la(a)lau.)

²³ **hā.puku** 1. vt. To collect, gather together in haste or indiscriminately and usually for oneself. Makapehu ke ao, ke hāpuku wale lā nō i ke ko'eko'e, swollen clouds collecting aimlessly in the chill.

²⁴ **pū.haka** 1. n. Loins, waist. Ka mea ma nā pūhaka, a me ka 'a'a o ke au ma ke akepa'a (Oihk. 3.4), the thing by the flanks and the caul of the bile at the liver.

²⁵ **uha'i** 1. Same as uhaki, to break. E uha'i ia i kō lākou mau iwi (Nah. 24.8), he shall break their bones.

Puehuehu. A nīnau akula o Papa i ua kanaka nei: “Nohea mai ia kanaka?”

“Kā! No hea? He ‘ike ‘ana aku nei ka‘u i ka lawe‘ia ‘ana a‘e nei e nā kānaka o ke ali‘i. A pau aku nei noho‘i mākou o nei wahi i kahi o kēlā ahi e ‘ā maila.

(E ho‘omau ‘ia aku ‘ana.)

5-9-06

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana.

“Hō‘una ‘ia aku nei kahi ‘elele²⁶ i Apuakehau i kahi o ke ali‘i e nīnau ai iāia no ke ola a me ka make o ua kanaka la; a o ka pane i loa‘a mai nei mai ke ali‘i mai, e make ua kanaka nei. He keu kēlā a ke kanaka u‘i. Minamina noho‘i!”

“A heaha ka hewa e make ai kēlā kanaka?” i nīnau aku ai ‘o Papa i ua kanaka mahi‘ai nei.

“O ka‘u o ka lohe ‘ana aku i nā po‘e kānaka i lawe mai nei i ua kanaka la, he mai‘a ka hala.”

“Heaha ka hala i hewa ai ka mai‘a?” i nīnau hou mai ai ‘o Papa i ua kanaka nei.

“E! Heaha? ‘A‘ole nō i maopopo ia‘u; me he mea la ma ka‘u no‘ono‘o wale aku nō, ua pau paha ka mai‘a a ke ali‘i i ka ‘aihue ‘ia e ua kanaka nei; ‘a‘oia ka hala i hewa ai kēlā kanaka.”

Me he mea la ‘oia ka mea ‘oia‘i‘o au i hō‘ike mai la. He mai‘a ulu wale kō ke kuahiwi, he mai‘a ma ka nahelehele, he inai²⁷ nā kini a me ka puku‘i o ka manu. No keaha ho‘i i kapu ‘ole ia ai ka manu i ka mai‘a a kapu ihola ho‘i i ke kanaka? Hō‘ouna ka ho‘i ua ‘li‘i(?) nei o ‘oukou i kona po‘e kānaka e ki‘i ana i ka mea a kona lima i luhī ‘ole ai; a hō‘ouna ‘ole ka hoi ‘oia i nā kau kia-manu²⁸ ‘ana e pu-lehua²⁹ a‘e a hele i ka mau‘u a i mai‘a? Peaha lā kāna.(?) Ola ka manu ‘ai mai‘a, ola noho‘i ke kanaka ‘ai mai‘a. No‘ono‘o ‘ole noho‘i ua ali‘i nei o ‘oukou, he mai‘a ke kanaka, a kona lā noho‘i e hua iho ai, hua nō.

“Olelo mai nei ‘oe, he minamina³⁰ ‘oe i kēlā kanaka i kona make, He ‘oia‘i‘o ‘anei ia?”

²⁶ **‘elele** n. Messenger, delegate, ambassador, envoy, any diplomatic representative

²⁷ **‘ī.na‘i** nvi. Accompaniment to poi, usually meat, fish, or vegetable; to serve as ‘īna‘i. *Fig.*, to flavor, garnish, spice. Ku‘u lā pōloli, ā ola i kou aloha, ‘īna‘i pū me ka waimaka (PH 86), on my day of hunger, your love saves me, seasoned with tears. (PNP kinaki.)

²⁸ **kia manu** n.v. Birdcatcher, birdcatching by gumming; to catch birds by gumming. Ea mai ke ali‘i kia manu, ua wehi i ka hulu o ka mamō (hula chant for Ka-lā-kaua), the birdcatching chief arises, adorned with the feathers of the mamō.

²⁹ **pule.hua** vt. To gum lehua flowers for the purpose of catching birds

³⁰ **mina.mina** 2. To prize greatly, value greatly, especially of something in danger of being lost; to value, place great value on; value, worth. He mea minamina ‘ia ke keiki, a child is to be prized. ‘A‘ole minamina ‘o lākou i ke ola, they do not set much value on human life.

‘Ae mai lā noho‘i ua kanaka nei me ka ‘ōlelo ‘ana mai: “He minamina au i kēlā kanaka i kona make ‘opiopio. He ku i ke aloha nā helehelena o kēlā kanaka ke nānā aku.”

“A he makemake nō na‘e paha ‘oe e ola ua kanaka nei?”

“‘O ko‘u makemake loa ia; aka, pehea ‘auane‘i e ola ai ia‘u, ‘a‘ohe a‘u wahi pono e hana aku ai imua o ka ‘āmana³¹ o ka lamakū³² o ke ali‘i o mākou? Ke ‘ike mai lā nō ‘oe, he wahi o-o ho‘okahi ka mea hiki ia‘u ke lawelawe.”

“Ua like ka ho‘i kou makemake me ko‘u. A ua pono. Pehea; he wahi awa no kou? Akā, mamua o kou pane ‘ana mai, ea, e nīnau aku au iā ‘oe: ‘O wai kou inoa?”

Pane maila ‘oia. ‘O Kali‘u ko‘u inoa. A ua loa‘a mai ia‘u ia inoa mamuli o ka nele o kēia wahi i ka wai mai kahiko mai. ‘Oia ko‘u inoa lā i lohe ‘oe. A no kau nīnau ho‘i no ka ‘awa ‘ea, he wahi huluhulu ‘awa a‘e no ko‘u. E ki‘i a‘e au a lawe mai, ‘ea?”

‘Ae akula ‘o Papa me ka ‘ōlelo ‘ana aku, “E ki‘i aku ‘oe i ua wahi huluhulu ‘awa nei ou. ‘O kahi mea mai noho‘i e lawa(? cutoff)

(E ho‘omau‘ia aku ‘ana.)

5-10-06

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana.

“A‘ole i ka nui aku Lawe pū mai noho‘i ‘oe i nā mākaukau ā pau e pono ai ka ‘awa o kāua. E kū a‘e ho‘i kāua i hailonano ka ho‘okō a me ka ho‘okō ‘ole ia o kō kāua mau makemake no ke ola o kēlā kanaka.”

“‘Ea! ‘A‘ole ‘ane‘i e pono e ho‘i kāua i kou wahi pupupu hale e lawelawe ai i kēia hana. He pu‘u kahuahua³³ paha o waho nei lā? Oia ho‘i ka ‘ōlelo a ka po‘e kahiko.”

“‘A‘ohe. I waho nei no kāua³⁴ i kahua akea a i kahua loa; ‘ike iho ka lā i ka kāuapapaia³⁵ - ‘awa ‘ana. He ‘oia‘i‘o, o pau kahuahua, ‘io nō kēia; akā, he pu‘u hua no ke ola, a he pu‘u hua noho‘i no ka make; pu‘u hua no ka pōmaika‘i, a he hua noho‘i no ka nele,” wahi a Papa

³¹ **ā.mana** n. Y-shaped crosspiece at the end of a pole (as of a lā‘au kia); horizontal line on an upright; branches of a tree in the form of a Y; gallows; T-shaped; shaft of an octopus lure (Kam. 76:68). Cf. *ke ‘a, ko ‘oko ‘o ‘āmana, noho ‘āmana, pe ‘a,* and *mana*, branch.

³² **lama.kū** 1. n. Large torch, formerly 60 to 90 cm tall, with the light coming from burning kukui nuts strung on a coconut midrib and wrapped in dried ti leaves and placed at the tips of bamboo handles; signal fires; lantern (Lunk. 7.16); sparks, as of a torch (Isa. 50.11). Lamakū o ka na‘auao, torch of wisdom [said of great thinkers].

³³ **KA-HU-A-HU-A** s. One engaged about the altar; one who has charge of the gods; a priest.

³⁴ **kā.ua** 1. vt. To detain, gently request to remain. Ua kāua mai ‘oia ia‘u e noho iho ā li‘uli‘u me ia, he politely asked me to stay a short time with him.

³⁵ **pā.pā.ia** n. An offering or place for offering, as of kava.

i ‘ōlelo aku ai.

‘O ke kū a‘ela nō ia o ua kanaka nei a ki‘i akula i ka ‘awa a me nā mea ā pau e pono ai ka papa‘ia ‘awa ‘ana elike me kō Huamea makemake. I kona ho‘i ‘ana mai me kahi huluhulu ‘awa, ke kānoa, ka apu a me ka mau‘u e hoka³⁶ iho ai ka ‘awa. Alaila, ‘ōlelo akula ua Haumea nei i ua kanaka akula:

“E Kali‘u-e! Mama ia mai ka ‘awa o kāua.”

“‘Ae maila noho‘i ua kanaka nei a ‘ōlelo maila: “Eia paha ‘auane‘i ka mea pilikia o ka ‘awa o kāua, o ka wai ‘ole e wali (??) ka‘u wā e hoka iho ai?”

“‘A‘ohe kā! he wai o kēia wahi?” i nīnau aku ai ‘o Haumea iā Kali‘u.”

Hō‘ole maila ‘o Kali‘u me ka ‘ōlelo ‘ana mai: He wai ua kō mākou e noho nei i kēia wahi. Aia a hā‘ule mai kahi kuāua kahe mai ka wai o kahi kahawai a‘e nei o Waolani, alaila, loa‘a ihola kahi wai. Ua pono ho‘i ia i ka wā e ho‘i mai ai ka ua uka, ke kū iloko o nā lā kikiki(?) welawela o ke Kau, nele mākou i ka wai. A ‘eia kākou i kēia wā iloko o nā lā kikiki welawela o ke kaua; a he kameha‘i nā ku-a-ua hā‘ule wale iloko o nei mau lā.”

Iā wā pane akula ‘o Haumea: “E mama paha ‘oe i ka ‘awa o kāua a wali, ‘alaila, na‘u e imi aku i ka wai e pono ai ka ‘ai kākou.”

‘O ka mama ihola nō ia o ua ‘o Kali‘u a wali nā mea ‘ekolu a kū i loko o ke kānoa, a ‘ōlelo mai lā ‘o Kali‘u: “Loa‘a mamua(?) ‘ekolu, o ka wai koe?” Pane aku la ‘o Haumea: “(?)‘imi a‘e au i wai no ka ‘ai a ke akua.” ‘O ke kū a‘ela nō ia ‘o (?) Haumea nei iluna, hele akula ‘oia me ke auhele³⁷ ‘ana o kona maka ma‘ō a ma‘ane‘i a ‘ike akula ‘oia i ke kū a nei pohaku nui. Hele akula ia a ma kahi a ua pohaku nei e kū ana, (?) maila ‘oia, kāhea mai lā i a Kali‘u: “Ei. ala—e! E hele mai ‘oe ia ne‘i. Waiho ‘iki aku ho‘i kēnā mau mea malaila.”

5-11-06

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana.

Hele akula noho‘i o Kali‘u a ma kahi a Haumea e kū ‘ana; a ia wā ‘ōlelo maila ua ‘eu‘eu³⁸ nei ‘o Kalihilihi-o-Laumiha i ka luna o Kilohana. “E nou a‘e au i kēia pōhaku i kahi kahawai o Waolani a i puehu ka wai a pi‘i ka ‘ehu a me ka huna o ka wai a uhi pa‘a i ka lewa ‘oia nō

³⁶ **hoka** 2. vt. To squeeze, strain, as kava or liquids through fibers. Hoka ana lākou i ke ahu ‘awa (Ii 150–1), they were straining kava dregs [they were disappointed, a pun on hoka 1]. (PPN fota.)

³⁷ **au.hele** vi. To go looking from place to place without any definite course, to drift or sail aimlessly, drifting. Ma ke auhele o ka hewahewa (Kel. 99), on the drifting path of error.

³⁸ **‘eu.‘eu** vs. Exciting, rousing, alert, lively, animated, aroused. ‘Eu‘eu ka puapua o ka moa, animated tall feathers of the chicken [full of exuberance]. hō.‘eu.‘eu To encourage, stir, rouse, excite; vivacious, spirited. See chant, *pu‘uwai*. Hālāwai hō‘eu‘eu, rally. Kō ma‘i hō‘eu‘eu (chant), your animated genital. (PPN keukeu.)

‘oe o ka ‘ohu po‘ipū iluna o ka piko o nā kuahiwi, alaila, o ka wai ka ho‘i ia ‘o Puehuehu.”

“Ea! Auhea ‘oe, e ka malihini! Pehea e hiki ai iā ‘oe kēnā pali nui au i hō‘a‘ano³⁹ ihola, o kāu pōhaku ia e nou ai a loa‘a ‘ona wai no kāu? He mau ka‘au kanaka, ‘a‘ole a nāue kēnā pōhaku; a ho‘okahi wale nō ‘oe hemo ka nei pali pōhaku nui ia ‘oe,” wahi a ua o Kali‘u i pane aku ai.

“E nānā mai noho‘i ‘oe lā,” i pane mai ai ‘o Haumea, me ka ho‘omau ‘ana mai noho‘i i ke kama‘ilio ‘ana: “E māwae wae⁴⁰ a‘e au i wahi pule ā pau, alaila, ‘ike mai nō ‘oe he wahi pali-pōhaku ‘iki wale nō kēia iloko o ku‘u lima.”

‘O kō Haumea manawa nia i uhau⁴¹ iho ai i ka pule kū‘auhau kūpuna ona:

‘O kokolo ke ‘a‘a i ka pō loa
 ‘O puka ka maka i ke ao loa
 ‘O ‘oukou i ka pō
 ‘O wau nei lā i ke ao:
 E ho‘olono ulono ‘ana e
 He noi he ‘uwalo aku iā ‘oe,
 E Palila‘a iā Palikomokomo
 E Palimoe iā Palialikū
 E Paliho‘olapa iā Palimauna
 E Palipalihia a pale ka pali
 Iā Paliomahilo
 Kū ka pali iā Palikū;
 Ho‘ololo ka pali iā Ololo
 Hele ololo ka pali iā Palikū
 Mana ‘o Palikū iā Paliha‘i
 Ka‘a ka Palika‘a ia hiolo ka pali
 E! ‘O (?)hiolo
 E hiolo, e naueue ka pali,
 E ‘oni ka pali, hemo ka pali,
 E lele ka pali a ka‘a ka pali
 Na kūpuna pali o‘u i ka pō
 Pō wale ku‘u maka i ua pali nui,
 Eia lā i ke alo
 Ho‘oni au la, ‘oni;
 Hapai au lā hiki,
 A hiki a lewa ua pali,

³⁹ hō.‘a‘ano vt. To boast, defy. See ‘a‘ano.

⁴⁰ mā.wae.wae 1. Redup. of māwae 1, 2; a ceremony for a child, held a few days after birth, during which the mother was given special food.

⁴¹ uhau Var. of hahau. (Neh. 3.2.) Uhau i ke kau, to present a chant; to strike, as in sorcery or as a blow (GP 66). Uhau akula ia i ka pua‘a me ke alo o ‘Iwa (FS 21), he laid a pig down before ‘Iwa. ‘Ehia āu manawa i uhau ai iāia? How many times did you hit him?

**Kakahika‘i(?) au lā hiki,
A hiki ho‘i
‘āmama ua no lele wale”**

**Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o
Kameha‘ikana**

12 Mei 1906

Oiai o Haumea e uhau ana i keia pule, aia na hua pule ke oni kapalili 'la i ka waha me he oni ana la na ke alelo lalapa o ka uwila; a aia kona mau lima ke kipaipai 'la ma na aoao a pau o ua pohaku nei. I kela a me keia manawa ana e kipa‘ipa`i ae i ua pohaku nei, e onioni ana ia me he luliluli ana na ka lala laau i koaniani ia e ke ahe lau makani. A ke nana aku nei o Kali`u i keia kupaianaha nui e lawelawe kamaha oia mai nei e ka wahine malihini, ka mea hoi ana i koho wale iho ai i loko ona, he wahine oiwi kino papalua no ia ana e ike aku nei, a nune pihoihoi wale iho la no ia i loko o kona noonoo iho:

“He keu ka hoi! aole au i ninau aku nei i ka inoa o nei wahine malihini, e maopopo ai la hoi ia`u kona ano. O ko`u inoa ka kela wahine o ka ninau ana mai nei; a hoike aku nei no hoi au i ko`u inoa! a naaupo loa iho la hoi au i ka hoomahu`i ole ana 'ku i kona inoa.”

Oia hele no ia o ka pule a ua Haumea (Papa) nei a pau; o ka hemo ae la no ia o ua pohaku nei; a olelo mai la oia ia Kali`u:

“Aia a mahope hoike aku au ia oe I ko`u inoa. Aia hoi apau ka papaia-awa ana a kaua. A ke ike mai la no oe i ka pohaku imi wai a kaua. E nou au iaia nei a e nana aku oe i ka ehū o ka wai o ka oili pulelo i ka lewa. I naue auanei ka honua a haalulu me he hooniia ana e ke olai, e manao iho oe ua puka ka wai. A mamua nae o kuu nou ana ‘ku iaia nei, e kii aku oe i ka awa o kaua.”

He eleu wale la nohoi ka Kali`u a loaa ke kanoa awa o laua a lawe mai la a ma kahi a Haumea e ku ana. I kela wa, hookomo aku la o Haumea i kona lima akau malalo o ua pohaku nei, me ke kahea ana iho:

E Kane-i-ka-pohakaa—e!

E ala! E Kane-lu-honua—e!

E ala! E Pohaku-o-Kane—e! E ala!

Ia pau ana no o keia kahea ana a ua o Haumea, o ka oni ae la no ia o ua pohaku nei, oia no oe o ka oni ana a ka mea kino ola. He imo ana iho na ka lau lihilihi o na maka o Kali'u, pa ana keia makani ikaika, a pakele ua wahi kanaka nei mai olepe pu ia e ka makani, a ke lohe nei hoi ko Waikahalulu ame koia mau kaiaulu apau i nei mea halulu e oni nei iloko o ka lewa: aole i liuliu mahope iho, naue ana ka honua a naka haalulu ae la, me he mea la ua hoonaeia ka honua holookoa e ke ola'i, a uina pahu ana kekahi mea. He wa pokole wale no, ua ike aku la o Kali'u i ka pii ana ae o kekahi ohu pohina mai kahi kahawai ae o Waolani a hala iloko o ka lewa. Ia wa i olelo mai ai o Haumea i ua wahi kanaka nei.

14 Mei 1906

“Kiinaia ka wai o ka awa o kaua. Holo aku no oe me ke kanoa nei a i ka hi no oe o ka wai e hana mai ai a maemae a maikai ka awa, alaila, hoihoi mai oe.”

Ua holokiki aku la ua o Kaliu a hoea i kahawai, i nana aku kona hana e hu ana ka wai-puna mai keia aoao aku o ke kahawai a haule aku la iloko o kekahi lua hohonu malalo aku. Oia no kela ki'owai o Puehuehu i keia wa.

Ua olelo ia ma keia moolelo kahiko, o kahi e ku nei ke kawa o Puehuehu, oia kahi o ua kahawai la i upoho ia iho ma ka haule ana aku o ka pohaku a Haumea i nou aku ai, elike me ka mea i hoi keia ae la.

Malaila nae ka haule ana a ua pohaku nei a loaa ka wai mapuna maluna iki mai, ma kahi mahope iho o ka hale laau e ku nei, ma ka aoao malalo, huli ma Ewa o ka uwapo e moe nei ma Alanui Kuakini. Olelo hoi kekahi poe, o ua pohaku 'la a Haumea i nou ai, oia no kela pohaku nui e ku nei maloko o kekahi wahi pa hale i nohoia ai e kekahi kanaka lawelawe o Wili Raiki o Kauai i kahi wa i kaahope ae nei.

A hoea o Kali'u i kahawai, elike me ia i hoike mua ia ae nei, e huai ana he wai mapuna aliali maikai a kahe aku la me ka ikaika a haule iloko o ka lua hohonu malalo, a he ki'owai malihini loa hoi ia iaia.

Aohe a ia nei hoapaapaa na iho: eleeleu iho la ka ia nei hoka ana i ka awa apau, hoi mai la oia me ka piha pahaohao nui o kona noonoo no keia mea kupaianaha a kona mau maka e ike nei.

Iaia nei no hoi a hala mai, ua piha mai la ua wahi nei i na kanaka o kela aoao mai, a pela nohoi me ko keia aoao aku, a he ikuwa nui ia o na mea apau no keia wai kupaianaha.

Hoi mai la keia a hoea imua o ka wahine kamahao me ka piha ilihia, a olelo aku la:
“Eia ka awa la ua wali a ua maikai.”

“Ua pono,” wahi a Haumea i pane mai ai. “E kahee mai oe i ka awa o kua iloko o ka apu a pau; alaila, haawi mai oe ia’u.”

Hana iho la nohoi o Kali’u i ua awa nei a ku i ka apu; a haawi aku la i ka wahine hookalakupua me ka olelo ana aku: “Eia mai ka apu!”

O ko Haumea lalau mai la nohoi ia i ua apu nei; a uhau iho la i ka pule.

15 Mei 1906

“Eia ka awa, e ke akua,
He ai nau e ke akua,
He ai na kini, na ka mano ame ka lehu o ke akua,
O ke akua i ka po loa,
O kini o ke akua, lau a menehune ke akua—
Mai ka hikina a ke komohana
Mai ka la kau a ka la komo,
Mai kai Koolau a kai Kona,
Mai ka paa ilua a ka paa ilalo
Mai ka hooku’i a ka halawai,
E halawai apau, eia ka ai, ke o,

Eia la he awa—
 He awa nana pono, nana hewa,
 He uli pono, he uli hewa.
 He ola, he make,
 Huaina ke ola o ke kanaka
 O ke ola nui, o ke ola loa
 Au a ke akua,
 Ola kuu aloha,
 Ola loa no— Amama—Ua noa—lele wale.”

I nana iho ka hana o ua o Haumea i ka punohu o ka awa ua ku i ka akau o ka apu.
 Alaila, haawi mai la oia i ua apu nei ia Kaliu, me ka olelo ana mai:

“Ke hoike mai nei ke akua o kakou, ua ola ke kanaka a kua e makee aku nei. Eia ke akua ma ka aoao makaukau no ke kokua mai a hooko mai i ko kua makemake. Ua ola, O—ia! Inu ia mai ka awa o ke akua o kua!”

Inu ae la o Kaliu a pau; ia wa olelo mai la o Haumea iaia ma ka ninau ana mai:

“He ohana no nae paha kou?”

Ae aku la no ua wahi kanaka nei me ka olelo ana: “No’u wale no ka ohana o nei wahi e nonoho mai nei. O kane ame ka wahine. A i keaha la?”

“Eia: E hele oe e kuahaua i ko ohana apau e pii ma kela kaola pali e ku mai la. Pii a haule ma kela aoao o ke awawa o Kalililihi-o-Laumiha; a haule ilalo, alaila, pii pololei no oukou no uka o Kilo-hana. A o ko oukou wahi ia e noho ai. Oiai e alahula ana o kai nei i ke kua. E hele oe, a e hele au e nana wale aku i ke kanaka nona ke ola a kua i hailona iho la.”

16 Mei 1906

O ko Haumea hele aku la no ia a iho i ke kahawai o “Puehuehu,” ike aku la keia e muia ana na kane, na wahine ame na kamalii ma kahi a ka wai e haluku ana: Ike mai la hoi ua puulu kanaka la iaia nei a hooho ae la:

“E! he wahine malihini ae hoi keia e hele mai nei. Eia ae ua ohu i na lipolipo o ka wao-kele. He keu nohoi a ka wahine ui. Owai la nei wahine?”

Olelo ae la hoi kekahi poe o lakou: “Malia o ka wahine aku kena a ke kanaka nona ka imu e a mai la. Aloha wale no ka hoi ka imi ana mai o ka hoa pupuu anu ona po o ka Hooilo!”

O ko Haumea hele aku la no ia, a kokoke i kahi a ua poe nei e ku ana; haawi aku la keia i ke aloha ma ka olelo ana’ku:

“Anoai wale oukou a—pau! Aloha, ea!”

Aloha mai la nohoi ua poe nei, me ka olelo ana mai o kahi o lakou:

“Malihini oe o na pali?”

Ae aku la nohoi keia; a hoomau aku la i kana olelo ana:

“Mai koa uka mai nei keia i iho mai nei; a ma o ae nei no i lohe mai la au, he kanaka ka, e kaluaia ana i ka imu ko onei wahi. A o ka imu no paha ia e a mai la?”

Ae mai la nohoi ua poe nei, me ka olelo ana mai: “Hikiwawe aku nei makou a holo mai la hoi e nana i keia mea kupanaha, ua enaena ka imu; a, aia makou a hoi aku, alaila, halii kauwawe maluna o ua kanaka la. A pehea; o oe nae paha kana wahine?”

Ae aku la keia me ka hoike ana aku i ua poe nei:

“O ka’u wahi pupu niau kane kela. I kahi nohoi au i auwana ai i keia kakahiaka, a i ke kahi-kole ana o ka la, hoi mai la i kauhale a i nana iho ka hana, aohe ke kane ka hoa pili a hoa hoomanawanui hoi o na la inea a ka nele. I nana mai auanei ko’u hana, i ke alanui, ike mai la au me ka walohia launa ole o ka naau e kaialupe ia ana keia i kai nei, a kahaha wale ae la no au, e laweia mai ana ia e make. A oia keia a’u i hele hoomanawanui mai la. O ka ike wale aku ka paha i ka/na maka o ke kane la, a hala aku ia ma kela aoao.”

“A ua pono!” i hooho mai ai ua poe nei, me ka olelo ana mai iaia nei: “E hele pu ae kakou a ike aku oe i kau/ko kane aloha, a na ka ilamuku hoi o ke alii ka hana mahope aku o ia wa.”

17 Mei 1906

O ko lakou nei pii aku la no ia mai lalo aku nei o kahawai a kau iluna, ike aku la no keia i ke kane, ua hauhoia a paa i ke kumu ulu. A ua ike mai la nohoi o Wakea i ka wahine a kulu iho la kona mau waimaka, a kau pololei mai la kona mau maka i ka wahine, a na ka waimaka no e hu’e i ka lau o ka lihilihi.

A olelo mai la na kamaaina a ia nei i hele pu ai me ke kuhikuhi ana mai iaia nei:

“Aia ko kane la ke paa mai la i ke kumu ulu; a ua ike mai la no nae ia oe. Aiala ke uwe mai la. Aloha ino!”

I keia wa i puai ano e ae ai kekahi ula puni a paa na helehelena o Haumea, oia no oe o ka ua koko e popo’i pu ana i kona poo holookoa; a he mea kupaianaha no ia i ka ike mai a na mea apau. Hele aku la nohoi keia me ke aluka kanaka i pii pu mai ai oia mai lalo mai o kahawai no kahi o ka imu e a mai ana. A kokoke keia i ka imu, olelo mai la kekahi wahine:

“Auhea oe, e ka malihini, maanei oe e ku iki iho ai e hele ae au e kamailio i kela kanaka

ilikou loihi e ku mai la. O kela ka ilamuku. Ina oia e ae mai ia oe e ike i ko kane, alaila, hele no oe a honi i ko kane.”

Ku iho la nohoi o Haumea ma kahi a ka wahine kamaaina i olelo mai ai iaia; a hele aku la ua wahine kamaaina la e kamailio i ka ilamuku.

“I hele mai la au ia oe,” wahi a ua wahine nei i pane aku ai i ka ilamuku nui o ke alii Kumuhonua, “e nonoi aku ia oe, e ae mai oe i kela wahine malihini e ku mai la, e hele mai hoi ia e ike i kana kane e paa nei malalo o kou malu: oia kela pio e paa mai la i ke kumu ulu.”

“Heaha la auanei hoi,” wahi a ua ilamuku nei i pane mai ai, e kii aku oe a lawe mai e ike ae i kana kane. Eia ka, nana keia kane. E awiwi aku oe o ania loa ae ka imu; eia la ua enaena ke a.”

O ka hoi mai la no ia o ua wahine nei a loa ka wahine malihini, olelo mai la ia:

“E hele mai kaua: Ua aeia mai la oe e ike i ko kane. E wiki kaua. O ka pa aku ka paha o ka ihu i ke kane la; he ike ia. Oi—a! Hele ae kaua.”

5/18/06—pg. 73

Ka Mo’olelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi—Ka Loa’a ana o ke Akua Ulu o Kameha’ikana.

Ae mai la o Haumea me ka olelo ana mai i ua wahine la:

“Ua ola oe ame kou ohana!”

O ko laua nei hele aku la no ia a kahi o ua wahine kama’aina nei i ku iho ai a hele loa aku la o Haumea i kahi a ke kane i ho’opa’a ia ai a pa’a i ke kumu-ulu. Oiai keia e hele aku ana ke ike aku la no keia i ka hiolo mai o na waimaka o ke kane ma na papalina. Iaia nei i hele aku ai ua ho’ohuli pono mai la oia i kona kua i kahi a ka ilamuku e ku ana. A o ke anaina kanaka hoi keia e ku aku ana ke nana la lakou i ka uwe mai o ke pio a i ka hiolo waimaka ole ho’i o ka wahine; a he mea ha’oha’o no ia i ko lakou no’ono’o.

Oia hele no ia o ua Haumea nei a mamua pono o ke alo o ke kane, anehe aku la e

honi; aole na'e i pa ka ihu i ke kane, o kona pa'i aku la no ia i ke kumu ulu. He halulu ka na mea apau o ka lohe ana; he naueue ana ho'i o ka honua o wa ae la ke kumu ulu a, hamama mai la ia me he waha'la no kekahi ana nui.

A ia wa no i onou aku ai, o Haumea i ke kane i loko o ua kumu-ulu nei; a oia nei aku no ho'i mahope. I lawa no ia laua nei a nalo i loko o ke kumu ulu, o ke olo ae la no ia o na leo ho'oho piho'iho'i o ka lehulehu, e ikuwa ana mai kela pe'a a keia pe'a o ka aha kanaka:

“A lilo ke pio—e! A lilo ke pio! He wahine kupua ka keia i hele mai nei. Ka! He keu ka mana! Aohe lua!”

I keia wa i kena ae ai ka ilamuku i na kanaka e kua i ke kumu—ulu. O ka lele aku la no ia o na kanaka me na ko'i pahoa a kua aku la i ke kumu-ulu. Pa no ka maka o ke koi i ua kumu ulu nei, hemo mai la ka mamala a lele mai la a pa no i ke kanaka make loa. Manao iho la hoi kanaka, he ulia wale no keia make ana i keia ae la, a hoomau no i ke kua ana; aka, ua hemo mai la no ka mamala, pa no i ke kanaka make. Pela i no keia ai ua poe kanaka la i ka luku a hiki i ke koe kakaikahi loa ana o ua poe la. Maopopo iho la i ka ilamuku, aohe pono i koe o kona hoouna iho la no ia i ka elele e holo e hai i ke ali'i no ka nalowale kupanaha ana o ke pio.

5/19/06—pg.74

E ha'alele kaua, e ka makamaka. i kekamailio ana no ka ele'ele e holokiki la imua o Kumuhonua, ke ali'i; a e nana ae kaua ia Wakea ame Haumea i loko o nei nalowale ana o laua i loko o ke kumu-ulu.

Mamuli o kea no papa-lua o Haumea, ua 'o'ili aku la no laua ma kekahi aoao o ke kumu ulu, a haule i ke kawa o Waikahalulu, a ma kahawai laua i hele ai a pi'i ma keia aoao i kai nei o Kamakela. A mai keia wahi aku, ho'i aku la laua no uka o Kalihi o Laumiha i ka luna o Kilohana.

E huli ae kaua e ka mea heluhelu, a nana ae ia Kali'u elike me ke kauoha a ka wahine kupaianaha ana i 'ike ai a i halawai pu ai, ua hele aku la oia ma weana o kona poe ohana mai uka mai o Waolani a hoea I kai nei o na wahi e kap ia nei o Kamakela ame Kamanuwai, e ho'ike ana ia lakou i kona 'ike ana i kekahi wahine a ke kupaianaha nui wale ame kona 'ike pono ana no ho'i oia i keia poe i kona lohe ana mai i ka poe o ko lakou wahi i hele e nana i ke kalua ia ana o kekahi kanaka ma Waikahalulu i ka imu mamuli o na hana a keia wahine, oia ho'i ua hoea keia wahine ma kahi i ho'opa'a ia ai kana kane i kekahi kumu ulu, a ua hiki aku keia wahine kupaianaha ma aila a ua pai aku la ua kumu ulu nei a owa ae la; a malaila laua i komo aku ai, a nalowale. O ka poe keia i kua i ua kumu ulu nei, ua pau i ka make I na mamala o ua kumu-ulu nei.

A ho'ike pu aku ia no ho'i ua wahi kanaka nei imua o keia poe ohana ona, ua kauohaia mai oia e ua wahine la e ha'alele lakou ia kai nei a e pi'i lakou kona poe ohana apau, ma luna aku o ke kuamo'o pali o uka ae o Kapalama; a ma laila aku a hoea i Kalihi, a pi'i a hoea I uka o Kilohana, oia e hoea mai ana he kaua nui ma luna o ke aina.

He mea oiaio, ua pi'i iho la na ohana o ua o Kaliu mai ka uka a ke kai no uka o Kilohana; o kane, ka wahine ame ka lakou poe keiki. I keia poe i hiki aku ai i uka o Kalihi ua halawai aku la o Kaliu me Haumea; a ua 'ike mai la o Haumea iaia amea kona poe

ohana. Ua ‘ike ae la no ho’i keia poe ia Wakea.

5/21/06—pg.95

A laila, olelo mai la o Haumea ia Kaliu:

“E aho i poe kakaikahi o oukou ken oho me maua i luna o Kilohana a i lalo nei no ho’i; a o ka nui o ko ohana, e ho’i lakou ma ka huli Ko’olau; a o ka ‘aina oia o Lolohana; oia no kela ma kalana ‘aina e ne’e mai la mai ke kawelu mai o Lanihuli a ho’ea i ka pali o Paliku. O ko oukou kaulana ‘aina ia e noho ai. E mahi i ka ai mauka, a he ia no ko kahakai, oia ka noho ana o na Ko’olau. E a’o oukou, na kane, i ka ‘ike ka’a la’au, o’o maka ihe, ame ka pololu, ame na ano ‘ike apau e pono ai ka oihana hakoko.”

“He mea maika’i i na wahine a oukou ke a’o ana i keia mau ‘ike, o ka oi aku na’e, o ka ‘ike ho’ohei i ko’i, ka lua ame ka maka ihe. He mau makaukau keia no ko kakou noho ana o keia mua aku. A e noho aloha oukou me na maka’aina o keia Ko’olau. O ke ali’i o Ko’olau, oia o Olopana, aia kona wahi i Kailua.”

“A no ko oukou pilikia hanau keiki, ea, na’u ia mea e hana aku. E kanu no au i ku’u la’au ho’ohanau keiki ma Luluku, kahi a oukou e noho aku ai. O ka inoa o keia la’au, oia o Kalauokekahuli a o kona mau pua o Kanikawi ame Kanikawa. E lilo oe ame kou poe ohana i ohua no maua.”

Ua ae aku la o Kaliu ame knoa poe i keia mau olelo a Haumea, a ia wa i ninau aku ai o Kaliu ia Haumea ma ka olelo ana aku:

“Nani ia, ua ha’alele aku la’au ame ku’u poe ohana i ko makou nohona, a hele mai la makou mamuli ou; a ke no ho’i aku nei au ia ‘oe, e ha’i mai ‘oe ia’u i kou inoa. Owai kou inoa?”

“O Haumea kou inoa, a o kona ano he kino lau, a he kino lehulehu. Aka, o ko’u inoa kupuna, ea, o Papa, ka papa uno’a awa’awa’a kua, a kuku o’oi ho’i. O ko ‘ia nei inoa la o

Wakea,” wahi a Haumea i pane mai ai me ka ho’omau ana mai no ho’i i ke kamailio ana:

“A o Paliku amen a pali apau au i lohe ai i ku’u pule i uhau ai au i ka awa o kaua, oia na inoa o ko’u mau kupuna mai ka po mai. A o Paliku, oia kela pali e pale ana ia Ko’olau-poko ae nei ame Ko’olau-loa. Ua he aia kela pali ma muli oia kupuna o’u, a o ke po’o no ho’i ia o ko’u mo’okuauhau.”

5/24/06—pg.96

Pane aku la ua wahi elele nei: “Aohe a makou pi’o. Ua pakele aku oia mai ka lima aku o ka ilamuku o ke ali’i.”

A ia wa i ho’ike aku ai ua wahi elele nei i ke ali’i na mea apau e pili ana i ka pakele ana o ke kanaka pi’o, elike no me ia i ho’i keia ae nei ma mua. I ka lohe ana o ke ali’i i keia mea, ua kani iho la kana unu, a kulou iho la kona po’o i lalo; a li’uli’u, ea ae la ia i luna. A olelo ae la:

“O wai aku la, la ho’i nei kupua wahine nui, e hele la a naha ke kumu o ka ulu? Ho’okahi wale no wahine o keia ano, oia o Haumea, a o kona kane o Wakea. Aia na’e ko laua wahi i noho ai i lalo o ke kuamo’o o Paliku. Hele no ho’i a oia keia I puka mai la, a laila, e alahula ana ka ‘aina i ka ehua ke kaua. He aha la ho’i, hele no ho’i a o olua io keia mau ho’okalakupua, a laila, o ke kahua kaua kahi e loa’a ai ko olua ‘aina a pela ho’I makou

nele.”

I kela wa, o ke kauoha ae la no ia o ua ali'i nei i kana mau kukini e holo lakou a puni o Oahu nei e kukala i na kanaka o kona mau 'okana 'aina apau e ho'omakaukau no ke kauga; a e noho ho'i lakou me ka makaukau no ka wa e kahea ia aku ai lakou no ua hana la. Ua ho'oko aku la na elele kukini i ke kauoha a ke ali'i Kumuhonua; a ua hele ka'ahale aku la lakou apuni o Oahu nei, e kukala hele ana i na kanaka o ke ali'i ma kela ame keia kalana i ka olelo kauoha a ke ali'i Kumuhonua.

I ka lohe ana o na kanaka a puni o Oahu nei i keia, kuahaua a ke ali'i, ua nui ko lakou pihoihoi ame ka pioloke nui a ua ninau aku a ninau mai lakou ia lakou iho no kea no keia kauga e hiki mai ana, a o wai la keia ali'i kipi o ka 'aina e hoeueu ia nei keia kauga. Aka, e like me ke kuahaua ali'i, na ho'omakaukau ae la no lakou ia lakou iho me ka hekau ana mai o ko lakou mau maka o ka la e kahea ia aku ai lakou no ke kauga.

No ke kalana mai uka mai o ka Nuku o Nu'uanu a ho'ea i kai nei, e hele ana mai Moanalua a ho'ea i na kaha o Waiialae mai. Wailupe ma ho'ea i Koko, ua makaukau ae la na kanaka koa o ke ali'i Kumuhonua. A ke 'ike nei no o Papa i keia ho'oliuliu kauga nui a Kumuhonua.

5/25/06—pg.97

Ua kauoha ae la no ho'i o Kumuhonua i kona po'e kahuna, na kilo, na kuhikuhi pu'uone, na makaula, na kakaolelo ame ka po'e apau o ka mokupuni o Oahu nei e hele mai lakou e kuka pu me ia no keia kauga ana e hoala nei: a i ho'ike mai ho'i lakou i mua ona I ka lakou 'ike no keia wahine ho'okalakupua nana i ki'i mai a ka'ili aku i ke pio i makaukau no ka make.

Ke 'ike la no o Haumea i keia mau hana a ua 'li'i Kumuhonua nei. No laila, i ka noho ana o na poe 'ike nana ouli, nana opua kau amen a ano 'ike apau oia au, ua ku'u mai la ua Haumea nei i kona mana kino papalua, a po'ele, pouli ka 'ike o kilo a i ka huli i kahi e maopopo ai keia wahine me kana kane, aole no he wahi mea a loa'a iki, a ia wa i olelo aku ai o Kumuhonua i ua poe 'ike kilokilo nei ona a nana 'opua ho'i, me ka huli-honua am eke kuhikuhi pu'uone: he po'e haha po'ele.

A i kekahi la ae, ua ho'ea aku la kekahi kahuna i mua o ua ali'i Kumuhonua nei, a olelo aku la:

“Auhea 'oe, e ka ali'i, e ku ana no ke kauga ma waena o na aoao elua; o kou aoao ame kela aoao, make no a make, pa no a pa. 'E ho'oku'u ia mai ana na'e ka lanakila o kou aoao ma luna o kela aoao. E ne'e ana ke kauga au ame ko hoa paio i ka moana; aka, e lanakila ana na'e ko hoa paio ma luna ou ma ia hope aku; a nona ana ka 'aina ame kana mau mamoma ma ia hope aku.”

“Pela anei kou 'ike no ka hopena o keia kauga a'u e hoala nei?” wahi a Kumuhonua i ninau mai ai i keia ma kaula e kamiailio aku nei i mua ona.

“Ae. O ka'u 'ike keia. O kela wahine I wahi mai la i ke kumu-ulu, aohe ia he wahine e ae, aka o Haumea no ia, ka wahine a Wakea o Paliku.” O ka ulu a ua wahine nei I wahi mai la,

o kona kino kumu-ulu no ia. A o Kamehaikana ka inoa oia la'au ma ka mo'olelo o ka papa

akua o Hawaii nei. No laila, pa no ka lima o Haumea i ke kumu ulu, he'e no ka ulu i kona kino, a lawe no i ka haku ali'i oia la'au i noa ai. E ha'awi mai ana, na'e o Haumea nau ka pa o ke kaua hope loa ma waena o ko laua aoao ame kou, a e lawe ana ke kai ia laua ame ko laua mau ohua; a mai ke kai mai kaua e ho'i hou mai ai a pae i ka 'aina nei, he kaua he'e wale ko ko'u aoao e ke ali'i. E ku ana ka laua heiau i ka moana, loa'a no ka laua mohai, mo'o, pua'a i ka moana, a he moahai a'ala ia. I laila, huli ko au o ke kai ame ka 'aina ma muli o laua; a ai ali'i laua i ka 'aina nei," wahi a ke kahuna i pane aku ai i ke ali'i.

26 Mei 1906

**Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi- Ka Loaa
ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.**

He mea maopopo, ua hoanoe loa ia ka noonoo o ke alii no keia mau olelo a nei kanaka; a ua komo ka hoohuoi nui loko ona no keia kahuna; a ua ninau mai la oia i kona inoa:

“Owai kou inoa; a no ka mookahuna hea oe?”

“O Kamoawa ko'u inoa; a no ka mookahuna au o Paliku ame Ololo,” wahi a ua kahuna nei me ka hoomau i ka olelo ana aku: “A i hele mai la au e imi i haku no'u.”

Ia wa olelo mai la o Kumuhonua, ke alii, i ua kahuna nei:

“Aohe ou haku o onei. E hele oe e imi i haku hou nou. Aia kou mau haku kupono e noho ai o Haumea ame Wakea.”

“Heaha la hoi! E imi au i haku no'u. Ua nele ae la au ia oe,” wahi a ua kahuna nei i pane aku ai i ke alii me ka hoomau ana 'ku no i ka olelo ana: “Auhea oe, e ke alii! O kahi i hanau ai o keia wahine o Hau-mea, eia no ia ma o ae nei i kahi muliwai o Apua-ke-Hau. A no kela inoa Hau o Apua i heaia ai keia wahine o Hau-mea. A o ke ano o keia inoa Hau-mea, he kino lau kona ano, he kino manamana, he kino pae, he aiwaiwa. O ke aloha no kou, e ke alii.”

Pau no keia mau olelo a ua kanaka nei, o kona ku ae la no ia i kulana a haalele aku la i ke alo-alii; a hele mai la oia. I ka hala ana mai o ua kahuna nei, a kaua i ike ae nei i kona inoa o Kamoawa, ua huli ae la o Kumuhonua i kona poe kahuna ame na kilo

a ninau aku la:

“Pehea ko oukou manao no na olelo a keia kanaka i hai mai nei imua o ke alii ame oukou pu nohoi?”

Ia wa i pane mai ai kekahi o kona mau kakaolelo:

“Aohe i maopopo ia’u he mookahuna kekahi mai ka po mai ma o Ololo ‘Ia ame Paliku, elike me na olelo a kela kanaka i hai mai nei imua ou, e Kalani. No ka nele o ko’u ike ia mookahuna; nolaila, ke manao nei au, aohe oiaio o na olelo a kela kanaka i hoike mai nei ia oe, e Kalani.”

“Ae; ke hilinei nei au maluna o oukou e ko’u poe kahuna. Aia ia oukou ko kakou ola ame ko kakou make,” wahi a ke alii i pane aku ai imua o ua poe kahuna nei ona me ka hoomau ana ’ku nohoi i ka olelo ana, “Nani ia, ua lohe ae nei no kakou i na olelo a kela kanaka, a eia hoi oukou ke hoole mai nei.”

28 Mei 1906

I ka wa a Kamoawa i haalele aku ai i ke aloalii o Kumuhonua, ia wa i huli ae ai kana nana ana ma na pae mauna a ike mai la i ka pi’o o ke anuenue i uka o Kalihi, a ike pu mai la nohoi oia i na kahoaka e hoike ana, he alii nui ka mea nona ia mau hoailona ana e ike mai ana. A ike mai la nohoi oia, aohe alii a kupua e ae nona ia mau ouli kamahao ana e ike ana, aka, no Haumea a no Wakea no ia; alaila, kani iho la ke u a ua kahuna nei, a olelo ae la ia:

“Ae; o olua ko’u mau alii, ola na iwi. Owau no hoi ke kahuna ku no olua i ka moku!”

O ka manawa iho la no ia o ua kahuna nei i pii ai i uka o Kalihi. Oia pii no ko ia nei a hoea iluna o Kilohana, a ka hale nohoi a Wakea ma e noho ana. I ua kahuna nei i pii aku ai mai kai aku nei, ua ike mai la no o Haumea a ua hai aku oia i ke kane ia

Wakea, i ka olelo ana aku:

“Ei ae ke kahuna ke pii mai nei?”

Ninau mai la o Wakea i ka wahine: “Owai ia kahuna?”

Pane aku la o Haumea: “O Kamoawa ae keia kahuna. A he kuku ena ahi ia noloko o ko’u mookahuna, oia o Paliku ame Ololo. He kahuna ike, a he kahuna mana nohoi. O ko kua kahuna keia. He huakai imi haku keia a nei kanaka e hele mai nei. Ua hoea mua aku nei oia imua o Kumuhonua me kona manao e noho me ia; aka, ua hooleia mai nei; a no ia mea, ua imi mai nei oia ia kua.”

I ka pau ana nohoi o keia mau olelo a Haumea i hoopuka aku ai imua o ke kane, o ka wa ia a Kamoawa i hoea aku ai i ka hale, elike me ia i hoikeia ae nei.

I ka hoea ana aku o ua kahuna nei ma ka nuu e hehi aku i ke kipaepae liilii a komo aku iloko o ka hale, oia ka wa o ua kahuna nei i uhau aku ai i keia pule:

“O Lailai, ka mole i ka po
O Olai-ku-honua ia
O owela, o owe, a owa ka lani
Oia wahine pii lani a pii lani no
Pii aoa lani i ka nahelehele

O onehenehe, lele ku ka honua
O kama hoi a Kii i oili ma ka lolo
Puka, lele, lele pu i ka lani.

(E ho‘omau ‘aku ana.)

29 Mei 1906

Hoomauia.

Kau ka omea, ke aka-ula haihai-lona

Kau i ka lae, he hua i-i

O ua kino ulu ou la ke akua

Wahine akua a Wakea.

Wahine hoopahaohao a Makea

Ka wahine no Iliponi, iloko Ilipakalani

No ka aunaki kuku ahi kanaka

Oia wahine noho i Nuu-mea-lani

Aina a ke aoa i noho ai

I hohola pa-hiwa ka laukoa

He wahine pahaohao wale keia

Hoopahaohao ana i kona kino

He kini, he mano, he lau, he lehu ke kino o ka wahine

Oia nohoi ke hoi iluna

A ka laalaaui aoi o Nuu-mea lani noho mai

Hookauhua ilaila, ho-owa i ka honua,

Ho owa i ka ulu, o ua kino ulu ou la—e.

O ko’u aloha kau e ike mai,

A ola au ia oe, e Hau-mea.”

I ka pau ana o nei pule a ua Kamoawa nei, kahea mai la o Haumea:

“Komo mai. E komo e Kamoawa, ke kahuna, ke kilo e puni ai ka aina.”

Komo aku la nohoi keia a noho ae la ma kekahi aoao o ka puka; a ia wa i olelo hou mai ai o Haumea:

“I hele mai la oe e imi i haku no ka nohona o keia mua aku, ea?”

Ae aku la nohoi keia; a olelo aku la:

“O ko’u kumu nui iho la no ia i hiki mai la i Kalihi-lihi nei o Laumiha. I imi mai la no au ia olua i mau haku no’u; a ua loa iho la olua ia’u e o’u mau haku. A i hai aku au ia oe e Haumea, wahine akua a Wakea, Eia na elele o Kumuhonua, ka hoa paio o olua ke kukala hele nei ma na pe’a apau o ka moku nei o Oahu, no ke kaua mai ia olua. Aia kona mau papa kahuna, na papa kuhikuhi-puuone, na papa kilokilo, na papa onioni honua ke nana la i ko olua wahi e make ai.”

Ae mai la nohoi o Haumea me ka olelo ana mai:

30 Mei 1906

“Ua ike aku nei au ia mau mea apau. A he oiaio e lanakila ana no ia i ka ehū kakahiaka; aka, i ka ehū ahiahi, ea no’u ia kewai. E nee ana au me ke kahuna a ku i ka moana kai-uli, kai popolo-hua a Kane; a mai laila mai kaua e hoi mai ai, noho ke kai i ka hale o ka puna.”

Ua noho iho la o Kamoawa me Wakea ma. A ua hoounaia aku la hoi kekahi kanaka e kii ia Lihauula ame Makulu, na kaikaina o Wakea e noho ana ilalo o Paliku, oia hoi o Kualoa e kapaia nei i keia wa.

I ka hiki ana mai o Lihauula ame Makulu, hoolale aku la o Kamoawa ia Wakea e kukulu i heiau iluna o ke kaola pali o Nuū-mea-lani, oia kela kaola pali e ku la ma ka aoao akau o ke awawa o Wao-lani. O luna oia wahi ka Nuū a Haumea a o lalo ka Wao a Haumea. Hea a kapaia nohoi keia Nuū, o luna he lani; a hea a kapaia nohoi ka Wao o lalo, he lani. Nuū-mea-lani; o Wao-lani o lalo.

Ua lilo o Lihauula ame Kamoawa i mau kuhikuhi a i mau alakai no ke ano o ke kukuluia ana o ka heiau, a na Wakea ponoī nohoi me Kaliu ame kona poe kanaka i kukulu i ua heiau la. I ka paa ana o ua heiau la, ua hea ia kona inoa o “Kawaluna.” A ua oleloia, o ka heiau mua loa ia i kukuluia ma Hawaii nei. He Heiau kapu keia. O na ’lii nui wale no ka poe na lakou e alana i na mohai ma keia heiau. O kahi i ku ai o keia Heiau, aia ma ke awawa ponoī o uka ae nei o Wao-lani. A no keia heiau kela mele i hoikeia ma kekahi o na Helu 134 o KA NA’I AUPUNI nei i kaa hope ae nei, oia hoi keia.

1. Wakea la ko Waolani

2. O ku ka lepa la i Waolani

3. O ka pae humu la i Waolani

4. O ka anuu la i Waolani

5. O ka mana la i Waolani

6. O ka hale pahu la i Waolani

7. O ka Moi la i Waolani

8. O ke kupala i Waolani,

(E ho'omau aku 'ana)

31 Mei 1906

Ma keia heiau i noho ai o Lihauula ame Kamoawa he mau kahuna ku heiau; a o Makulukulukalani hoi ke kilo hoku, he hookele waa a he kahuna hooulu ai, oia hoi, he kanaka mahiai oia.

O Wakea ke alii, a o Kaliu ka pukaua. Ua lilo ia Kaliu ke a'o ana i kona mau ohua i ke kaa kua ana o kela ano ame keia ano. Eia na kanaka ke mahiai nei i ka ai, a ke hooulu nei i na mea apau e pono ai ko lakou noho ana. Ua makaukau pono ae la ke ku aupuni ana o Wakea ia wa.

Oiai e ulu ae ana ka lahui o Wakea, oia hoi na keiki a na ohana kanaka o Kali'u, ua lilo iho la o Haumea i kahuna hooulu lahui. A o kana hana o ka hoohanau keiki, a o ke pale keiki nohoi. No keia oihana a Haumea i lawe ae ai ma kona lima, ua kanu iho la oia i ke kumulaau hoohanau alii a hoohanau kanaka hoi ma Luluku, oia kela kumulaau nona ka inoa o Kalauokekahuli a nona na pua kaulana loa ma na inoa o Kanikawi ame Kanikawa. O kekahi inoa o keia laau, oia o Kamaunuhalaikaipo. A penei ke mele Koihonua kahiko e pili ana i keia laau kupaianaha:

“He loina e wale no

Pee mai ana maloko o ke akamai

Ka hana a ke oo, o Haumea

Nana i pale ke keiki hanau

Lilo ka laau, koe ka pua i ka iewe

Lilo Kanikanikawi, na pua o Kamaunuihalakaipo

O na liko lau malahea

I nahaenae ia Haka.

Ua oleloia, ua pili keia mahele mele “koihonua” i ka hoohanau ana o Haumea i ke kaikamahine a Olopana, oia hoi o Muleiula. I ka wa e hookokohi ana oia (Muleiula) no ka nahu hanau keiki, ua paa ke keiki iloko o ka opu, aohe hemo iwaho. Ua hele na maka o ua aliiwahine nei a kuhewahewa; a e maui-awa wale ana nohoi oia ia wa. Eia na mea apau ke kumakena nei no ua aliiwahine opio nei, oiai he make wale no kona hopena a na mea apau e hoomaopopo aku nei ia wa.

Hookahi wale no hana i manaoia e lawelawe aku ia wa, elike me ka mea i maa i ka hanaia iloko oia manawa o ko Hawaii nei noho ana, oia ke kaha i ka opu o ka wahine hanau i paa ke keiki iloko o ka opu.

6-1-06

Oiai na makaainana e piha kumakena ana ia wa no ka make o ke aliiwahine, o ka wa ia a Haumea i hoea aku ai i ka hale o Olopana, ke alii. A ninau aku la keia i ka poe e kumakena ana: “Heaha keia a oukou e kumakena mai nei?”

Pane mai la ua poe nei: “Eia makou ke uwe nei no ka make o ke aliiwahine. Ua paa ke keiki iloko o ka opu. Aohe hemo; a e kahaia ana ka opu o ke aliiwahine i hemo ke keiki.”

Olelo aku la o Haumea i ua poe nei: “Aloha ino no ka hoi, ke aliiwahine. Auhea oukou; e hele aku hoi kahi o oukou a hai aku i ka makuakane alii e ae mai ia’u e hoao aku au i ka’u wahi pono iki. Manao au, he wahi pono nohoi ka’u e hana ‘ku ai.”

Ua laweia aku la keia mau olelo a na Haumea nei a hoikeia aku la i ke alii ia Olopana. I ka lohe ana o Olopana i keia mea i hoikeia aku iaia no ka mea e pili ana i kana kaikamahine, ia wa oia i kauoha mai ai i ke kanaka nana i lawe aku ka olelo imua ona, penei:

“E kii aku hoi ha oukou i ua wahine malihini la, e hele mai e lawelawe ae i ka make o ke aliiwahine. Ua noke ae nei hoi ka ike a nei poe kahuna, aohe wahi mea a pono iki, a o ke kaha wale aku no, i ka opu ka mea e hiki ai”

Ia wa i kiiia mai ai o Haumea a laweia aku la imua o Olopana. A iaia neii i hiki aku ai imua o ua ‘lii nei; ia wa i olelo mai ai ke alii iaia:

“Olelo mai nei lakou nei ia’u, ua hiki ka ia oe ke hana mai a palekana kuu kaikamahine. He oiaio anei ia?”

Ia wa pane aku la o Haumea: “Ae, Ua hiki ia’u ke hana aku a hemo ko moopuna e ke alii; a pakele nohoi ke aliiwahine. He laau hoohanau keiki ka’u. O Kalauokekahuli ka inoa o keia laau; a ua kapaia nohoi ia laau i kahi wa, o Kamaunuihalakaipo. A he mau pua kona elua: o Kanikawi ame Kanikawa. A o keia mau pua ka’u mau laau hoohanau keiki.”

“Ina hoi ha pela, ea.” wahi a Olopana i olelo mai ai, “e hana mai oe i kuu kaikamahine i ola ia a ola pu hoi kuu moopuna. Heaha la kou-uku ke hana oe a ola kuu moopuna a me kuu kaikamahine?”

“Eia ka uku au e kea lii, e haawi mai ai ia’u ke pono ka’u hana maluna o ke aliiwahine; oia hoi, a kuu la o ka make ame ka pilikia kii niai au ia oe, e ke alii, i mea no’u e pakele ai.

6-2-06

A eia kekahi a hemo ko moopuna, a ola ko kaikamahine; ‘alaila, na’u e hanai i ko moopuna i ola ai oia; a ku nohoi i ka m_ku. E ae mai ana anei oe i keia mau noi a’u elua la?”

Ua ae mai la o Olopana, A ia wa i mama iho ai o Haumea i ka pua mua, oia o Kanikawi; alaila, ki-a iho la oia iloko o ka waha o Muleiula; a hookono aku la i ka manamanalima ona iloko o ka waha. He puua ana ka mea i loheia e na mea apau o ua aliiwahine nei; hemo ana ke keiki i waho. I ka nanaia ana iho, ua hele a uliuli ua keiki nei.

Ia Manawa olelo aku la o Haumea ia Olopana, “Auhea ‘oe e ke alii! Aohe au moopuna. Eia no kaua ke ike pu iho la. Aohe hanu.”

A laila, haawi aku la o Haumea i ka lua o na pua, oia o Kanikawa. Ma-ma-ma iho la no keia a wali; a pu-a aku la no i ka waha o ke aliiwahine; a hookomo aku la no keia i na mana mana lima ona iloko. He puua ana no o ua 'liiwahine nei, hemo ana ka iawe i waho. A ʻōlelo aku la no o Haumea ia Olopana.

“Aohe pilikia i koe o ko kaikamahine. E ola ana ia; o ko moopuna nae, aohe e ola ana. Hemi mai nei no mai loko mai o ka opu, ua make. Ua uliuli pu ke kino.”

“A pehea ka pono?” wahi a Olopana i ninau mai ai i ka wahine malihini, me ka hele o na waimaka ma na papalina.

Alaila, pane aku la o Haumea ma ka ʻōlelo ana ‘ku:

“He wahi pono no ka’u i koe; aka, makemake no nae au e hoopaa loa mai oe i kau olelo ae imua o’u, na’u e hanai i ko moopuna. Pela anei oe e ae mai ai?”

Ae mai la o Olopana me ka ʻōlelo ana mai:

“Ina hana oe a ola kuu moopuna, alaila, e lawe oe nau e hanai, oiai, o oe iho la ka mea i kuleana i kona ola.”

Ua pono. E hana ae au i ola no ka moopuna a kaua,” wahi a Haumea i pane aku ai imua o Olopana.

Kena aku la keia i na kanaka o ke alii e puku mai i ahi. Emoole nohoi a ana ke ahi elike me ke kauoha a ua wahine hoepahaohao nei o Kalihi-lihi-o-Laumiha. Ooki iho la keia i ka iawe o ke keiki a kaawale. Lalau iho la keia i ke keiki a hii ae la ma kona mau lima, a o ka iawe kiola aku la keia iloko o ke ahi, me ka mau no nae o ka paa o kela kaula piko mai ka iawe mai a ka piko pono o ke keiki.

6-4-06

A hala he wa loihi, o koi a nei koala ana i ka iewe iloko o ke ahi, o ka wa no ia o ua keiki nei i oni ae ai. Peia ka oni ana o u akeiki nei a hiki i kona uwe maoli ana ae; a pela nohoi a nape ka hanu i ka houpo. A mau no ka hanu ana hoea i ka ikaika loa ana o kona hanu ana. A ola ae la ua keiki la.

I ke ola ana o ua keiki nei, ua lele mai la ke kupuna-kane o Olopana a hii ae la i ua moopuna nei ana. A ia wa i ʻōlelo aku ai o Haumea:

“Ua lilo na’u ka moopuna e malama; aka, waiho nae au i ka moopuna a kaua me oe, i pa aku ka waha i ka u o’ ka makuahine. Aia nohoi a ko’u wa e kii mai iaia nei, alaila, o ko’u la no ia e hiki mai ai a lawe iaia me a’u.”

O keia ae la mo’olelo e pili ana i keia laau hoohanau keiki a Haumea i hoikeia ae la, oia hoi o Kalauokekahuli; a o Kamaunuihalakaipo.

Ua oleloia ma keia moololo, ua lawe o Haumea i keia laau

mai Luluku, Oahu neia kanuia ma Puukumu Waihee, Maui. Ua hoakakaia nohoi ma keia mo'olelo i Kauai ke kumu i hooulu mua ai o Haumea i keia laau hoahanau keiki. A ma ia ano i lilo ai o Kanikawi ame Kanikawa he mau akua no Lohiau a i kapaia ai hoi ka ohe a Kauakahialii, o Kanikawi ame Kani-kawa.

Aohe a kua mea i koe, e ka makamaka heluhelu, e kama-ilio ai ma keia wahi o ka mo'olelo pili ia Haumea ame kana laau hoohanau keiki kupaianaha. Nolaila, e huli ae ka kua kama-ilio ana no Wakea ma.

He mau anahulu elima a oi o ka lono-papa ana o ka leo kuahaua a ke alii a Kumuhonua, i kapaia i kekahi wa-o Kane Kumuhonua, ua lohea hou ia ae la ka leo kuahaua o ua alii nei, e kahea ana i na koa o na Kona nei, e nee ana mai ka ale mai Maunalua mai, ka hema a hoea i Moanalua. E akoako mai lakou apau ma Waikiki no ka nee i ke kua i uka o Kalihi.

Ua kauoha aku ia nohoi o Kaliu i kona poe kanaka pono ame na kanaka e ae i noho aloha me lakou e akoako mai nohoi lakou no ke kua. O luna o kela pali ma ka aoao ma Ewa nei o ke awawa o Nuuanu, e nee ana mai ka uka wao-laau mai a hoea i kai nei o Kapalama ua paa ia kaola pali okoa i ko Kaliu

6-5-06

A pela nohoi kela kuamoo pali ma ka aoao ma Ewa o ka oawa-o-Kalihi; ua paa no la wahi i ko Kaliu mau kanaka. O na koa hoi o Kane Kumuhonua eia ke popoi aku nei ma keia aoao aku nei o Nuuanu, a hala ae ma kai nei o ia wahi I na kanaka ma kaKapalama a popoi aku la ma ka nuku o kw oawa o Kalihi. O ke oawa o Waolani a puka I waho loa nei, ua paa ia wahi I na kanaka o ko Kaliu ma aoao. O ka hapa nui loa o na kanaka ma ko Wakea ma aoao no ke alii mai ia, no Olopana.

Eia o Haumea ke ku nei iluna o Kilohana me kana kane ame ko laua mau ohua pili I ke alo. Eia hoi o Lihau-ula me Kamoawa, ko Wakea mau kahuna, ke ku nei iloko o ka heiau o Kawaluna ma Waolani. A malaila pu nohoi a Makulukuluka-lani.

I ka nana ana o na olohe kilo kua i ko Kane Kumuhonua aoao, he pohihihi maoli ke alehele e hiki ai i ko lakou poe Kanaka ke komo aku iloko o ke oawa o Kalihi a pii aku hoi ma na kualapa o keia kuamoo pali ma Waikiki nei o ke oawa o Kalihi, a pela ma ke kualapa ma ka huli ma Ewa; nolaila, aole i hooukaia ke kua ma ka la mua.

O ka mo ia o ke kua a kahi la ae a o na koa o Kane Kumuhonua ma kai nei o Kapalama, a o lakou ka poe i hoehu mua i ke kua. O ka nui o na kanaka, aia no ma ko Kumu-

honua aoao. A he mau kahuna mana nohoi ko ua Kumuhonua nei e malama ana i ka oihana pule.

I keia hoomaka ana o ke kaua, ua haele haele no na aoao elua ma ke Akamai o na kanaka i ka oo maka ihe, ka pahu laau palau, ka maa i na ala a me ka ika ka nohoi o na aoao elua. Oiai e oi pa-ha ka nui o na kanaka o ko Kumuhonua aoao i ko Kaliu kanaka hookah, eia na ua lawa no ka ikaika o ko Kaliu kanaka hookihi e paio i na kanaka eha o ko kumuhonua aoao. Ua hele keia kaua a hoomoe pu. O ke koikoi o ka Lanakila no ko Wakea ma aoao no ia.

O Kaliu oia no ka ahikanana o ko Wakea aoao. Aohe Hiki I na koa o Kumuhonua ke komo iloko ke oawa o Kalihi: I Kai nei no lakou puehu liliu I na koa o Kaliu.

O Haumea hoi, aele oia i ahana mai i kahi hana ma kona Ano kupua maluna o na kanaka no o ko laua hoa paonioni, oiai ua aloha oia i na kanaka no ko lakou mauna ma'u wale ana i ko lakou mau kino e lilo I mau moe-puu mahope o Kumuhonua.

I ka lua o ka la I kaua ai, ua like no me ko ka la _____ ka Auhee ole o ko Kaliu poe kanaka I ko Kumuhana mau koa.

(E HOOMAUIA AKU ANA)

6-6-06

Oia he'e o ke kaua mawaena o na aoao elua a *ma* ka mahina ia wa, na ano uuku loa mai la na wahi kanaka o ko Kaliu ma aoao. A ke ike la no o Haumea I nei kulana, pilikia o ko lakou aoao, a ia wa I olelo aku ai o Haumea I ke kane ia Wakea.

“Auhea oe, e hoi kaua ma ka aoao makani o ka aina; a ina he auhee ko kaua, alaila, ma ke kai kaua o Kahiki-ku e hee ai, a i ke ko hou ana o ke au, pa-pa-pae hoi no kaua i ka aina nei.”

O na kanaka kaua hoi keia, o Wakea ma e paniku ana ia kai nei o Waolani, ua pau nui o i ka make, oiai ua hele la aku ka nui o na kanaka o Kumuhonua a kau aku no kahi kanaka ma luna o kahi kanaka. Elima, eono a hoes I ka umi ka nui o na kanaka o Kumuhonua e make i ke kanaka hookohi o Wakea ma e mau aku ana no nae ka pii ana o na kanaka o kane Kumuhonua e pani i na makalua o kona poe koa i make.

I ka hele ana a koe kakaikahi loa na wahi koa o Wakea ma, ma Waolani nei, ua hee o Lihauula ma. O Kamoawa ame Makulu, ua hee laua a hoes i Kilo-hana i kahi o Wakea ma, a o Lihauula hoi ua holo oia a pae i ka mokupuni o Maui i keia wa.

I keia hee ana o na ohua o Wakea ua ninau mai la o Wakea ia Haumea, "Pehea iho la ko kakou pono? Auhea ka

hoi kou mana ame kou ikaika, e ka wahine?"

Ia wa ʻōlelo aku la o Haumea: "O ko ke Akua makemake ilio la no ia: oiai he ʻōlelo mana ka ke kahuna e haawi mua ana i ka aina nei I kai : a mai ke kai mai kakou e pae ai; puni ka aina nei ia kaula. Nolaila, e hoi kaula i Lalo-Hana."

Ia wa hoi aku la lakou nei a lalo o Luluku, a mai laila aku a Paliku, oia hoi o Kualoa i keia wa. I keia wahi i hoolulu ai o Wakea me Haumea, kana wahine, ame ko laua mau ohua kakaikahi.

I ka maopopo ana ia kane Kumuhonua, ua auhee aku o Wakea, kona hoa paio mai luna aku o Kilohana a noho i lalo o Paliku, ua kuakaua ae la oia i kona poe kanaka mai ka hikina a ke komohana mai kela pea a keia pea o Oahu nei, e nee ke kaula no lalo o Koolau-poko. Na keia leo kuahaua a ua alii nei i nee aku ai na kanaka apau o na Kona nei ame kekahi mau okana o na Koolau a ku ke kaula ma ka aoao maluna aku nei o Wakea ma ame ko laua mau ohua.

6-7-06

A mamua ae o ka hooukaia ana o ke kaula olelo aku la o Haumea i ke kane ia Wakea, a i ko laua kahuna ia Kamoawa ia Makulukulu nohoi.

"Auhea oe, e kuu kane, ame oe, e Kamoawa, ko maua kahuna, a ia oe, e ko maua pokii, e Makulu. E hoouka ana ke kaula hope loa a kakou i Paliku nei. Ia nei au e haawi ai i kekahi lihilihi o ko'u wahi ano papalua, a kaia i ka pohuehue ke ahulau o ka make i na kanaka o ka hoa paio o kakou. A pau ia; au aku kakou o ke kai; a mai ke kai hou mai kakou pae i ka aina nei a ku ka'u makaia ia Kane Kumuhonua. Nona ka ehulakahiaka a no'u ka ehulahihi. O ka la auanei e hee ai kakou i ka moana, he la ia o ke *kai-hili* e pii ai i uka nei o ka aina; a o ko kakou ala ia e au aku ai i ke kai. Apopo, owau hookahi ke ku aku i ke kaula a Kumuhonua a e noho malie oukou apau."

I kekahi la ae, ua ikeia aku la ka pi'o mai o ke anuenua a ke kai; a eia ka makani ke pa nei me ka ikaika nui.

Ua hoihoi aku la o Haumea i ke kane ame ko laua mau ohua apau a loko o ke ana huna o loko o ke kuahiwi o Paliku. Oia hoi ke ana o Pohukaina e olelo mau ia nei i keia wa. A koe hookahi iho la o Haumea.

I ka nee ana mai o ka ehulahihi o ke kaula malalo mai o Koolau-loa, a pela nohoi ke ehulahihi o ke kaula ma Koolau-poko mai, ua ike mai la na kanaka i ka paa pono o ke ka-honua mai uka aku nei

o kahi i kapaia i keia wa, o Kaahuula Punawai a hele hoes i ka lae o Kaoio, i ka paa pono i na wahine me na hua kukui ma ke lakou mau lima.

O keia poe wahine a nei poe kanaka o ike aku nei oia ma kino lehulehu o Haumea. A o ia no ke kumu o kona kapaia ana he wahine kino lehu, kino mano, a kino hoopahaohao hoi.

I ka ike ana mai o na pukaua i keia poe wahine e uhi paa ana i keia ka-honua holookoa mai ka uka a ke kai; ua olelo ae la lakou i kahi ame kahi:

“Ka! He wahine ka! Ko kakou mau hoa paio? E aho, e hoouna ae i kekahi mau elele e kuka olelo pu me keia poe wahine; a e ninau aku hoi ia lakou i kahi e loaa ai o Wakea ma ame ko lakou poe kanaka.”

“O ka pono maoli ia, wahi a kekahi o lakou i pane mai ai,” “aole paha e ole ka ae oluolu mai o kela poe maka palupalu i ka kakou ninau aku oia ano, oiai hoi e, o lakou ka kakoo poe i kii mai nei e kaua.”

6-8-06

Ua hooholoia ae la keia manao, a hoouna ia aku la he mau elele, e hele, e hui me ka puulu wahine a lakou e ike aku ana me na hua kukui e paa ana ma ko lakou mau lima. Hele aku la hoi keia poe elele; a hui aku la lakou me keia wahine ka ai nui wale e ku mai ana. A ia wa olelo aku la kekahi elele i ua wahine nei:

“E ke kama-mee-ua-lani he wahine ui ke ano o keia huaolelo; a ua like no ia me ka huaolelo olo-lani i hele mai la makou e hui kamailio pu me oukou no ka ninau ana ku ia oukou i kahi e loaa ai o Wakea ame kaua wahine o Haumea, ame ko laua poe.”

Ia wa pane mai la ua wahine nei: “He oiaio he poe elele oukou i kii mai nei e make au ame kuu kane, o Wakea; a i hai aku au ia oukou: E hoi oukou a mia hooluhi ia oukou i ka huli ana i ka poe a oukou i imi mai nei. Aia ka loaa ma ka ikaika. E hoi oukou a hai aku i ko oukou poe haku i keia mau olelo a’u i hoopuka aku la imua o oukou.”

O ka hoi mai la no ia o ua poe elele nei a hoes ana imua o ko lakou mau alihikaua; a ninau mai la kekahi alihikaua, ia lakou: “Pehea mai la?”

Pane aku la kekahi o ua poe elele nei: “Ia makou I hele aku nei; ua halawai aku nei makou me kekahi wahine ui. He wahine aiai keia a keokeo hoi. Iaia ka makou ninau ana ku nei no Wakea; a me ka hoike pu ana aku nohoi imua ona i keia no o ka makou huakai o ka hele ana ku nei; a ua pane pakike ia mai nei makou. Olelo mai nei ua wahine nei, oia no ka wahine a Wakea. Ma ka ikaika wale no e loaa ai oia ame a kana kane ame ko laua mau ohua.”

“A ua pono!” wahi a kekahi pukaua i pane mai ai: “Heaha la hoi kana! E nee ke kaua no mua.”

() ka wa no ia i nee aku ai na koa o Kane Kumuhonua, ma ka aoao aku nei ma Kona. I keia

wa a ua poe nei i nee aku ai o ka manawa no ia i lele mai ai na hua kukui mai na lima mai o na kino wahine lehulehu o Haumea; oia no oe o na poka-ua hekili e pa ana ma na lae o ua poe koa nei o Kane Kumuhonua. Pa no ka hua kukui i ka lae o ke kanaka, lawe ka hanu i Olepau. He hua kukui ka mea nana i luku i na poe kanaka la; a oia ke kumu i puka ai keia hopunaolelo a kahiko:

“A-hua-lala-kukui ka make.”

6-9-06

O ka make ana hoi o keia poe kanaka i ke alahēle, ke alanui a kuamoo, i na hua kukui a Papa, oia nohoi o Haumea. Ua paa ia mau me i ka hoomanaoia ma ka mele a ka Moi Kualii o Oahu nei. A ke hooiaio nei ia mau ia lani mele i ka olelo o keia mau mahelehele moololo i hoikeia ae la. A pene ua mele nei:

O Kualuanuu o Kuhalii I Kahaluu
 O Kaili kanaka o ke kuamoo
 O Hinahina Kamalino ka wahine
 Hanau Hinaku, o Kukui-haa ke kahuna
 O kukui alii i ke alo o Papa
 I kumu-kukui la ka papa
 I kalana o Wakea ka honua
 O Papa la.
 O Papa la hoi ka nananana
 O Papa unoa awa‘awa‘a kua.

Ke ike nei oe e ka makamaka heluhelu ua hoopaa ka mea haku mele i na hoomanao ana no ka make ana o kela poe kanaka o Kane Kumuhonua ma ke alanui a kuamoo hoi a ka mea kakau i hoike ae nei maluna, oia kela lalani mele: “O kaili kanaka o ke kuamoo” Aia nohoi iloko o na lalani mele:

“O kukui alii i ke alo o Papa

I kumu-kukui la ka Papa”

E loa ia no hoomanao ana a ka mea haku mele alii no na hua o ke kumu-kukui a Haumea (Papa) kipo pahaohao e luku ai i na kanaka o Kane Kumuhonua-elike me ia i hoikeia ae la. A ke hoike nei ka mele, he “alii” ke “kukui” i ke alo o Papa; a o ua “kumu kukui” alii la, wahi po a ke mele he papa ia oia hoi, he papa au-kai a heenalua paha uo ua Haumea nei. He hohonu a he kuhu ke mele a ka poe kahiko, a he ano pohihi no ke *Kuailo* ana i ka manao.

I ka ike ana o na inamaka kua o na koa o Kane Kumuhonua ma Kona aku nei keia ahua-lala kukui o ka make o na kanaka, ua kuemi aku la na wahi kanaka i koe i hope. A i ka nee ana mai nohoi o na koa o ua Kane Kumuhonua nei ma ka huli Koolau mai, o ka haawina hookahi no ia i loa ia lakou. Pau pulu aohe lau kanu i ka wahine hoopahaohao o Kalihilihi o Laumila.

No keia luku weliweli i loa a i na koa o Kane Kumuhonua, ua hoomoe ke kaua; a hoounaia mai la na olelo e hoike aku la Kane Kumuhonua no keia make weliweli i loa kona mau koa mai na wahine mai o ke kaha o Paliku, e alakaiia ana e Haumea, ka wahine a Wakea.

6-12-06

Ka Moolelo o ko Wakea ma noho ana ma Kalihi-Ka Loa ana o ke akua Ulu o Kameha'ikana

I ka hoea ana o ka elele imua o Kane Kumuhonua ke alii e noho ana ma Waikiki, ua ninau koke mai la ua lii nei i ke kulana o ke kaua ma na aoao elua; a ia wa i hoike aku ai ka elele i na mea e pili ana i ka lukuia o na koa o ke alii e na hua kukui ma na lima o kekahi puulu nui hewahewa o na wahine i kea lo pono i ke kuahiwi o Paliku, ke kuahiwi e pale ana ia Koolauloa ame Koolaupoko.

“Ua lukuia na kanaka o ke alii mai na Koolauloa mai a ka huli o Koolaupoko aku nei; a koe kekahi na kanaka o na aoao elua o ke alii, a e ninau aku no hoi, pehea ka pono o ke kaua?”

“Alaila he kamaliwahine ko oukou mau hoa hakaka o ka paio ana mai nei a pau oukou i ka make?” I ninau mai ai ke alii i ka elele.

“Ae,” wahi a ke kukini i pane aku ai imua o ke alii me ka hoomau ana aku no i ka olelo ana

“e kamaliwahine ia no ke kino o na hoa paio o na kanaka o ke alii i kaua pu aku nei a pu nei mai la i ka lukuia; aka, he oi aku nae ka luku a nei kamalii wahine i ulupa mai nei i ou mau kanaka, e ke alii, i ka na kane i kaua mai nei i kou poe kanaka i na kaua mua aku nei.”

I kela wa ua kahea hou e la ua Kane Kumuhonua nei i kona mau kukini mama loa e holo lakou e kukala hou i na kanaka no ka hele hou ana i ke kaua.

Elike me keia mau kauoha a ua Kumuhonua nei, pela hooko aku ai na kukini ma kela a me keia wahi o ka mokupuni o Oahu nei. O ka nee ia o ua mau elele nei i ke kalahea mai Maunalua a hoea i Moanalua; a mai Moanalua a hiki i Waianae a hala i Waiialua a hoea i na Koolauloa a pela kekahi wahi o na Koolaupoko.

I keia hele ana o na leo kalahea o na elele ma na wahi i hoike ia ae nei, ua ku ai ia na kanaka o ke alii i koe ma keia mau kalana aina, a nee ae la ke kaua ma Koolauloa a ma Koolaupoko aku nei nohoi.

Ia nei hoala ana ke kaua, o ua alii nei o Kane Kumuhonua kekahi i hele aku i ke kaua ma ke poo o kana pualii kaua nui hewahewa.

Ke ike mai ia no o Haumea i keia nee ana aku o ke kaua a Kumuhonua. Ia wa hoi aku la ia iloko o ke ana huna a olelo aku la i kana kane ame ko laua mau ohua e hoomakaukau lakou ia la kou iho oia i ua kokoke mai ka wa e au aku ai lakou ke kai.

Ua hoike aku la hoi oia imua o kana kane e hookuuana oia i ka lanakila o ke kaua i ka aoao o Kumuhonua i ko ai ka makemake o kona mau kupuna i ka po.

I ka akoakoa ana o na mahele kaua elua o Kane Kumuhonua mai ka aoao malalo mai o Koolauloa, a ma ka aoao nohoi ma Kona aku nei, ua ku hou ae la no na kino wahine lehulehu o Haumea ma kaha honua ma keia la o Paliku.

A ku na aoao elua o ke alii Kumuhonua ma kela ame keia o na Koolau elua, a iwaena hoi o Haumea kino lehu a kino ma nomano, o ka wa no ia i hooukaia ai ke kaua mawaena o Kumuhonua ame Haumea.

6-13-06

Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi-Ka Loaa ana o ke akua Ulu o Kameha'ikana

O kekahi mahele o na kino wahine o Haumea ua huli aku la a hakaka me na Koa o Kumuhonua ma ka huli Koolauloa mai, a o kekahi mahele hoi o lakou, ua huli mai la lakou a paio i na koa o na lii nei ma ka huli Koolaupoko nei.

O na hua kukui no na mea kaua a ua poe wahine nei o ka hakaka pu ana na koa o Kumuhonua. Ua luku ia na koa o Kumuhonua a hiki i ka ike ana o Haumea o ka wa ia e Kalewa aku ai oia a me kana kane a me ko laua poe ohua no moana kai, elike me ka makemake o kona ma kupuna i ka po o kona wa ia i noi ae ai e pii mai ke Kai mai kai mai a hele hale poipu ae i na aekai o na Koolau.

O kea no maoli o keia Kai he Kai mimiki maoli no ia. He halu'u nui ka mea i loheia e na mea apau i ka moana. Kai ulu kai hohonu, a o ka ikeia aku la no ia o ka ea ana mai o na ohu nalu kiekie i ka moana. La wa i hooho ae ai na mea a pau "Papa-pau kakou i ka make-e! Pau kakou i ka make-e! Ei a eke Kai mimiki!"

He manawa ole popoi ana ua Kai nei i ka aina; a o ka lilo aku la no ia o Wakea a me Haumea, akana wahine, a me ko laua mau ohua i ke Kai; a pakele mahunehune nohoi o Kumuhonua mai lilo pu i keia Kai mimiki.

Mamuli o keia hee ana o Wakea a me kona ohua i ke Kai i loaa hou ai keia inahelu moelo (Kaa) a ka poe Kahiko, penei.

Ua laweia o wakea ma e ke Kai hoee i hoikeia ae la; a ua manao kekahi poe o keia Kai hoee o keia Kai hoee i ka ai i ke ao o Wakea, ola no ke Kai a ka Hulumana, oia hoi kekahi o na Kai ano nui i ikeia ma kekahi o na kau o lolo o ka Moololo o Hiiaka.

I e mea maopopo, ma keia lilo ana o Wakea a me Haumea kana wahine, a me ko laua mau ohua i ka moana i ai uli, Kai hohonu ua olelo ae la ko awaii nei poe Kahiko.

"ee Wakea, kalewa kona ohua

Kuamu ia e Kane, kuawa ia e Kane,”

Iloko o keia laweia ana o Wakea ma e ke au miki a me ke au Ka a i ka halehale poipu o ka moana, ua nui maoli ko lakou pilikia. E loheia ana na leo uwe o ke kane i ka wahine, o ka wahine i ke kane, o na makua i na keiki, a o na keiki hoi i na makua, a o ka hoaloha a pela aku.

Oiai keia pilikia nui e hoa eale poi pu ana maluna o Wakea ma, huli ae la ua Wakea nei me na maka i hookaumahaia e ka luuluu nui, oiai hoi na waimaka e hiolo ana ma kona mau papalina, a ninau aku la i kona kahuna, oia o Kamoawa:

“Auhea oe e kuu kaliuna, ka mea iaia ka ike o ke ola a me ka make pehea kakou? E ike nei au, aohe o kakou wahi i koe, eia kakou la ke lana nei ma na auwae o kakou. Papapau paha auanei kakou i ka make? E nana mai ana oe no kakou?”

Alaila, pane mai la ke kahuna: “Ho ala iki no ko‘u ko ke kahuna, a ma ia ala kakou e hele ai. A i hai aku au ia oe e kuu Alii, aohe kakou e make. Ua huli ke au o ka make, eia la ke ko nei i ka aina, a e popoi aku ana ka hu‘a o ka nalu iluna o Kaneiakumuhonua. Ano, e kuu haku, e kukulu kua i heiau no ke Akua.”

14 Iune 1906

Ia wa, pane mai la o Wakea i ke kahuna: “Kupanaha no ka hoi kau olelo e ke kahuna. Auhea na makaukau o ka moana lewa nei e ku iho ai ka hale o ke Akua? A auhea hoi ka kuaa puua e mohai aku ai i ke Akua?”

“O ka olelo ka‘u, a o ka hoolohe mai no hoi kou i ka‘u mea e olelo aku ai, a e hooko aku no hoi,” wahi a ke kahuna i pane mai ai.

Alaila, olelo mai la ua kahuna nei: “E o ae ko lima akau iluna, piao ae oe i ou manamana lima a ku ka upoho i ka poli o ko lima, o ke ku no ia o ka heiau o ke Akua,” wahi a ke kahuna.

Elike me nei mau olelo a ke kahuna, pela o Wakea i hooko ai. O ae la oia i kona lima akau, piao ae la na manamana lima a ku nohoi ka upoho i ka poli o ka lima, a ia wa i olelo mai ai ke kahuna iaia.

“E kuu haku Alii, ua ku ka heiau, ka hale o ke Akua, a o ka puua wale no koe.”

Ia wa, luu iho la ua kahuna nei iloko o ke kai, a hala kekahi wa, ea ae la ia iluna me kekahi i‘a e paa ana ma kona lima akau, alaila, pane aku la oia ia Wakea.

“Eia ka puua la he humuhumu. O ke kino i‘a keia o ke Ao Puua, oia hoi o Kanepuaaikalani.

“E hookomo aku au i ka ihu o ka puua iloko o ka heiau o ke Akua. Ua ku ka heiau, ua loa ka alana, a o ka aha koe a kua.”

Ia wa huli ae la ua kahuna nei a kahea aku la i na kanaka e lana hele ana iluna o ka ili o ke kai e hookoko mai lakou ma kahi a laua e lana ana me Wakea.

Au mai la nohoi na kanaka me ka hoomanawanui, a hookahi wahi e hoolana ai, o na kane, na wahine a me na keiki.

I ka ike ana o ke kahuna ua au mai na mea apau, a eia ke lana nei a puni laua

me Wakea, olelo ae la oia: “Ano, e kuu haku, ua ku ka aha, a e mohai ae au i ka alana o ka hale o ke Akua, i ku o WAKEA i ka moku.”

O ka hou mai la no ia o ua kahuna nei i ka nuku o ka humuhumu a komo iloko o ka upoho lima o Wakea, a o kona wa no ia i olelo ae ai:

“Amama. Ua noa.”

Ua oleloia ma kekahi mana o keia moolelo, o ka puua i alana ia ai keia heiau pulima o Wakea, oia no ka piaomanamana o kona lima hema, i hookomoia aku ma ka upoho o kona lima akau.

E hoomanao pu iho nohoi kua e kuu makamaka heluhelu, o ka humuhumu oia ka i’a i komo ia e Kamapuaa, a kapa ia hoi ua i’a la he “humuhumunukunuku a puua.”

Aka, ua lilo nae ua i’a la i puua alana na Kamoawa, ke kahuna o Wakea, elike me ka mea i hoike ia ae la.

E kala kahiko loa ka lilo a o keia i’a he humuhumu, i alana a i mohai ma ke ano he puua, a he hope loa ka ikeia ana o ke Kamapuaa hookino a puua iaia iho ma ke ano kino humuhumu.

15 Iune 1906

I ka pau ana o keia mau hana mohai a Kamoawa i ka opu lipolipo o ka hohonu, o ka wa no ia i kahea ae ai o Haumea i keia pule:

E ku ka nalu mai Moanalaha-nui-akea mai,
 Ku ka nalu, popoi kai-ula, i popoi kai-kaikoo,
 Ku ke kakala o ke kai-poi hoi au-e!
 A pee au i ka nalu ha’i kua-lua.
 Uina, owa ka papa o Haumea i ka moku,

A ku i ka moku i Ka-lihi-lihi-o-Laumiha,
 Owe, o nakeke ka papa o Haumea.
 A pae hoi,

Ia pau ana no o keia pule a Haumea o ka onu aela no ia o ua opu kai nui, Ia wa i hoolanaia ae ai o Wakea, o Haumea, o Kamoawa ame na ohua apau a lana maikai ana iluna o ka niao o ka nalu. A ia nee ana o ua nalu ahua nei, o ka laweia mai la no ia o lakou nei mai ka moana lilo loa mai a hoea lakou nei i na kua-au o na Koolau, mawaho ponoiku o Kaalaea, Kahaluu, Waiahole ame Waikane ma. Ua ku maila ko lakou mau kapuai iluna o kekahi ka-honua palahalaha e nee ana mai na Kua au Kuloko aku o kela ponaha kai hapapa, e hele la mai Kualoa mai a hoea i Wailau, Pakole ame Heeia-Kea (ma Koolaupoko). A ke koe nei no he wahi hapapa mokupuni ma ka inoa “Ka-Papa” mawaho ponoiku o ke kaikuono kai i hoikeia ae nei.

Ua oleloia ma keia moolelo, ua kapaia keia mokupuni o Ka-papa mamuli o ko Haumea ma pae ana ilaila. A o ka mea keia i oleloia ma ke mele penei:

O Papa la hoi ka nananana
 O ka papa unoa awa’awa’a kua
 I oi ai Ku ia Hinaku
 O ke poo ia o ka Moo

**Konekone a ka Papa
O ke kumu-uli, o ke kumu lala-kea
Puka Ooloo-i-Honua-mea.**

Mai keia mokupuni mai i hoi mai ai o Haumea ma a noho ma Paliku, oia hoi o Kualoa e hea ia nei i keia wa. Ia nei ka noho ana o Haumea ma a kukuluia he mau heiau kapu malaila. Ua hele ihola ua Haumea nei mai ka lae mai o Makapuu a hoea i ka lae o Kahuku ma Koolauloa. A ma keia hana ana a ua Haumea nei, ua noho alohaia na kanaka oia mau Koolau a i elua.

I nei hoi hou ana mai; akahi no ua wahine hoopahaohao nei a kii i ke keiki moopuna a Olopana, a hoihoi mai la a noho

pu me lakou; a ua kaheaia kona inoa o Heeia. O ke kumu o ke kapaia ana o ua keiki moopuna la a Olopana, oia ka Hee ana o ua o Haumea, me Wakea kana kane, ame ko laua mau ohua apau iloko o ke opu o ke kai.

A oia paha ka inoa e hea ia nei kela apana aina ma Koolaupoko ma ka akau ae o Kaneohe o Heeia.

Noho iho la o Haumea-ma a hiki i ko lakou makaukau pono ana i ke kanaka mai o a o, o na Koolau elua: ua lohe aku la o Kane ia-Kumuhonua no ka noho ai alii ana o keia mau alii hou ma na okana aina o Koolaupoko a ma Koolauloa, ua hoouna hou mai la oia i na elele i o Wakea ma la e ninau ai ma ka mana hea laua i noho ai alii ai laua no na Koolau, oia o Olopana ke alii o kekahi mahele uuku loa o Koolaupoko, a oia iho nohoi (o Kane-ia Kumuhonua) ke alii nui.

16 Iune 1906

O ka hoea ana o ua mau elele kukini nei i o Wakea ma la, ua hoike aku la laua i ke ano o ka laua huakai o ka hoea ana 'ku ilaila, oia hoi, i hoounaia aku laua e ka laua Alii, oia o Kane-ia Kumuhonua, e ninau ia laua, ma ka mana hea la laua i noho ai moku ai no na okana aina o Koolauloa a me Koolaupoko. Ia wa i pane mai ai o Haumea i ua mau wahi elele nei.

“Auhea olua, e hoi olua a hai aku i ko olua haku o Haumea, wahine o Kalihilihi o Laumiha, me kana kane o Wakea, a me ko laua mau ohua a pau, ua hoi hou mai nei lakou e ai alii iluna nei o ka aina. A e hai pu aku nohoi olua i ua haku nei o olua, aohe ona aupuni i koe. E hoi olua me ka awiwi nui, a hai aku i ua haku nei o olua; apopo pa aku ke kaula a Haumea.”

I ka pau ana no o na olelo a Haumea, o ka huli ae la no ia o ua mau wahi elele nei a hoi mai la a hiki imua o ke alii, o Kane-ia Kumuhonua, a hoike aku la imua

ona i na mea a pau a laua i lohe ai maia Haumea aku. I ka lohe ana o ua Kane ia-Kumuhonua nei i ka hoike a ua mau wahi elele nei, ua pane koke ae la ia me ka haikea pu ana ae o kona helehelena.

“He make no ke kalo, a ola i ke palili! U! E welawela ana ka hoi ka ili i nei hana. Heaha la kana. Ai nohoi paha i na hana ana.”

O ka wa no ia a ua 'lii nei i kuahaua ae ai e hoomakaukau a e liuliu kona poe kanaka mai ka wai mai o Ihihilauakea a ka wai hu o Moanalua i ke alo o na pali. A mai Halawa aku i ka Ia hamau leo a hoea i Waianae, a hiki i Waialua. I ka holo ana aku hoi o ke kuahaua a ua 'lii nei, a hoea i Koolauloa; kukala aku la hoi i ka olelo [kuahaua] a ke Alii no ka hele ana i ke kaua, elike me ke kauoha a ke alii, a Kane-ia-Kumuhonua ua ike aku la ua poe elele nei a ke alii i ke ano e o na kanaka. Aole hoi i ka ae mai o ua poe la i keia hoike ana aku a ua poe elele nei i ke kuahaua alii; aole nohoi i ka hoole mai.

O ke ano like hookahi keia o na kanaka mai ka wai o Waimea a hoea i ka ulu hala o Kahuku; a mai laila mai hoi a hoea i Koolaupoko, e hapapa ana i ka ponaha honua o Waimanalo.

I ka ike ana o ua poe elele nei i keia ano-e o na kanaka o na Koolau, aohe nae hoi he olelo ana no na kanaka o ke 'lii Olopana e noho ana ma kekahi hapa o Kaneohe, Kailua a me Waimanalo, ua komo iho la ka hoohuoi nui iloko o ko lakou mau noonoo, a olelo ae la lakou i kahi a me kahi:

18 Iune 1906

“He keu kahoi ka mea apiki nui wale. Hakanu maoli ke ano o na kanaka o na Koolau nei i keia hele maila a kakou.”

“Hele a mea, ua huli paha keia poe mahope o nei mau alii hou o ka mokupuni nei o kakou?”

Hookahi ka hoi mea aloha, o ke alii o kakou: e *ka* ia ana paha i ka pohuehue?”

I ka hoea ana mai o ka la no ke kaua, ua makaukau na aoao elua; ua lilo ae la no o Kaliu i alihi-kaua no ko Wakea mau pualikaua, oia na kanaka mai ka wai o Waimea a hoea i Kaaawa, ka aina nona ke kai lumalumai o na 'lii i ke au kahiko: a kaalo i ke kaha o Paliku (Kualoa) a hala loa i na kai aulu o Waimanalo.

Ua hoi pu mai la ma keia pualikaua o Wakea ma na kanaka o Olopana, ke kupunakane o ke keikialii Heeia e hanai kapu ia nei e Haumea. O Kamoawa nohoi ke kahuna a o Haumea no ke kilo ame ke kaula.

Ma ko Kane Kumuhonua aoao hoi, oia no ka alihikaua nui, a he lehulehu loa nohoi kona mau kahuna ame na kilo e like no me ke ano mau o na 'lii oia wa.

O kahi i hooukaia ai keia kaua mawaena o Wakea ma ame Kane-ia-Kumuhonua, mauka no ia o Kalihi. Oiai, ua haalele aku la o Wakea ma ia Paliku (oia hoi, o Kualoa i keia wa) me ko lakou poe kanaka a hoi mai la i luna o Kilohana ame ka uka o Kalihi.

Ua pani paa mai la hoi kekahi mahele o ko lakou poe kanaka ia lalo o Luluku a hoea i kai o Kaneohe, a hala i kai o Neawa, me Kailua a hoea i Waimanalo. Ua paa ae la nohoi ka nuku o Nuuanu i ko Wakea ma poe kanaka a he piha kanaka wale no ia mai ka nuku aku o Nuuanu, a ke ka-honua e oleloia nei, o ka ulu-hala o Kekele a hoea i Kaneohe. Paa pono i na kanaka mai ka uka a ke kai.

I ka ike ana o Kane-ia-Kumuhonua eia ka make o ke kaua a Wakea i uka o Kalihi, aole hiki iaia a me kona poe ke alo ae i nei kaua mauka mai o Kalihi; nolaila, o ka moe iho la no ia o kona Kaoo kaua i uka o Kalihi.

I keia kua ana mawaena o Wakea ma a me Kane-ia-Kumuhonua. Ua make oia maluna ae o kela kawa anau o Kalihi, nona ka inoa o Pahu-Kikala. Malaila, i ku ai ke kikala o Kane-ia-Kumuhonua i ka ihe laumeki a Kaliu. A mamuli o keia make ana o Kane-ia-Kumuhonua, ua lilo holookoa ae la ka Mokupuni o Oahu nei.

O keia iho la ka moolelo (Kaa) kahiko e pili ana ia Wakea a me Haumea, no ko laua kua ana me Kane-ia-Kumuhonua- ko laua hee ana ia Kane-ia-Kumuhonua- ko laua kalewa ana i ka moana me ko laua mau ohana- ko lakou pae hou ana i ka aina me ka hoouka kua hou ana o laua me Kane-ia-Kumuhonua a me ka make ana o ua'lii nei ma ka hoouka kua hope loa ma uka o Kalihi.

Pehea la ka oiaio o keia moolelo a ko Hawaii nei poe kahiko, elike me ia i hoikeia ae la, aole hiki i ka mea kakau ke hoomaopopo aku ia mea.

Ka Nai Aupuni, June 19, 1906:

Ka Moolelo o kā Wākea mā Noho ana ma Kalihi-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana. June 19, 1906. Vol. 2 No. 15.

'O ka mea maopopo na'e, aia no he mau ma'awe mo'olelo 'oia'i'o maoli i loko o ka hihi pe'a o nā ma'awe mo'olelo no'o ka'ao maoli a ko Hawai'i nei po'e kahiko, ma ka hapa nui loa o kā lākou mau mo'olelo.

E 'āwiliwili mau 'ana nā mea maopopo maoli me nā mea ka'ao o ke 'ano mana kupua i loko o nā ka'ao kahiko 'o Hawaii nei.

Ua hō'ike mai 'o Lunakia'i J. K. Pā'ele 'o Ko'olaupoko i kēia mau lā koke aku nei nō, i ka mea kākau, aia he wahi kaola pali mauka pono a'e o Kualoa 'o ia nō ho'i ke kaola Pali 'o Kānehōlani, i kapa 'ia nei i kēia wā o ka Pali 'o Kualoa, ua kapa 'ia ma ka inoa o Palikū. He mea hō'ike kēia o h[o] 'o ia i'o mai ana, o ka inoa o kahiko loa o kēlā pali 'o Kualoa, 'o ia no 'o Palikū.

'O kahi i noho ai 'o Wākea mā mahope iho o ko lāua lanakila 'ana ma luna o Kāne-ia-Kumuhonua mauka nō ia 'o Waolani. A 'o Kaliu nō ko lāua Kuhina.

KA HAKAKĀ ANA 'O LIHAU'ULA ME WĀKEA

He mea maika'i ka ho'opaa 'ana ma kēia wahi o ka Mo'olelo Kahiko o Hawai'i nei, ka hakakā ana o Lihau'ula a me Wakea.

He' elua mana mo'olelo i loa'a i ka mea kākau nā kēia māhele. 'O ka mua 'o kēia mana mo'olelo 'o ia i kēia:

“Ma mua o ka make 'ana 'o Kahiko, 'o ia ho'i 'o Kahikoluamea ka makuakāne 'o Wākea mā. Ua hoili ihola oia i kona mau aina a pau iā Lihau'ula, a nele ihola 'o Wākea, 'a'ohe ona aina.

A i ka make 'ana aku 'o Kahiko ma hope iho, ua kua ihola 'o Lihau'ula me Wākea. Mamua one o ke kua 'ana 'o Lihau'ula me Wākea, 'ōlelo akula ke kahuna 'o Lihau'ua iā ia,

“E mai hele kaula e kaula iā Wākea i kēia manawa. Inā o ko kaula wā keia e ho[lo]juka kaula ai me ia, alaila e auhe‘e ‘ana kaula no ka mea, he ao kēia no ka Lā. He lā he‘e kēia.”

‘A‘ole na‘e ‘o Lihau‘ula i ho‘olohe i kēia le[lo] a‘o a kona kahuna. ‘O ke kumu nui o kēia ho‘olohe ‘ole ‘ana ‘o Lihau‘ula i kēia leo a‘o a kona kahuna, mamuli ‘ia o kona ‘ike ‘ana. He nui nā kanaka iāia, a he kaka‘ikahi loa nā kānaka a Wākea. A i kēia kaula ‘ana o ua mau hoahānau nei, ua make iho la o Lihau‘ula. A lilo a‘ela ke Aupuni apau iā Wākea.

Ua ‘ōlelo ‘ia he kānaka ‘ehu o Wākea a he kānaka lauoho uliuli o Lihau‘ula.

Ma kēia māhele pili i ko Wākea a me ko Lihau‘ula hakakā ‘ana. Aia kēia wā o ko lāua kaula ‘ana ma mua a‘e o ka hakakā ‘ana me KāneiaKumuhonua.

‘O ka loa o nā māhele i loa‘a i ka mea kākau no mea kaula ‘ana mawaena o ua mau hoahānau nei, ‘o ia kē lāua kaula ‘ana ma O‘ahu nei, mahope iho o ko Wākea kū ‘ana a‘e i ka moku (o) O‘ahu nei, ma ka wā i make ai ‘o Kane-ia –kumuhonua ma ka Paha Kīkala Kalihī Kai.

Ka Nai Aupuni, Iune 20, 1906:

**Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa
ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana.**

I ko Lihau–ula ike ana, mai Maui mai, ua ku Wakea he Moi no Oahu nei, oia kona wa i ku mai ai e kaula ia Wakea.

A i ko laua hakaka ana, ua lanakila o Wakea ma luna o Lihaua.

NA HANAUNA A WAKEA ME PAPA

Ma na kuauhau maa mau i na keiki a Wakea ame Papa, i hanau ai, he nui no paewaewa. Hookahi mookuauhau, oia ka mookuauhau a Davida Malo, hoikeia ma ka Moololo Hawaii i pāiia ai ma ke Kulanui o Lahainaluna, a ua hooponopono hou ia e Rev. J. G. Pakuea, ma M. H. 1858, ua ikeia penei:

Aia hoi ma ka Mookuauhau a ka mea kakau moololo S. M. Kamakau, penei kana hoike:

Ma ka manao o ka mea kakau, aole i pau pono loa i ka hoikeia na keiki a Wakea me Papa ma keia mau mokuauhau ae la, ina e nana ia na mea i hoikeia ma na mele hai kupuna Kahiko, e pili ana ia Wakea a me Papa (oia nohoi o Haumea) me he mea la ma ka hoomaopopo ana a ka mea kakau, eia ka mookuauhau pololei o na keiki a Wakea laua o Papa.

O na keiki a Wakea i hoikeia ae la ma ka papa kuauhau maluna ae nei, e hoomaka ana ma ka hanau ana o Kahiki-ku, Kahiki-moe, a pela aku, ua kakooia no ia e keia mele hai-kupuna kahiko, penei.

Ka Nai Aupuni, Iune 21, 1906:

Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa

ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

OLELO HOAKAKA.

Ma ka helu i hala, oia ka Helu 16, Buke II, i hoike aku ai ka mea kakau i na inoa i manao ai oia, o na inoa pololei ia o na keiki a Wakea i kona hoolaupai ana i ka lahui kanaka i lilo i kuamoo alii no na 'lii o Hawaii nei. Aia ma ia hoonohonoho kuauhau ana e ikeia ai, o ka mea heluhelu, ua komo hewa ka hoonoho ana i kekahi mau inoa o na keiki a Wakea me Papa.

Penei, o Wakea kai noho aku ia Papa (w), hanau mai o "Kauai o Kamawaelualani." O keia ka inoa pololei; aole o "Kauai Kamawae," a o "Lulani" iho, elike me ia i pai'a ai.

O kekahi, Wakea noho ia Papa hanau mai o "Hookukahonua." Oia ka pololei. Aole o "Hookauhonua."

Eia hou kekahi: o "Hoohokukalani," ka pololei ma kahi o ka inoa o "Hoohakukalani." O "Laukapalili" hoi, ma kahi o "Laukuwalili."

Nolaila, me keia mau hooponopono ana, e nana kaua e ka makamaka, i ke mele ko'i-honua kahiko e kakoo ana i keia hanauna keiki a Wakea ame Papa i hoikeia ae la.

- A Wakea o Kahikoluamea—a—e
- O Papa, o Papa-hanau-moku ka wahine
- Hanau Kahiki-ku, Kahiki-moe
- Hanau Keapapanuu
- Hanau o Hawaii, he moku makahiapo
- He keiki maka hiapo a laua
- O Wakea o laua o Kane
- O Papa o Walinuu ka wahine
- Hookauhua Papa i ka moku
- Hoiloli ia Maui
- Hanau Mauiloa he moku
- I hanauia, he Ooloo lani, he ui lani
- Ui lani, he—i kapa lau maewa
- He nuu no Ololani, no Lono, no Ku
- No Kane ma laua o Kanaloa
- Hanau kapu ke kuakoko
- Kahaa Papa ia Kanaloa, he moku
- I hanau i'a' he punua, he nai'a
- He keiki i'a na Papa i hanau
- Haalele Papa hoi i Kahiki
- Hoi a Kahiki, hoi a Kahiki
- Kapakapakapa-ua, moe o Wakea
- Moe ia Kaulawahine

- Hanau o Lanai a Kaula
- He keiki makahiapo no na ia wahine
- Hoi Wakea loa Hina
- Loa Hina, he wahine moe na Wakea
- Hapai Hina ia Molokai, he moku
- O Molokai a Hina, ke keiki moku
- Haina e ke kolea a Lanikaula
- Ua moe o Wakea i ka wahine
- Ena ka lani
- Ku ka hau lili o Papa
- Hoi mai o Papa mailoko mai o Kahiki-ku
- Ku inaina i ka punalua
- Hae manawa-ino i ke kane ia Wakea

Ka Nai Aupuni, Iune 22, 1906:

**Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loa
ana o ke Akua Ulu o Kameha’ikana.**

Moe ia Lua, he kane hou ia
 Hanau o Oahu—a—Lua
 Oahu—a—Lua, he keiki moku
 He keiki maka pa lau na Lua
 Hoi hou aku no noho me Wakea
 Naku Papa i ka moku o Kauai
 Hanau ka Mawae—lua—lani, he moku
 He wewe Niihau, he palena Lehua
 He panina Kaula, o ka Moku-papa
 * * * * * * * * *
 A Papa, o Papa, o Hoohokukahonua
 Ka lani, o Hoohokukalani.

Ua kolii, ua kawowo, ua ulu ae la, ua o—maka, ua liko, ua lau, a ua kinikini ae la ka hanauna kanaka alii ma ka lalani o Wakea ame Papa, a iwaena o keia poe keiki o Hoohokukalani kekahi he kaikamahine ia, oia ka muli aku o Hoohokukahonua, he wahine no.

**Ka Moolelo o ka Wakea pio ana ia Hoohokukalani,
kana kaikamahine.**

Maanei, he mea pono ke kamailio i kau wahi moolelo e pili ana i ko Wakea pio ana a Hoohokukalani, ka laua kaikamahine pono me Papa.

Ua paa ma na mele hai kupuna—a—ka—poe kahiko, ko Wakea pi’o ana i kana

kaikamahine ponoī, oia o Hoohokukalani, a mai loko mai o keia pi’o ana o ua Wakea ia Hoohokalani, i loaā ai o Haloa, ka lau nioniolo. A penei ka moolelo o keia pi’o ana o Wakea ia Hoohokukalani.

I ka hanaiia ana o Hoohokukalani a nui, ua lilo ae la oia he wahine ui, a na keia ui o Hoohokukalani i hahao aku i ka makemake iloko o Wakea, kona luai, e pi’o oia i ua hanau kama nei ana. Ua noonoo nui o Wakea i wahi e hiki ai ke hookoia keia makemake ona, me ka ike ole mai o Papa, kana wahine, aole nae he hiki. Nolaila huli ae la oia a ninau aku la i kona kahuna, oia o Kamoawa, i kahi e hiki ai ke hookoia ua makemake nei ona. Pane mai la ke kahuna.

O ka hana e hiki ai ke hookoia kou makemake, oia ko kua hookaawale ana i mau po e ku kapu ai oe, a ma ia po ku kapu ou, e kaawale ai oe mai a Papa mai. E imi pu nohoi kua i mau po ku kapu nona, a ma ia mau po kukapu ou, e kaawale ai oe mai a Papa mai. E imi pu nohoi kua i mau po ku kapu nona, a ma ia mau po kaawale no hoi oia mai a oe aku. O kekahi, e hookuu ae kua i ka ai kapu, aole oe e ai pu me ia, a pela hoi oia me oe. Eia kekahi, e hookapu kua i kekahi mau i’a o ke kai na ke Akua, a pela ka ai a me ka holoholona. E kukulu kua i heiau no na Akua, oia o Ku, o Lono, o Kane a me Kanaloa, a me ke kini a me ka lehu o ke Akua. A o na hua mua e loaā ana mai ka hana a ke kanaka, e mohai aku ia mau mea na ke Akua.

I ke ku ana o keia mau kapu a pau, alaila, na’u ponoī no na ke kahuna, e kukala ae i keia mau kapu ana.

Ka Nai Aupuni, Iune 23, 1906:

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaā ana o ke Akua Ulu o Kameha’ikana.

Ua pono keia mau olelo a pau a ke kahuna i hoike mai ai imua o Wakea, a ua hooko hoi ke kahuna i kana hana ma ka hoike ana i na po kapu, na po hoi e kaawale ai ke kane mai ka wahine mai, a pela hoi me ka ai kapu ana o ke kane me ka wahine. Hoike aku la no hoi ua kahuna nei imua o Papa i na hua ai kapu a me na i’a kapu e hiki ole ai iaia ke ai. Ua hoike aku la no hoi ua kahuna nei imua o Papa a me Wakea, o keia mau kapu a a pau ana i hoike aku ai imua o laua, mai ke Akua mai mai no ia, a ua ae mai la o Wakea ame Papa e malama ana laua i ua mau kapu nei.

Alaila, a’oa’o hou aku la ke kahuna ia Wakea, aia a hoea mai na po kapu mua, alaila, oia kona wa e pio ai me Hoohokukalani, a nana no e hoala aku iaia ma ka pule i kakahiakanui. Ua hookoia keia mau mea a ke kahuna i a’o aku ai ia Wakea.

Ua oleloia ma keia moolelo, aia ma ka lua o ka po kapu i pi’o ai o Wakea ia Hoohokukalani. I ka hele ana a moku ka pawa o ke ao, ia wa i kahea mai ai ke kahuna i ka pule hoala ia Wakea:

- “E alaaū aku, e ala–au mai,
- E ala o Makia, o Makia a Hano,

- A hano ke aka, o ke aka kuhea,
- O ke aka kii Hikina,
- Ku ka Hikina iluna ka lani,
- Ka opua ulu nui, ka opua makolu, ua ka ua
- Kahe ka wai, mukeha
- Oili, olapa i ka lani poni
- Poni haa i ka moe
- Mo ka pawa, lele ka hoku
- Haule ka lani
- Moakaka i ke ao malamalama
- Ala mai, ua ao e!”

Eia nae, aole i lohe o Wakea i keia kahea ana mai a ke kahuna, oiai ua pauhia loa ia oia i ka hiamoe. I ka hele ana a puka ka La, ala ae la oia. Pulo iho la i ke kapa a puka mai la iwaho, a holo aku la, me kona manao e ike ole aku ana o Papa iaia; aka, aole nae pela, oiai ua ike mai la o Papa i nei hana a Wakea, a alualu aku la ia (Papa) a loa o Wakea ma ka mua, a u hakaka iho la laua.

A i keia hakaka ana o laua, ua kuha mai la o Wakea i na maka o Papa, a o ko laua wa ia i hemo ai, a hoi o Papa i Kahiki.

Ma keia pi’o ana o Wakea ia Hoohokukalani, ua loa mai o Haloa, e like me ka mea i hoikeia ae nei.

Ka Nai Aupuni, Iune 25, 1906:

**Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loa
ana o ke Akua Ulu o Kameha’ikana.**

A i ko Papa hoi ana mai Kahiki mai, a noho hou me Wakea, pi’o iho la ia me Haloa, ke keiki a Wakea laua me Hoohokukalani, a loa mai la o Waia. O ua Papa nei no, pi’o hou aku la no i nei keiki, ia Waia, hanau o Hinanalo. Moe aku nei no o Papa ia Hinanalo hanau mai o Nanahekili; a o ua Papa nei no, pi’o aku la no ia Nanahekili, hanau o Wailoa; a o ua Papa nei no, moe no ia Wailoa, hanau o Kio [Kia]. A i keia keiki hope, oia o Kio (a o Kia hoi), ikeia nei mau hana eepa a ua Papa nei. O kona inoa nae ma ka ka wa ona i hoi hou mai ai mai Kahiki mai, wahi a ke Kuauhau oia o Haumea.

Ua kakooia keia mau hoakaka ae la e na mele “koi honua” kahiko loa. No keia moe ana o Haumea i kana poe keiki pono iho, i puka ai ma ke mele keia mau olelo:

“O Haumea nui aiwaiwa
I aiwaiwa no Haumea i ka noho
Nonoho i na moopuna
I ka momoe i na keiki
Moe moopuna kualima aku ilaila
Moe moopuna kuaono mai ia nei
Moe moopuna kuahiku aku ilaila
Moe moopuna kuawalu mai ia nei

Moe moopuna kuaiwa aku ilaila
 Moe moopuna kuaumi mai ia nei
 Moe keiki ia Kauakahi, Kuaimehani ka wahine
 Moe moopuna ia Kauahulihonua, o Hulihonua ka wahine
 Moe moopuna ia Haloa, o Hinamanouluae ka wahine
 Moe moopuna ia Waia, o Huhune ka wahine
 Moe moopuna ia Hinanalo, o Haunuu ka wahine
 Moe moopuna ia Nanakahili, o Haulani ka wahine
 Moe moopuna ia Wailoa, o Hikawaoopuianea ka wahine
 Hanau o Kio (Kia), ikea o Humea.”

Ma ke mele hai—kupuna i ho[i]keia ae la a ma ka hapa nui loa o na mookuauhau i ikeia no Wakea ame Papa, he kaikamahine o Hoohokukalani na Wakea ame Papa. A na keia Hoohokukalani mai me Wakea, ma ko Wakea pi’o ana aku i ia, i hanau mai ai o Haloa. O keia ka mookuauhau i manao nui ia e ka hapa nui loa o na poe paa kuauhau o ke au kahiko.

Aka, hookahi mookuauhau a ka mea kakau i ike, e hoomaopopo ana, aole o Hoohokukalani he kaikamahine na Wakea ame Papa. Ma ia maokuauhau, he kaikamahine o Hoohokukalani no Kamoawa, ke kahuna nui o Wakea ma, ame Papokolonuha kana wahine.

Ina he mookuauhau oiaio keia, alaila, aole i moe pi’o o Wakea i kana kaikamahine, ia Hoohokukalani.

Aia hoi, ma kekahi mele koihonua kahiko, e waiho nei ma ka waihona hoahupalapala o ka mea kakau, ua hoikeia aole o Wakea ka makuakane o Haloa.

Ka Moololo o kā Wākea mā Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana. June 26, 1906. Vol. 2, No. 21.

Akā, ua moe aku o Ho‘ohōkūkalanī iā Kealowa‘a a loa‘a mai ‘o Hāloa. A eia iho ua mele nei.

1. ‘O Kahiko ka lani, o Kumuhonua i lalo
2. ‘O Kumuhua Ka lani o Wākea ka lau
3. ‘O Wākea a Papa i noho ai
4. Noho iā Papa, puka o Ho‘ohōkūkalanī
5. Ho‘i noho iā Kealowa‘a, loa‘a o Hāloa
6. Loa‘a o Hāloa, ke ali‘i o ka mo‘o
7. Ka mo‘olani o nā lani mai ka lewa
8. Mai ka lewa mai ka mole o Makulu
9. I ka lewa, i ka mole o Pu‘ukahonua
10. ‘O Pu‘uhonua Ololo i Mehani
11. Ololo i Mehani ka lani
12. Lani o kumu ‘ole i ka honua
13. Ololo i Honua o Kopuanu‘u
14. Ke ali‘i o Pu‘ukahonua

Ua Kama'ilio mua la ma nā mele ha'i kupuna e like me ia i hō'ike a'e nei, no ko Papa ho'i 'ana i Kahiki a nō ko Papa ho'i 'ana mai Kahiki mai, no laila, ua mana'o 'ia he wahine o Papa mai nā 'āina 'ē mai, 'a'ole ho'i 'ia nō Hawai'i nei. Inā na'e e nānā 'ia ka mana'o maoli o ka hua 'ōlelo "Kahiki" ma ka mana'o o ka po'e kahiko. 'A'ole 'ia i pili wale nō i ka inoa 'ana. E like me Tahiti, ai'ole, e like paha me nā 'āina 'ē, akā he hua 'ōlelo pili 'o Kahiki. ma ka mana'o 'o ia po'e i kekahi kūkulu o ka 'āina e like la me Kahiki-ku a me Kahiki-moe.

'O Kahikikū 'o ia nō ka 'ao'ao hikina o ka 'āina kahi e puka mai ai ka Lā, a 'o Kahiki-moe ho'i 'o ia kahi e ka po'o ai ka Lā. Hiki a puka a kū ka Lā i ke ao kapa 'ia ke kūkulu o ka 'āina e kū pololei 'ana ia wahi, o Kahikina hiki a hō'ea a mo'o ka Lā i ka pō. He kūkulu moe 'ia o ka lā, a kapa 'ia he Kahiki-moe.

Ma ka 'ōlelo ma'a mau na'e o kēia wā he Komohana no ia kūkulu, mamuli o ke komo a me ke kapo'o 'ana o ka lā ma ia wahi.

No laila, 'o ka 'ōlelo 'ana 'ae ho'i mai 'o Papa mai Kahiki mai, ua hiki no ke 'ōlelo 'ia a'e ma ia 'ano, ua ho'i mai o Papa mai kekahi 'āina mai ma Kahikina ai'ole ma ke Komohana paha o ka mokupuni o O'ahu nei.

E ho'omaopopo e ka mea heluhelu ma kēia wahi i ka pule ho'āla a Kamoawa i hea ai ia Wākea iā ia i kāhea aku ai.

*'O ke aka ki'i Hikina
Kū ka hikina i luna ka lani*

E hō'ike ana nā hua 'ōlelo Kū ka Hikina i luna ka lani, I ka hua 'ōlelo "Kahiki-Kū" a 'o ia nō Kahikina ke kūkulu o ka honua e puka ai ka lā.

Ma ko ka mea kākau ho'omaopopo 'ana i kēia pa'a 'ana ma ka hapanui o nā mele ha'i kūpuna a me ka mo'olelo e pili ana i ko Wākea pi'o 'ana 'ia. Ho'ohokūkalanani kāna kaikamahine, me he mea la.

Ka Moololo o kā Wākea mā Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana. June 27, 1906. Vol. 2, No. 22.

He mea hou wale mai nei nō ia , i ho'omaka ai ma ka wā i lawelawe ai nā ali'i o Hawai'i nei. Inā hana moe piha mo'o naha ma waena o nā makua i kā lākou mau keiki, a o nā kaikunāne ho'i i nā kaikuahine, 'ōlelo a'ela ua po'e ali'i la. He hoihoi 'ia 'ano hana i ke kapu ali'i i loko o ka 'ohana pono i'iho.

Akā, pēnā lā ka oia'i'o a me ka oia'i'o 'ole o kēia mo'olelo e pili ana i ko Wākea pi'o ana

i kāna kaikamahine ia Ho‘ohōkūkalani. He mea makehewa ke ‘ōlelo a‘e, he oia‘i‘o nō ia mo‘olelo.

No laila, e ha‘i kāua e ka makamaka heluhelu i ka mo‘okū‘auhau mai a Hāloa mai ka lau niolo, a o ke ali‘i ho‘i ma ke po‘o o ke kū‘auhau ali‘i.

<u>KĀNE</u>	<u>WAHINE</u>	<u>KEIKI</u>
1. Hāloa	Hinamanouluae	Waia
2. Waia	Huhune	Hinanalo
3. Hinanalo	Haunu‘u	Nanakehili
4. Nanakehili	Haulani	Wailoa
5. Wailoa	Hikawaopualanea	Kio
6. Kio	Kamole	‘Ole

E nānā pākahi ana kākou i ka mo‘olelo o kēia po‘e i ho‘I kēia a‘e la: e ne‘e ana mai a Hāloa mai, Waia, Hinanalo, Nanakehili, Wailoa a me Kio.

Hāloa

‘O Hāloa, ‘o ia ke keiki a Wākea, i kona pi‘o ana me Ho‘ohōkūkalani, kāna kaikamahine wahi a kekahi mau kū‘auhau.

Ma ka mo‘olelo e pili ana i kēia keiki. Ua ‘ōlelo ia he muli mai ‘o ia no kekahi keiki mua aku a Wākea me Papa. ‘O ka inoa o ia keiki ‘o ia o Hāloa naka a i kapa ia no ho‘i o Laukapalili.

‘O kēia keiki mua, he keiki ‘alu‘alu wale nō ia i kona hānau ‘ana mai. Ua kanu ia kēia keiki kino ‘e‘epa ma kekahi hākala o ka hale o Wākea; a ma ia wahi i kanu ia ai ua keiki nei, ua ulu a‘ela he kino kalo; o kona lau, ua kapa ‘ia ‘o Laukapalili; a o kona kumu, o Hāloa.

I ka hānau ‘ana mai o ka lua o ke keiki a Wākea ‘o ia kēlā keiki a Ho‘ohōkūkalani, kāna kaikamahine. Ua kapa iho la kona inoa ‘o Hāloa, ma muli o ka inoa o kēlā keiki mua.

Ua ‘ōlelo ‘ia nō ho‘i, ma ‘ō kēia keiki la i kapa ‘ia ai ka pali ‘o Kualoa, ma Ko‘olaupoko a‘e nei, ‘o Kamo‘okapuoHāloa. ‘O ka inoa Kualoa e hea ia nei no kēlā pali. He inoa hou loa ia. Ua loa‘a ia inoa Kualoa, no loko mai o Kauanui (w), ka wahine a Kaihikapua‘aManuia, a puka o Kualoakalailai (w) ka makuahine mai ai o Kākuhihewa, Mō‘ī o O‘ahi nei. (E nānā ma Ka Lāhui Polynesia a Aberahama Fosnander, Buke 2, ‘ao‘ao, 272.)

Penei nā ‘ōlelo o ke mele kumulipo, e ho‘oiai‘o ana no kēlā keiki a Wākea i hānau ai a ulu a‘e ai he kalo—

*“Kanu ‘ia Hāloa, ‘ulu hāhā-loa
O ka lau o Hāloa i ke ao la,”*

Ka Moololo o kā Wākea mā Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana. June 28, 1906. Vol. 2, No. 23.

Penei ho 'i kekahi mau lālani mele o loko o ke mele ko 'ihonua o ka Mō'ī Kualī 'i 'o O'ahu nei, e pili ana iā Hāloa .

*“O Hāloa-lani o ka Houpo
'O ka Houpu-a-kānela i ke one lau
I kanoa-kapa ka piko, ka 'iewe*

Ua nohoali 'i 'o Hāloa ma ka mokupuni o O'ahu nei. Ma muli o kona noho ali 'i 'ana nō O'ahu nei, ua lilo ka pali 'o Kualoa e 'ōlelo 'ia nei o ka Mo'okapu 'o Hāloa, he pali kapu.

Ua moe ka iwikuamo 'o o kēia pali a hō'ea i Wai'anae. A ua 'ōlelo 'ia, ke lilo o “Kualoa” kahi e kū nei kēia Mo'okapu o Hāloa o ka lilo nō ia o ka 'akahi hā pālūa oko 'a o ka mokupuni o O'ahu nei, lilo pū me nā kuina kapa pa 'i 'ula o nā Ko'olaūoa.

Ma ka 'oihana kilokilo Hawai'i, ua lilo ka 'umeke 'ai i hō'ailona no Hāloa. A ua 'ōlelo 'ia penei:

“Inā he 'ōlelo no ka pōmaika 'i a me ka nele, he hana paha, a he huaka 'i hele paha no ka 'imi pōmaika 'i, a ma mua o ka pane 'ana i ka hua 'ōlelo, a 'o ka hana 'ana paha i ka hana; a hele 'ana kū ho 'i ma ka huaka 'i 'imi pōmaika 'i a 'ike pōpilikia paha, he mau pono ke po 'i iho i ka waha o ka 'umeke, inā e hāmama 'ana ka waha o ua 'umeke la, ma mua o ka lawelawe i kekahi o nā mea i ho 'i kēia a 'e la.”

'O ke kumu o ko ka po 'e kahiko hana 'ana pēlā, mamuli ia o ka lilo 'ana 'o Hāloa, he mea hō'ike ai i ka hō'ole.

He hō'ole ke 'ano nui o ka 'umeke a me ka ipu kai hāmama; 'o ia ho 'i, 'a 'ohe kōka makemake i 'upu ia inā e ho 'okō 'ia aku 'ana ma ka wā e hāmama 'ana ka waha o kekahi o kēia mau mea i ho 'i kēia a 'e la. Ai 'ole o lāua nō paha a i 'elua.

Hāmama ka 'umeke akā puka ka hua 'ōlelo e ka loa 'a, e nele 'ana 'ia; a i puka ka 'ōlelo o ka pilikia e hō'ole mai ana ka waha o ka 'umeke, 'a 'ohe pilikia.

Ua pili paha kēia 'ano i ke kino o Hāloanaka, 'o ia kēlā keiki mua a Wākea me Ho'ohōkūkalani, i hānau mai ai ma ke 'ano kino kalo. 'O ka hō'ailona o ka 'umeke, 'o ia iho la no o Hāloa.

'A'ole i loa 'a nui i ka mea kākau ka mo'olelo o kēlā kupuna Ali 'i a Hawai'i nei.

WAIA

'O Waia 'o ia ke keiki a Hāloa (k) me Hinamanoulua; e [w]. A penei ka hō'ike a ka mo'olelo Hawai'i i kākau ai e Davida Malo.

Ua 'ōlelo 'ia, he Aupuni hewa loa ke aupuni o Waia, no ka mea, ua lilo 'o ia ma ka le'ale'a. Ua ha'alele 'o ia i ka 'ōlelo a kona mākuā i a 'o mai ai e haipule, a e mālama i nā mea e

pono ai ke Aupuni, a me ka 'imi 'ana i nā mea e pono ai nā kānaka. Ua 'ōlelo 'ia; ua 'ike 'ia aku kekahi po'o ma ka lani. Ua nīnau mai ua po'o lā ma loko mai o ke a'o penei.

“O wai ke ali'i o lalo i pono ka noho 'ana?”

Ka Moolelo o kā Wākea mā Noho ana ma Kalihī-Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana. June 29, 1906. Vol. 2, No. 24

Ha'i aku la nā kauaka o lalo nei; 'O Kahiko; ke ali'i o lalo nei i pono ka noho 'ana; no ka mea, ua akamai 'ia i ka 'imi i nā mea e 'olu'olu ai ka 'āina a me nā kanaka.

Nīnau hou mai la ua po'o la: “O wai ke ali'i o lalo i hewa ka noho ana?”

Ha'i hou aku la nā kānaka: 'O Waia, ke Ali'i o lalo nei i hewa ka noho 'ana, no ka mea, 'a'ole ona haipule; 'a'ole ona kilo; 'a'ole ona koa, 'a'ole ia i 'ike i ka 'imi i nā mea e pono ai ka 'āina a me nā mea e 'olu'olu ai nā kanaka.

No ka mea, aia kona mana'o nui ma ka le'ale'a a me ka puni waiwai. Ua ho'oki'eki'e 'o ia ma luna o nā maka'āinana, 'a'ole hiki iā ia ke ho'olu'olu mai i nā maka'āinana, 'a'ole loa ia i mālama i ka pono o kona makuakāne.

Alaila, ' mai la ua po'o la. “Ae; mālie no ka i hewa ai ke aupuni 'o ia ali'i nā hewa no kona noho 'ana.

A laila, nalo aku la ua po'o la. Ua 'ōlelo 'ia i ka wā o ia ali'i i hiki mai ai ka ma'i ahulau, 'o ia no ka ma'i i hiki mai nei i ka wā o Kamehameha I. Eia Kekahi, ua 'ōlelo 'ia, na lawe ia kū kona aupuni e kāna keiki, e Hinanalo, no kona noho hewa ana.

Ua 'ōlelo ia ma ka mo'olelo o kēia Ali'i, o Waia, he ali'i 'ino loa ia, he pepehi wale i nā kāne a me nā wahine u'i. Inā 'ike kēia ali'i, he wahine u'i, nunui a nepunepu pōhekeheke maika'i kona mau 'olo'olo wāwae a laila, e kauoho ana kēia ali'i e oki ia nā olololo wāwae o kēlā wahine.

Inā ho'i, he maika'i ke kākau uhi 'ia 'ana o nā wāwae a o nā lima, a o kahi wahi e 'ae paha o ke kino o kahi kāne a wahine paha, e make ana ia mea nona ia uhi maika'i. 'A'ole e ola.

'O nā 'iwi o nā kānaka, e hana ana kēia ali'i i mū makau lawai'a, a i mau maka no nā pana pua i'ole, ke hō'ea mai nā lā papa pua i'ole o nā **li'i ai kalana**, 'ai ahupua'a a pēlā aku.

Ua maopopo loa ma ke mele i haku'ia ai no Kualī'i, Mō'ī o O'ahu nei, he ali'i maika'i 'ole maoli nō o Waia. A penei ka hō'ike a ke mele ha'i kupuna ali'i i ho'opilikia aku iā Kualī'i e pili ana ho'i iā Waia:

‘O Hāloa la, o ka Houpo
 ‘O ka Houpo o Kāne la i ke ‘one lau,
 I kanoa kapa, ka piko, ka ‘iewe
 ‘O ka ‘iewe ia i noho ai, ‘ulu kalina
 Alina ai Waia i ke ‘oki lima
 ‘O nā hoa nō ia o Makuhinia
 Kunikunihia ka ihu o nā ‘elemakule
 ‘Oki ka lima o nā ipo
 ‘O nā wahine i ka ea-ea ane
 Nā ku‘eku‘e la, pakalia
 O kāna hei o ka lawai‘a
 ‘Ae i ke kuko a nā punahele
 I kohokoho a nā ‘aikāne

Poepoe
 Ka Mo‘olelo o Wākea

Hawaiian

30 Iune 1906 (6-30-06),

Ka Mo‘olelo o ko Wākea mā Noho ‘ana ma Kalihi—Ka Loa‘a ‘ana o ke Akua ‘Ulu ‘o Kameha‘ikana.

‘O ka‘u ipo ‘o ‘Ōpule

‘O ka‘u wahine ka māuiui

‘O kāu ipo ‘o Hīnale

‘O ka wahine ka pōki‘i

‘O ka ipo pākole

Pākolekole a kō ‘ole a lihalaha

Ka hana a ke āiwaiwa

Inaina kini o ke akua

Wailana ‘ia o Waia

‘O kēia ke mele ha‘i kūpuna ali‘i e ho‘omaopopo mai ana iā kākou o kēia wā i ke ‘ano ‘ino o nei ali‘i, ‘o ia ho‘i, he ali‘i ‘oki lima—he kunikuni i nā ihu o nā ‘elemakule i ke ahi—he ‘oki i nā lima o nā wāhine—he pākā a moku nā ku‘eku‘e o nā wāhine—he aiāhua ke ‘ano o kona noho ali‘i ‘ana.

Ua ‘ōlelo ‘ia, no kēia mau hana ‘ino ua wailana ‘ia ‘o ia e kona po‘e maka‘āinana.

Ua pepe[h]i ‘ia ‘o ia ā make, ahuahū ‘ia kona kino a pa‘a i ke pā ahū moena, kau ia i luna o ka wa‘a. Lawe ‘ia ke kino o ua ali‘i nei a ho‘oku‘uku‘u ‘ia i loko o ke kai. A ‘o ia ka mea i ho‘oholo ‘ia ma loko o nā ho‘omana‘o ‘ana a ka mea (a mau mea ho‘i) na lāua i haku ke mele ‘o Kualī‘i, penei:

Pania kuahu e Hinanalo

I kama‘a hala lā hānau

‘O ke ali‘i ia i moe i ka lauhala

Ahuahu a lawalawa kanaka

Na Nanakehili ka ho‘oku‘uku‘u

Ke kua-wa‘a, a māua ka wa‘a

Ku‘uku‘u i kanaka i ke kai

‘O ka hala ia, luma‘ina a make.

‘O ke ‘ano o ka hua‘ōlelo *Waia*, he ‘ino, he pelapela. A ‘o ka ‘ōlelo ‘ana *Waia-lua* he hō‘ike ‘ana ia i ka pelapela a me ke ‘ino ha‘alele. Ua mana‘o kekahi po‘e, ‘o Waipi‘o ka ‘āina i noho ai ‘o *Waia*, no ka mea, ‘o ia ka ‘āina ‘o Milu. Akā, ma ka mo‘olelo o Hi‘iaka, ‘o *Waiālua*, ma O‘ahu nei, ‘o ia kahi i noho ai ‘o kēia *Waia* i hō‘ike ‘ia a‘e la, a no ke ‘ino ha‘alele o kāna mau hana, kapa ‘ia ai ia ‘āina ‘o *Waia-lua*.

E hō‘ike hou ‘ia aku ana kekahi mau mea e pili ana i kēia inoa ma hope a‘e nei, ma ka mahele pili i kekahi mau inoa kahiko o Hawai‘i nei, e like me Lolo-i-Mehani, Lalo-Waia, Lalo-Hana, a pēlā wale aku.

Ua ‘ike ‘ia ma ka Papa kū‘auhau i hō‘ike ‘ia a‘e nei ‘o Huhune ka inoa o kāna wahine, a ‘o Hinanalo ho‘i ka inoa o kā lāua keiki.

Hinanalo

‘A‘ole i loa‘a i ka mea kāk[a]u mo‘olelo he mau ma‘awe mo‘olelo e pili ana i kēia ali‘i iā Hinanalo; akā, ma ke mele i hō‘ike ‘ia a‘e nei, ua ‘ike ‘ia, ‘o Hinanalo kai noho ali‘i ma hope aku o ka wailana ‘ia ‘ana o kona makuakāne, ‘o ia ‘o *Waia*. A ‘o ia paha ka mea i ‘ōlelo ai ma ke mele koihonua i hō‘ike ‘ia a‘e nei:

“Pania kuahu e Hinanalo;

I kama‘a—hala lā hānau

2 Iulai 1906 (7-2-06),

Ka Mo‘olelo o ko Wākea mā Noho ‘ana ma Kalihi-- Ka Loa‘a ‘ana o ke Akua ‘Ulu ‘o Kameha‘ikana.

Ua ‘ōlelo ‘ia na‘e, ‘a‘ole nō ‘o Hinanalo, he ali‘i pono; akā, ua hahai aku nō ‘o ia ma nā hana a kona lūau‘i makuakāne, ‘o ia ‘o *Waia*.

Ua ‘ike ‘ia ma ke kū‘auhau i hō‘ike ‘ia a‘e nei, he keiki ‘o Hinanalo na *Waia* me Huhune.

‘O ka ‘elua ia o nā inoa wahine a kākou e ‘ike nei ma ke kū‘auhau e ho‘omaka ‘ana mai a Hāloa mai.

‘O ka inoa o ka wahine mua a kākou i ‘ike a‘e nei, ‘o ia ‘o Hinamanoulua‘e, ko Waia makuahine, a ‘o ka lua, ‘o ia ‘o Huhune, ko Hinanalo makuahine.

He mea maika‘i nō paha, ke hō‘ike a‘e ka mea kākau ma kēia wahi no ka mea e pili ana i kēia mau wāhine, ‘o ia ‘o Hinamanoulua‘e a me Huhune.

‘O Hina-mano-ulu-a‘e, ‘o Papa nō ia, ka wahine a Wākea. ‘O Waia, he mo‘opuna ‘o ia na Papa, ‘oia he keiki ‘o Waia na Ho‘ohokukalani kāna kaikamahine i hānau mai ai.

No laila, ua moe mo‘opuna ‘o Papa iā Waia: a ‘o kona inoa i moe a wahine mai ai i kāna mo‘opuna, iā Waia, ‘o ia Hina-mano-ulu-a‘e.

‘O ia ho‘i he Hina i manomano, kinikini a lehulehu ka *ulu* ‘ana a‘e o kona kino. Ua pili ho‘i ‘o Hina no ko Wākea hina ‘ana a‘e a po‘i me Ho‘ohokukalani, kā lāua kaikamahine. ‘O kekahi nō ho‘i, ‘o kēia *hina* ‘ana o Wākea a pi‘o ai me Ho‘ohokukalani, ‘o ia ka mea i hea ‘ia ai kā lāua keiki o ka hānau ‘ana mai ‘o Waia.

‘O Huhune, ‘o ia nō ua Papa nei, a o ka Houmea nō ho‘i. Ua moe a mo‘opuna mai la nō ho‘i ia iā Hina nalo, a moe keiki nō ho‘i iā ia.

E hō‘ike hou ‘ia aku ana no kēia mahele ma hope a‘e nei.

Ho‘okahi na‘e mea maopopo ma kēia mahele pili iā Hinanalo, ‘o ia ka hānauna ‘ekolu mai a Hāloa mai

Na Hinanalo a me Haumea, ‘o ia nō kona kupuna wahine ‘o Papa, hānau mai ‘o Nanak[e]hili.

Nanakehili

‘O Nanakehili, ‘o ia ka hanauna kanaka eha mai a Haloa mai.

‘A‘ole nō i loa‘a i ka mea kākau ka mo‘olelo piha ‘o nei ali‘i ‘o Nanakehili.

Ua ‘ōlelo ‘ia, ‘o Nanakehili, ‘o ia ke “kaihili.” A ua kapa ‘o Haumea ia inoa iā ia i mea ho‘omana‘o no ka pi‘i ‘ana o ke kai i kēlā wā i kua ai ua Haumea la me Kāne-ia-Kumuhonua.

E ho‘omana‘o ‘ia nō ho‘i ma kēia wahi. ‘o Haunu‘u kona makuahine, ‘o ia nō ‘o Haumea. ‘O ka wahine a Nanakehili, ‘o ia ‘o Haulani, a na lāua mai ‘o Kio. ‘O kēia wahine ‘o Haulani, ‘a‘ole nō ia he wahine ‘ē a‘e, akā, ‘o Haumea nō ia, ‘o ia nō ho‘i ‘o Papa. Na lāua mai ‘o Wailoa k.

3 Iulai 1906 (7-3-06),

Ka Mo‘olelo o ko Wākea mā Noho ‘ana ma Kalihi-- Ka Loa‘a ‘ana o ke Akua ‘Ulu ‘o Kameha‘ikana.

E ho‘omana‘o ‘ia nō ho‘i ma kēia wahi, ‘o Haunu‘u, kona makuahine, ‘o ia nō ‘o Haumea. ‘O ka wahine a Nanakehili, ‘o ia ‘o Haulani, a na lāua mai ‘o Kio. ‘O kēia wahine ‘o Haulani, ‘a‘ole nō ia he wahine ‘ē a‘e, akā, ‘o Haumea nō ia, ‘o ia nō ho‘i ‘o Papa. Na lāua mai ‘o Wailoa (k).

Ma kēia wahi, e ‘ike ‘ia ai nā inoa Hau-nu‘u a me Hau-lani, nā inoa ma‘a mau i hea.a ai ‘o Kamapua‘a. He mau inoa kupuna i‘o nō ia no Kamapua‘a, ‘oiai ua komo nō ua pua‘a ali‘i nei i loko o ka Papa Ali‘i o Hāloa no laila, he kuleana pololei no kona hea ‘ia ai ma nā inoa Hau-nu‘u a me Hau-lani.

Ke ‘ike nei kāua e ka makamaka heluhelu, ‘o Hau-nu‘u a me Hau-lani, ke pili la no ia mau inoa iā Haumea. E like me ka loli ‘ana o kāua mau hō‘e‘epa ‘ana, pēlā i loli a‘e ai kona mau inoa a lehulehu.

‘O Nanakehili, a i ‘ole ‘o Nanakahili, ‘o ia ka ‘ehā o ua hanauna ali‘i mai a Hāloa mai.

Wailoa

‘O Wailoa ‘o ia ke keiki a Nanakehili me Hau-lani (w). A ‘o ia ka ‘elima o nā hanauna ali‘i ma ka mo‘o ali‘i o Hāloa. ‘O ka wahine a Wailoa, ‘o Hika-wao pu-ai-anea. A na lāua mai ‘o Kio. I kēia keiki ‘o Kio, i ‘ike ‘ia ai ‘o Hikawaopuaiaanea, ‘o ia nō ho‘i ‘o Haumea.

He mea minamina nui ka loa‘a ‘ole ‘ana o ka mo‘olelo e pili ana iā Wailoa.

Kio

‘O Kio o a ke keiki a Wailoa me Hikawaopuaiaanea (w). A ‘o kēia ‘eono o nā hanauna ali‘i mai a Hāloa mai.

Iā Kio, ‘ike‘ia a‘e la ‘o Hikawaopuaiaanea ‘o kona kupunawahine kuakahi, kualua, kuakolu, kuahā a kualima nō ia, ‘o ia ho‘i ‘o Papa. Ua ‘ōlelo ‘ia ma ke mele ha‘i kūpuna kahiko o ke kumulipo a me kekahi mau mele ‘ē a‘e, penei:

Hānau ‘o Kio, ‘ikea ‘o Haumea
‘Ikea ‘o Haumea, he pī-alualu.
Ho‘okahi nō, he lehu ka inoa
Lehua ka lani, menehune nā liko, nā lau

I ko kākou hō‘ea‘ana mai la iā Kio, ‘o ia ka wā i ‘ike a‘e ai ‘o Haumea, ‘o ia nō nei wahine e “pio-lani” nei i kāna mau keiki a me nā mo‘opuna, he mea pono i ka mea kākau mo‘olelo ke hoakaka a‘e ma kēia wahi no nā keiki ‘ē a‘e a Wākea me Papa a me kekahi mau wahine ‘ē a‘e, i la‘a o Kahiki-ku; ‘o Kahiki-moe; Keapapanuu; Keapapalani; Hawaii. Maui; Kanaloa Kaho‘olawe; Lāna‘i; Moloka‘i; O‘ahu; Kaua‘i o Kamawaelualani; Ni‘ihau; Lehua a me Ka‘ula. Pēlā ho‘i me Kukauakahi; Kaonohiula a me Kealewalewa.

4 Iulai 1906 (7-4-06),

‘A‘ole loa i loa‘a i ka mea kākau he mau ma‘awe mo‘olelo (ka‘ao) kahiko e pili ana no Hawai‘i, Maui a pēlā wale aku a hō‘ea iā Ka‘ula, koe wale nō kekahi mau mea i hō‘ike ‘ia ma loko o ka Buke I ‘o *Ka Lāhui Polynesia* i kākau ‘ia ai e Hon. Aberahama Fernander. A ma ia wā ho‘okahi nō na‘e, he mana ‘ē a‘e no kekahi e pili ana i kēia po‘e keiki i hō‘ike ‘ia a‘e la e like me Moloka‘i, Lāna‘i, Kaho‘olawe, Molokini, Kaua‘i, Ni‘ihau, Ka‘ula a me Nihoa.

Aia ma ke mele kumuhonua a Kahakukamoana, kekahi o nā kahuna nui kaulana loa o ka wā kahiko, i hō‘ike ‘ia mai ai ‘o Kuluwaiea, ke kāne ‘o Hina-nui-alapa, ka wahine, hānau mai ‘o Moloka‘i; a ua ‘ōlelo ‘ia, he akua, he kahuna a he pualena no Nu‘umea. ‘O Lāna‘i ho‘i, he keiki ho‘okama ia na kekahi ali‘i mai Tahiti mai, nona ka inoa ‘o Kahalokuwaiea.

‘O Kaho‘olawe ho‘i, ‘o ia ke keiki a Keaukanai, me kāna wahine ‘o Walinu‘u, he wahine ‘o ia mai Holani mai. ‘O Molokini ho‘i, ‘o ia ka iewe o Kaho‘olawe. ‘O ke keiki ho‘i nona ka inoa o O‘ahu, e o uei i ka mokupuni o O‘ahu nei. Ua ‘ōlelo ‘ia, he keiki ia na Ahukini-a-La‘a me kāna wahine ‘o La‘ameala‘akona, a he *wohi* kēia keiki, a ‘o ia ke kumu i kū ai ke kapu wohi i nā ahi o O‘ahu nei; a no ko O‘ahu nei po‘e ali‘i wale nō ia mea he kapu wohi.

Ua ‘ōlelo ‘ia, ua hō‘ea mai ‘o Ahukiniala‘a mai ka ‘āina mai o ke “namu” a me ke “Nawa.” ‘O Kaua‘i ho‘i he keiki ‘o ia na La‘ameala‘akona me kāna kāne hou, ‘o ia ‘o La‘akapu. Na Wanal[]a, he kanaka kēia mai Polapola mai, me kāna wahine ‘o Honala‘a, loa‘a mai ‘o Ni‘ihau, Ka‘ula a me Nihoa.

‘O kēia a‘e la kekahi mau hō‘ike mo‘olelo kahiko e pili ana i nā keiki no lākou nā inoa e kapa ‘ia nei ma luna o nā mokupuni o kēia Pae ‘Āina. ‘A‘ole nō he ku‘ikahi nā mana‘o o ka po‘e kahiko ma kēia wahi. Akā; e aho na‘e, e pa‘a kēia mau mea ma kēia mo‘olelo i ‘ole ai e nalowale i nā hanauna Hawai‘i maoli o kēia hope aku.

Lalo-I-Mehani Lalo-Waia Lalo-Hana

‘Oiai, ua hō‘ea mai la nā hō‘ike ‘ana a ka mo‘olelo ha‘i kūpuna i ke keiki hope a Papa, a mo‘opuna hope nō ho‘i ana, ma kekahi ‘ōlelo ‘ana, a me Wākea, he mea pono ke kama‘ilio ‘ia nā mea e pili ana iā Lalo-i-Mehani a i ‘ole Lolo-i-Mehani, Lalo-Waia, Lalo-Hana a me kekahi mau inoa kahiko ‘ē a‘e.

I ka huli hou ‘ana i hope, e loa‘a ana ma ka “Mo‘olelo Hawai‘i” nā ‘ōlelo e like me kēia.

6 Iulai 1906 (7-6-06),

“Aia ma Lolo-waia (Lalo-waia) ‘o La‘ila‘i a me Keali‘iwahilani; ‘o Kahiko me Kupulanakehau, ‘o Kamawaelualani, ko lāua wahi i noho ai, ‘o Lolo-i-Mehani kahi i noho ai ‘o Wākea me Papa (‘o ia nō ho‘i ‘o Haumea). ‘A‘ole na‘e he wahi o Hawai‘i nei i kapa ‘ia ma kēia mau inoa.

‘O kā Davida Malo hō‘ike no kēia ma loko o kāna Buke Mo‘olelo Hawai‘i (i kākaulima

‘ia) a i unuhi ‘ia ai e Dr. N. B. Emekona ma ka ‘Ōlelo Beretania, a ‘o ia ka Buke ma ka inoa Hawai‘i Antiquities” ke ‘ōlelo nei nō ‘o Davida Malo, ‘a‘ohe mau wahi ‘o Hawai‘i nei i ‘ike ‘ia ma ka inoa Lalowaia, Kamawaelualani a me Lolo-i-Mehani.

‘Ōlelo ho‘i ‘o Aberahama Fornander, ma ka ‘ao‘ao 172 o kāna Buke I. *The Polynesian Race*, ‘o kahi i ‘ōlelo ‘ia ‘o Lolo-i-Mehani, ua pili nō ia iā Gi-lolo, a i ‘ole, Ji-lolo Dji-lolo, o i lolo paha, ma nā Pae ‘āina ‘o Moluea, nā Pae ‘āina ho‘i ma waena o Gini Hou (New Guinea), ma ka hikina, a me ka mokupuni ‘o Celebes, ma ke komohana.

Ke kuhikuhi nei kēia mau hō‘ike a pau, ‘a‘ole ‘o Wākea mā no Hawai‘i nei, akā, no kahi ‘ē mai lākou. ‘O ke kumu nui ho‘okahi wale nō i mana‘o ai kēia po‘e kākau mo‘olelo Hawai‘i pēlā, ‘o ia nō ka loa‘a ‘ole ‘ana o kēlā mau inoa, a i ‘ole, o nā inoa ‘ano like paha me ia ma kekahi mau wahi o Hawai‘i nei.

Pehea lā, inā e loa‘a a‘e ana kēia mau inoa a‘e la a ‘o nā mea ‘ano like paha me ia mau inoa ma Hawai‘i nei, ma muli o nā hō‘ike ‘ana a nā mele ko‘ihonua a me nā mea i hō‘ike ‘ia a‘e, ‘a‘ole anei he kuleana ko‘iko‘i Eke ma ko ka lāhui ‘oiwi ‘ao‘ao. Ka ‘ōlelo ‘ana, no Hawai‘i nei nō ‘o La‘ila‘i mā, ‘o Kahiko mā, a me Wākea mā, ‘oiai ua loa‘a nō ia mau inoa ma Hawai‘i.

Ma kēia mahele, ‘a‘ole e kama‘ilio ana ka mea kākau no Lalowaia kahi i ‘ōlelo ‘ia ai o kahi i noho ai ‘o La‘ila‘i a me Ke[a]li[i]wahilani kāna kāne, akā, e kama‘ilio ana ka mea kākau no Kamawaelualani, kahi i noho ai ‘o Kahiko a me Kupulanakehau; a pēlā ho‘i me Lolo-i-Mehani, kahi i noho ai ‘o Wākea a me Papa (Haumea).

‘O Kamawaelualani, e ‘ōlelo nei ‘o ia kahi i noho ai ‘o Kahiko a me Kupulanakehau kāna wahine, ‘o ia nō ka Mokupuni o Kaua‘i. ‘O Kamawaelualani ka inoa kahiko ‘o ia Mokupuni. Ua kāko‘o ‘ia kēia mana‘o o mākou e ke “Mele Ko‘ihonua o Wākea Kahi Kolu a mea” i hō‘ike mua ia. ‘O ia kēia mau lalani mele:

**Naku Papa i ka moku o Kaua‘i
Hānau Kamawailualani he moku.**

E Ho‘omau ‘ia aku ana.

07-07-06

Aole i hanau kino kanaka mai o Papa i ka Mokupuni o Kauai, oia o Kamawaelualani; aka, ke hoike nei ke mele, he mokupuni kahi o loko o ka Paemoku o Hawaii nei i keia wa i kapaia o Kamawaelualani, oia no hoi o Kauai; a oia kahi a Rev Pokuea a me Mr. D. Malo e olelo nei, ma ka laua mau buke moololo, oia kahi i noho ai o Kahiko (k) a me Kupulanakehau (w) na makua o Wakea a me Lihauula.

E ninau ae ka mea kakau. O hea hoi o na Paemoku o ka hema aku nei, kahi i kapaia o Kamawaelualani? Ina o Kamawaelualani, oia kahi i noho ai o Kahiko a me Kupulanakehau, kana wahi, a o ua wahi la o ka Mokupuni no ia o Kauai ae nei, a malaila laua i hanau mai ai ia

Wakea a me Lihauula (a me Makulukulalani); a no ka loa ole ana he inoa Lolo, a i ole, Lolo-i-Mehani, ma Hawaii Paeaina nei, i a loa aku la he inoa ano like me ia ma na Paeaina Moluccas, oia hoi o Gi-lolo, a pela aku, i hoikeia ae nei, no laila, e hiki ai ke olelo ae, e like me ka Aberahama Fornander, o Gi-lolo ma ka Paeaina Moluccas, oia ko Wakea a me ko Haumea (Papa) wahi i noho ai?

He hanau ana ka na makua ia Wakea i Kauai ae nei, oia hoi o Kamawaelalani; a o ka noho ana o ua Wakea nei ma Gi-lolo o ka Paeaina Moluccas, he mau tausani mile ka mamao mai Kauai aku, kona aina hanau. O ke kumu o keia kuhikuhi ana, pela, no ka loa ana he inoa Lolo, a i ole, Lolo-i-Mehani ma Hawaii nei.

Eia ma ka Mokupuni o Oahu nei, malalo koke ae nei no o Waianae, he wahi aina nona ka inoa o Ohiki-Lolo.

Ke olelo nei o Rev S.E. Bishop (Bihopa) ma kana Hoike Huli Honua (Geology) i hoopukaia ma ke Alemanaka Hawaii a Mr. T.G. Thrum (Karamu) o ka makah[ki] i 1901, o ka Mokupuni o Oahu nei, he elua ia mau mokupuni kaokoa i kinohi, oia hoi, ma kona hoomaopopo ana, he mokupuni kaokoa no o Waianae ma, e hele ana kona mokuna hikina ma ka lalani mauna e moe nei mai kai aku nei o Puukua a hoea i Kaala (e hoea paha i ka Lae o Kaena).

O ka lua o na mokupuni, oia keia, mai ka huli mai o ka Lae o Makapuu a hoea i Kahuku, oia no hoi ka lalani mauna o Koolau ae nei. Ua olelo ae no hoi oia (Bihope) o ka mokupuni o Waianae, oia ka mokupuni oi aku o ke kahi mamua o ka mokupuni ma ka huli hikina nei. Ua olelo ae o Dr. Bishop, o ka mokupuni hikina, o Koolau mokupuni ia; a o ka mokupuni komohana, oia o Waianae, mokupuni

07-09-06

O ka mokupuni “Koolau,” wahi a Bihopa, he mokupuni hou mai ia (Younger island). O ka mokupuni “Waianae,” wahi no a Bishop, he aneane poepoe ia, a e moe ana kona ana waena loa mai ka akau-hikina a ka hema-komohana; a he 25 mile kona loa a he 16 mile ka laula.

No laila, ua lilo kela palahalaha me na oawa e moe la mai Ewa aku nei a hoea i Waialua, he hooku ina i keia wa no ka mokupuni elua o Oahu nei—ko ka hikina a me ko ke komohana, oi ai nae i ka wa kahiko loa, he moana-kai wale no ma ia wahi, a o ke kai hoi ia nana i hookaawale na mokupuni elua.

E like me ka mea i hoikeia ae nei, aia malalo ae nei o Waianae, he wai aina i kapaia o Ohiki-Lolo. Aole anei o ka inoa kahiko loa keia oia mokupuni; a o kahi no hoi ia i uoho ai o Papa a me Wakea; a mai laila mai, hoi mai laua a noho mauka ae nei o Kalihi a hoea i Waolani?

Aia ma ke Mele Koihonua i kapaia o “uliuli wahine o Nuumealani” i ikeia ai ko Papa (Haumea) haalele ana i ka “houpo” oia hoi ka aina i pili uma uma, a i pili poli ai oia me kana kane o Wakea.

O ua aina la, oia no o Ohiki-Lolo i hoikeia ae nei. A ua hoike nohoi kela mele i ko Papa kau ana i ka “moku o Ahu-a-Lua.” Oia hoi, ka mokupuni hikina o Oahu nei, a noho i Wawau (oia nohoi o Wawao).

O keia Wawao e oleloia nei ma ke mele, a i ole, o Wawau paha ma ka manao o ka mea kakau, oia no o Waolani ae nei. O waolani, oia ka “wao” i nohoia e na lani alii mai ka wa mai o Wakea a me Papa.

Nolaila, ina ua loa ke kuleana koho wale i ka mea kakau moolelo, oia Aberahama Fornander, e olelo ae a e hoike ae hoi maloko o kana buke moolelo “ka Lahai Polunesia;” o “lolo-Mehani” kahi a Wakea a me Papa i noho ai, aia ia wahi ma na Paemoku “Moluccas;” mamuli hoi o ke kumu, ua loa kela inoa Gilolo ma kekahi o na mokupuni o ia Pae Aina; nokeaha hoi e hiki ole ai ia Hawaii o keia au e neei nei, ke olelo ae, o Lolo-i-Mehani e oleloia nei, kahi in oho ai o Wakea a me Papa, oia no o Ohiki-Lolo ma Waianae (Oahu) ae nei? Aole anei e hiki ke olelo ae; o ka inoa o kela mokupuni komohana o S E Bihopa e olelo nei, oia no o Ohiki-lolo, a i ole, o Gilolo, Hilolo, a o Djilolo paha, ma ka olelo o na Paemoku o Moluccas? Aole anei e hiki ia kakou o Hawaii nei, ke ole ae, o Gilolo o na Paeaina o Moluca, no Hawaii aku nei ia inoa, mai ka inoa Ohiki-lolo aku e hea ia nei ma kekahi aina ma Waianae (Oahu).

07-10-06

A mamua o ko kua hele loa ku imua e ka makamaka heluhelu, ma kekahi mau mahele e ae o keia moolelo, eia iho kela mele “koihonua” a ka mea kakau i hoike ae nei.

O Uliuli wahine ia no Nuumealani
O Mahani Nuu manoanoa o Kuaihelani i Paliuli
Liholiho eleele popanopano lani ole

Kamehanalani o Kamehaikana
O Kamehaikana akua o Kauakahi
Akua wahine o Kuihewa ke akua
I ke oki nuu, i ke oki lani o Hailuli

Haalele i ka houpo, huhu I Ii punalua

Kau i ka moku a Lua o Ahu a Lua noho i Wawau
Wahine akua a Wakea
O Haumea wahine o uka o Kalihi
Noho i Kalihi hele i kai
Komo i ka ulu, he ulu ia,
Loaa ia kino hou ona, he ulu
O ke kino ulu, o ka pahu ulu, o lau ulu ia nei
O ka lala ulu o Kamehaikana
O Kamehaikana ia o ko ino ulu a lau ulu

He lau ke kino o ia wahine o Haumea

O Haumea nui a ke aiwiwa
I aiwaiwa no Haumea i ka noho
Nonoho i na moopuna
I ka momoe in a keiki
Moe moopuna kualima aku ilaila

Moe moopuna kuaono mai ia nei

Moe moopuna kuahiku aku ilaila

Moe moopuna kuawalu mai ia nei

Moe moopuna kuaiwa aku ilaila

Moe moopuna kuaumi mai ia nei

Moe keiki ia Kauakahi o Kuaimehani ka wahine
Moe moopuna ia Kauahulihonua

O Hulihonua ka wahine
Moe moopuna ia Haloa o Hinamanoulua‘e ka wahine
Moe moopuna ia Waia o Huhune ka wahine
Moe moopuna ia Hinanalo o Haunuu ka wahine
Moe moopuna ia Nanakahili o Haulani ka wahine
Moe moopuna ia Wailoa o Hikapuanaiea ka wahine
Hanau o Kio ikea o Haumea
Ikea o Haumea he pi-aluaalu
Hookahi no he lehu ka inoa
Lehua ka lani menehune na like na lau

7-11-06

Eia ma Hawaii nei, ma ka Mokupuni nae o Kauai, he mau “Lolo”, e like me Lolo-mauna (?), Lolo-Hanaimaa a me Lolo-Mehailani. Ua hai mai kekahi kamaaina kahiko o ka Mokupuni o Kauai no na mea e pili ana in a ino Lolo-i-Hanaimaa a me Lolo-Mehailani, penei:

O Lolo-i-Hanaimaa, he wahi piina ia aia ma Wahiawa. O Lolo-Mehailani, he ko‘a i‘a ia na ko Wahiawa mau kin ii ka wa kahiko. A o kahi i hanau ai o Kamawaelualani, ke keiki a Wakea me Papa, ma Ahulua no ia, mawaho aku o Lolo-Mehailani.

Aole anei o ka inoa Lolo-i-Mehani e oleloia nei e ka David Malo ma mau moolelo Hawaii, he mau inoa i loa ole ma Hawaii nei, oia no o Lolo-Mehailani, i hoikeia la? E hoopaa i ka inoa

Lolo, e ku oia pela, alaila, e lawe ae i ka inoa Meha-ilani, e ukali ana ia Lolo, a kapae ae in a huapalapala “ila” mailoko aku o Meha-ilani e loa ana o Mehani; a i ka hooholo loa ana i keia inoa i hoopokoleia no loko mai o Lolo-Mehailani, a he inoa oiwi, kupa, a kamaaina o ia no Hawaii nei.

O ka inoa Lolo, a i ole, Ololo, a i ole, Oloolo, he ino kupuna ia no keia lahuikanaka. He hoahanu oia no Pali, ke kupuna i loa mai ai o Papa, oia hoi o Haumea, wahine a Wakea. O Lolo, oia hoi o Ololo oia ke kupuna i loa mai ai o Wakea, ma o Kahikoluamea la, in oho aku ia Kupulanakehau(w).

Ka inoa Mehani—O ke ano o ka huaolelo Mehani ma ka olelo Tahiti, he “lua po.” A penei ka Aberahama Fornander hoakaka no keia moolelo.

Ma Raiatea, ma ka Paeaina o Tahiti, aia he mauna i kapaia o Mehani, oia kahi i oleloia, o kahi ia e hele aku ai na uhana o ka poe make. ***O ke ano o keia huaolelo ma ka Olelo Amblaw he ‘ulaula.’ Ua ano like no keia me ka huaolelo, *la-hanin* ma ka Olelo Ceram, oia hoi he “ulaula”.

He Ninau—Aole anei o ka inoa Lahaina ma Maui, he kani ano like no hoi me ka huaolelo *la-hanin* ma ka Olelo Ceram, i hoikeia ae la? Alaila, he ulaula anei kea no o ka huaolelo Lahaina? Me ka nana ole ana i na hoakaka i hoikeia ae nei no ka mea e pili ana ia Lolo-Mehailani, e olelo ae makou ma keia wahi, o ka ino Mehani, ua ikeia no ia e ko Hawaii Hawaii nei poe kahi

7-12-06

Aole anei o Mehani i oleloia ae la, oia no o Mehalani, e pili ana ia Papa, e like me ke mele, i kuhikuhiia ae la? Aole anei o Mehalani, oia no o Mahailani i ikeia ma ka ino o kela ko‘a i‘a po Kauai i hoikeia ae nei?

Ua hoike mai hoi o Aberahama Fornander ma ka aoao 171 o kana Buke 1`, Ka Lahui Polonesia, ma ka manao ana o kekahi poe paa moolelo kahiko o Hawaii nei, o Kana-wai-lua-lani (oia o Kamawaelualani) oia ka inoa kahiko o ka Mokupuni o Kauai; a o Lalo-wai a hoi, oia kekahi inoa kahiko o ka Mokupuni o Oahu nei.

Aia ma kekahi palapala aina kahiko i pa‘iia ma ka M H 1840, e waiho nei ma ka waihona palapala o ka mea kakau ua loa ka inoa “Lalo Ororo.” Ua like keia me ka ino “Lalo o Lolo,” a i ole, “Lalo Ololo.” O keia inoa “Lalo Ororo” i hoikeia ma keia palapala aina ae la, oia ka inoa o kekahi wahi ma Puna, Hawaii, aneane 5 mile ma ka hikina hema aku o ka Lua o Pele.

Ke kuhikuhi nei ka mea kakau i keia mau hoike ae la i mau mea hooiaio mai, ua lehulehu loan a wahi o Hawaii ne ii kapaia ma ka ino Lolo, Ololo, a i ole Oloolo; a ma ia ano e hiki ai ke oleloia, he ino kamaaina no keia no Hawaii nei mai kahiko loa mai.

Aia ma ka Mokupuni o Kauai e like me ka mea i hoikeia ma ka helu i hala, loa no keia inoa

“Lolo” oia hoi, Lolo-i-Hanaimaa ma Wainihi (a ua komo hewa ma kela helu i hala, ka ino Wahiaawa) Lolo-Mehailani, aia no ma ia wahi (Wainiha) a o Lolo-mauna no hoi.

Aia ma kekahi o na kau a Hiiaka, oia hoi o “Kunihi Kaena, holo ana i ka malie,” e loa ai ka inoa Ohiki-Lolo. Penei kekahi hapa o ua kau la:

Kunihi Kaena, holo ana i ka malie
 Ua welawela i ka La, ke lo o ka pali
 Auamo mai ka La i Kilauea
 Ua wela i ka La na Keawaula
 Ola i ka makani Kaiaulu
 He makani ia no lalo
 Haoa i ka La na Makua
 Wela i ka La na Ohiki-Lolo

E hoike piha ia aku ana keia kau ae la ma ka moololo o Hiiaka ma keia mua aku.

**Poepoe
 Kamapua‘a**

Hawaiian

(7-13-06), 137

Aia ma ke mele a Niau i haku ai, nona ka inoa “E aloha auanei, ect.” E loa no ka inoa “Lolomauna

Penei kekahi mau lalani o ia mele:

**“Kuukuu kanaka i ke alialia
 Puai nawele i ke kaha o Kalaihi
 O ia kaha ku a Lolo-mauna.”**

Eia ma ka waihona palapala o ka mea kakau. He mele hai kupuna, nona ka inoa o “Kahiko o ka lani, o Kumuhua ilalo.” Aia ma ia mele i hoikeia ai, he Alii o Ololo i-Mehani. A eia kekahi mau lalani o ua mele la:

**O Kahiko ka lani, o Kumuhua ilalo
 O Kumuhua ka lani, o Wakea ka lau
 O Wakea a Papa i noho ai
 Noho ia Papa, puka o Hoohokukalani
 Hoi noho ia Kealowaa, loa Haloa
 Loa Haloa, ke alii o ka moo
 Ka moo lani o na alii mai ka lewa
 Mai ka lewa, i ka mole o Puukahonua
 O Puukahonua Ololo-i-mehani
 Ololo-i-mehani ka lani
 Lani o kumu ole i ka honua
 O lolo-i-honua o Kapuanuu**

Ke alii o Puukahonua

Ke hooiaio nei keia mele, he inoa o Ololo-i-mehani(a i ole, Lolo-i-mehani), i pili ia Puukahonua, he alii ma ka lalani kuauhau alii o Hawaii nei.

Aia hoi ma ke mele i kapaia “Ka hiu Kako/ua Kapu o Kawelo,” e ikeia ia no keia inoa o “Mehani”

O na pua kau-kolo o Mehani

He pua, he maka no Heeia

Ua oleloia, o keia mau pua e oleloia nei ma keia mele, “Na pua kau-kolo o Mehani,” oia na pua “Kanikawi” ame “Kanikawa” he mau pua laua no ka laau hoohanau keiki a Haumea, i kona wa i hoohanau ai i ke keiki a Muleiula, kaikamahine a Olopana, ke alii o Koolau ae nei. (O ka Olopana paha keia o ka wo ia Kamapuaa.)

Ua ikeia no keia inoa-Mehani , ma ke me kumu lipo, oia hoi

O Haumea wahine o Nuumea i Kukuihaa

O Mehani Nuu manoanoa o Kuaihelai i Pahuli

Liholiho. Eleele. Panopano, lani ele.

Kamehanolani, Kamehaikana

O Kamehaikana akua, o Kauakahi

I ke oki nuu, i ke oki lani o Haiuli

7-14-06 pg.138

Ma keia wahi e nana kakou i ka hanauna mookuauhau, o na poe i hanauia mai e hoomaka ana mai a Ole mai ke keiki a Kio{k} a me Kamaole{w} oia hoi o Kamole{w} wahi a kekahi poe kuauhau e ae.

Papa Kuauhau

Kane Wahine Keiki

Kio Kamole Ole

Ole Hai Pupue

Pupue Kamahale Manuku

Kahiko Kaaa Luanuu

Luanuu Kawaomaukele Kii

Kii Hinakoula Ulu ame Nanaulu

Maanei e hoike ae ka mea kakau i ka loa ole ana o na moololo e pili ana ia Kio, Ole , Pupue, Manaku a me Kahiko. Eia nae, ua haiia mai oia, ua hoike ia na moololo o keia p()o ma loko o ka buke moololo kakaulima a Davida Malo, a pela no me ka S.M. Kamakau. O ka hemahema nae, oia ka loa ole ana oia mau buke ma ka wa e kakau nei ka mea kakau moololo i keia mahele. Malia paha; eia i keia muli aku o ka manawa e loa ai i ka mea kakau moololo he wa pono e loa ai na buke a keia mau haku moololo Hawaii kaulana, a pela hoi me kekahi mau buke e ae, a loa i ka mea kakau ka hiki ana e hoopiha i keia mau makalua waiho wale ana i hoike ae la.

Aia ma ke mele Kumulipo hai kupuna, ua oleloia o Lukahakona, ke keiki a Kahiko ame Kaea{w}. Aole o Luanuu. O Lukahakona kai noho aku ia Koulamaikalani, loa o Luanuu.

Ua Kakooia keia mahele ae la o ke kuauhau o ke kumulipo e pili ana ia Lukahakona, e ke mele kuauhau a hai kupuna o ka Moi Kualii penei.

“O Wailoa, o Kio, o Ole, o Pupue,

O Manaku, o Kahiko, o Lukahakona,

O Luanuu ha kou hoa like

O ia ku ia i moe i ka moena la

E Ku -e.

O ke ano o kela lalani mele: “Oia Ku ia i moe i ka moena;” oia kekahi alii i ola a pala-lauhala ka ili a moe i ka moena. Mamuli o kona ola loihi ana me ka hoopono.

Olelo hoi o S.M. Kamakau, ma kana “mookuauhau no Kamehameha III” i hoopukaia ma Honolulu nei ma ka la 21 o Dekamaba, M.H.1855, o Kahiko i hoikeia ae la ke keiki a Manaku me Hikohoale{Hikohaale} oia o KahikoII. E hoike ana ia o ka elua ia o na ‘lii o Hawaii nei i kapa ia ma ka inoa kahiko. O ka mua, oia o Kahiko-luamea, keiki a Welaahilani{k} me Owe{w}.

7-16-06 pg139

E hoike ia aku ana no keia mau mookuauhau mahope ao ae nei; a oia no hoi ka hapa hope o keia “buke” a ka mea kakau e hooikaika nei.

No Luanuu

Me ka nana ole ana i kela wahi paewa o ke kuauhau e pili ana i ka makuakane ame ka makuahine o Luanuu, e like me ka hoike ana a ke kuauhau Kumulipo, e hoomaopopoia keia wahi moololo pokole e pili ana i nei alii o Hawaii nei.

Ua oleloia, he alii maikai oia. He alii haipule. Aole ona like me kekahi o kona mau kupuna alii. Ua ola oia me ka maluhia a hiki i kona make elemakule ana. Nui kona malama i kona poe kanaka; a no ia mea, aloha kakou iaia; a hoolohe i kona mau kanona [kauoha] apau. Aole i ikeia ka haunaele o ka aina.

A ua hoike mua ae nei ka mea kakau i ke mele “Koihonua”, e pili ana i keia Luanuu; ma ke ano, oia kekahi alii i ola a pala lauhala a moe i ka moena. A no kona ola loihi ana ma ke kulana alii hoopono a maikai, i hoomoe ae ai ka mea hakumele o Kualii ma ka ninau ana. “O Luanuu ha kou hoa like?”

Ma ka olelo ana hoi a kekahi poe, he alii ino a maikai ole o Luanuu, a ua like no oia me Waia, i ahuhua a lawalawa kanaka ia ai a moe i ka lauhala. Oia ku ia i moe i ka moena la.

O keia paha ka Luanuu i loa aku ai ka inoa o Luanuu{k} ke keiki a Laa{k} Hikawaelena [oia hoi o Hikawaolena wahi a kekahi poe kuauhau]. A ina pela, e pono e kapaia keia Luanuu, o ka Luanuu I; a o ka Luanuu a Laka me Hikawaolena, oia o Luanuu II, ma ka Papa Kuauhau Alii o Hawaii nei.

O Luanuu i hoikeia ae la kai noho aku ia Kawaamaukele{w} hanau mai o Kii. A na Kii hoi me Hinakoula, hanau mai o Ulu ame Nanaulu. I keia mau keiki, oia o Ulu ame Nanaulu i hookumuia ai na mookuauhau i kapaia na Mookuauhau o Ulu ame Nanaulu. Hookahi no piko i paa ai keia mau kuauhau elua; a o ua piko la , oia no o Wakea ame Papa.

A ma keia wahi e kamaio ana kakou no ke keiki hiapo a Kii{k} me Hinakoula{w} oia hoi o-Ulu

Ua hoikeia ma kekahi buke moololo kahiko e waiho nei ma ka lima o ka mea kakau, o Ulu, ua hanauia oia ma Kailua, i Koolaupoko ae nei. O kekahi inoa ona o Ka-Ulu. Ua oleloia ma ka moololo o nei alii, oia ke alii mua loa o Hawaii nei ma hope mai o Wakea i kaahahele aku i ua aina he nui i Kukulu-o-Kahiki. A ma ia kaahahele ana ona ia mau kukulu o Kahiki, ua ike oia i ka mimilo o Norewai; oia hoi ka Mimilo-o-Moanawai-o-Kai-oo. A na keia alii i lawe mai i ka “lepo-ai ia” o Kailua, Oahu, kona aina hanau hoi.

Hoomauiaku ana.

7-17-06 pg.140

Ua hai mai kekahi noe kamaaina o Kailua, Koolaupoko, i ka mea kakau, aia keia “lepo” hiki ke ai ia ma loko o ka loko o Kawainui (ma Kailua). He like ka ke ano o keia lepo me ka haupia i kupaia a mo‘a, ke ulikalika; a pela iho la no ke ano o ka ai ana aku.

He ano pipili no e like me ka lepo palolo. A ma ka wa e ai aku ai i keia lepo kaulana o Kailua, e honi ia ana no ke ano hohono lepo.

Ua oleloia ma ka wa i 'ākoakoa ai na koa a pau o Kamehameha ma Kailua mahope iho o kona kua ana me Kalanikupule a lanakila ai oia, ua nele o Kailua i ka ai ole, oia hoi ka poi kalo maoli; a ua kii na kamaaina o Kailua; me ka ike ole o na kanaka o Kamehameha, i keia "lepo aia" i loko o ka ka loko o Kawainui, a hoopaha i na kumau umeke a piha me ua lepo nei. A o ia ka ai i hanaiia ai kekahi poe koa o Kamehameha.

No keia Alii o Ulu (oia hoi o Ka-Ulu) kekahi mele koihonua waiwai nui loa. A o keia kekahi o na mele Hawaii kahiko loa; ua aneane paha e piha ka 1800 na nui o ka makahiki kekahiko o nei mele. A penei paha e maopopo ai.

Mai ka wa mai o Ulu a hoea i keia au o kakou e noho nei, ua like paha ia me na hanauna lii he 60 a oi iki, E lawe kakou i 30 makahiki ke kowa manawa maa mau i laweia e ka poe kakau moololo kahiko mai ka wa o kahi hanauna a kahi hanauna, e loa ana he 1800 makahiki. He mele waiwai nui loa keia i ka poe huli moololo kahiko.

A penei ua mele Koihonua nei o Ulu i kapaia nohoi o Kaulu.

Mele Kaapuni Honua no Ka Ulu a Kalana

- 1 O Kaulu ni wau
 - 2 O kama a Kalana
 - 3 O ka hiamoe kapu
 - 4 Ka Auwaalalua
 - 5 Ke keele maa alai oa
 - 6 O kuu lei, o pawa
 - 7° ka mea nana i hoolei
 - 8 Kaulu mauka; E Kaulu makai
 - 9 E Kaulu-E- Kiwaa ia
 - 10 E Kaulu-E-auwaaia
 - 11 O lele aku keia o Wawaa
 - 12 O Upolu, o Pukalia-iki
 - 13 O Pukalia nui, o Alala
- Hoomauiaku Ana

7-18-06 pg 141

1. O Palua, O Palana, o Holani
2. O ke Kuina, o Ulunui, o Uliuli
3. O Melemele o Hiikua o Hiialo
4. O Hakalanai; apo ka lani
5. Apo ka po, apo ke ao-
6. Apo kukulu o kahiki
7. Pau Kahiki ia Ka Ulu
8. Pau Kahiki ia ka Ulu E
9. I koa o Halulukoa
10. Mai ke au pahaia Ku
11. Mai ke au paha ia Lono
12. I wahia ai ka Pamaleolani
13. O Ka pupu O ka naia
14. O ka lei kua O ka lei alo
15. O ka lele o ka lele o kela

16. Hakuhakualani kuu makuakane
17. O ka lele o ka o ka lele o keia
18. Hakuhaku alani kuu makuahine
19. Lele ka oili o ka lani lelei ka lani
20. Lele kua lokuloku, lele i ka lani
21. Lele ka ua huna lele i ka lani
22. O lele aku keia o Maonawoaikaioo
23. O ke au miki o ke au ka e mimilo ai
24. E make ai ia oe
25. E lele paha e ku paha

Ua lawe mai ka mea kakau i keia mele ae la mai loko mai o ka Buke II o ka lahui Polynesia a Aperahama Fornander aoao 13 a 15.

He me e ae no kekahi i like me kela i hoikeia ae la i loa a i ka mea kakau a ua like no keia mau mahele mele ma kekahi mau wahi ana like ole no hoi me kekahi mau wahi. He kakaikahi nae na wahi like ole. Ua loa a mai keia mele i ka mea kakau mai loko mai o ka lokomaikai o kekahi kanaka kahiko Kailua a no ka pomaikai o keia moolelo ke hoopaa nei ka mea kakau i ua mele nei.

1. O ka Ulu nei au o Wao
2. O ke kama a Kalana
3. O ka Hiamoekapu
4. O ka Auwaalalua
5. O ke Kaelemaaleioa
6. O kuu lei-o-pawa
7. O ka mea nana i hoolei
8. O ka Ulu mauka
9. O ka Ulu makai
10. O ka Ulu i kiwaaia
11. O ka Ulu i auwaaia
12. O Upolu, o pukalia-iki
13. O Pukalia-nui-o-Alala
14. O Pelua o Palana, o Holani
15. O Kunia, o Ulunui, o Uliuli

Hawaiian

Ana o ke Akua Ulu o Kamaha ikaua

Aia ma ke Mele “Inoa o Naihe” e kēia ai kekahi mau pana ‘ōlelo ana a ka mea haku mele no Puna a me Hema i hoikeia ae nei. Ua Ho‘okahua ia Kēia mele o kea lii Naihe iluna o ka “nalū;” a he mele maikai hoi o kona hakuia ana. Ua ho‘oili‘ia kēia mele ia Kalakaua. A penei na lalani o ka Pauku 1, o na Mele Nalu nei o Naihe:

1 Ka nalu nui

2 E ku ka nalu mai Kona

3 E ka malo, e ka mahiehie

4 Keana ulu loa, a lele ku‘u malo

5 O ka hahaki malo

6 O Huaka ka malo, kai o ke ali‘i

7 E ku, e humea paa i ka malo

8 A lele, a ao, a oma a ili, a pae o Kalakaua i ka na u

9 Hoe‘e ka nalu mai kahiki

10 He nalu ua-kea, he nalu ho‘ohua

11 Haki opu‘u ka nalu, haki kuapa

12 Ea mai ka maka kai hee nalu

13 kai he‘e kakala o ka moku

14 Kai-ka o ka nalu nui

15 Ka hu‘a o ka nalu

16 O Hiki-au kai he‘e nalu i ke awakea

17 Ku ka puna, ke ko‘a i uka

18 Ka maka la o ka nalu o Kuhihewa

19 Ua o-ia, nah aka papa

20 O-a Maui, naueue, nahelehele

21 Nakele kai ili o ka hee nalu

22 Lalilali ole ka ili o ke akamai

23 Ka hilihili ke kai o ka he‘enalu

24 I ka ea a ka nalu nui o Puna, o Hilo

25 O *Puna*, a o Hema

26 Ia Puna ka papa

He mele loihi kēia. E hoikeia ana no kēia mele me kekahi mau hoakaka maloko o ka buke a ka mea kakau e ho‘omakaukau nei no na Mele Kahiko o Hawaii nei.

Ma kēia wahi e ‘ōlelo ae ka mea kakau, e ikeia ana na mahelēhele kuahau alii apau ma ka hapa hope o kēia mahe le Mo‘olelo Kahiko o Hawai‘i, e like me ia e ho‘omakaukau ia nei e ka mea kakau. He mahele ano nui no ia i pili i kēia mo‘olelo.

A ua manaolana ka mea kakau, ma ka wa e pau pono ai kēia mo‘olelo i ke kakauia a pa‘a, na kuaio mo‘olelo maoli a me ua mele koihonua o kela a me kēia ano, e lilo ana kēia ho‘omakaukau ana i mea hoopomaikai i ka poe huli mo‘olelo Hawai‘i o kēia mua aku.

Ma‘anei, e ho‘omaka ka kakou nana ana i ka mo‘olelo Hema

No Hema

O hema i hoikeia ae la, he ali‘i oia no Māui. O kona makuakāne, oia o Aikanaka, i kapaia i kahi wa o Aikane, elike me ka mea i kēia ma ke kuahau i hoikeia ae la.

- 7-23-06

Ka Mo‘olelo o ko Wamea ma Noha ana ma Kalihi-Ka Loae ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana

Ma ka manao o kekahi poe kakau mo‘olelo kahiko o Hawai‘i nei o kēia

“Moanawaikaio‘o,” oia ka mimilo o Norewau. A in a he mea oiaio kēia; alaila, ua hoea o Ulu i Norewai, ma Europa.

Pehea la kona hiki ana i kēia wahi, a kona hoi ana mau laila mai a hoea hou i Hawai‘i nei; aole i hoike mai ke mea ia mea; aole nohoi kekahi mo‘olelo kahiko o Hawai‘i nei. Ua maopopo paha ia kakou ke no‘ono‘o iho kakou o kēia wa, i kea la hele moana e hele ai mai Hawai‘i aku nei a hoea i Norewai ma Europa, ina ma ke alahela aku o ka lae Hao, a i ole, mau a nei aku paha, holo aku ma Aferika a nee aku a hoea i Europa he ano pohihihi ke ‘ōlelo iho kakou o kēia au, he wa‘a kia. Ioa

___ i ole he wa‘a peleu paha kona i hoea ai ia mau kainulu. O ka moku paha ka “waa” holo moana ma‘alahi no na huakau auamoana oia ano? Aka, he mea pohihihi no kēia.

Ma kēia wahi e ho‘omaka ai na kumu kuauhau elua, ko Ulu a me ko Nana-Ulu

KUAUHAU O ULU			KUAUHAU O NANA-ULU		
KANE	WAHINE	KEIKI	KANE	WAHINE	KEIKI
1 Ulu	Kapunuu	Nana Kapulani Nanaie	Nanaulu	Ulukou	Nanamea_
2 Nanaie	<u>Kahauioo</u> Kuleui	Nanailani	Nanamea	Puia	Pehekenia
3 Nanailani	Hinakinau	Waikulani	Pehekeula		<u>Pehekema</u> ___
4 Waikulani	Kekauilani	Kuheleimoana	Pehekemana	Nanahapa	Nanamua
5 Kuheleimoana	Mapunaialani		Ninamua	Nanahope	<u>Nanaikeauhaku</u>
6 Konohiki	Hikaululena	Konohiki	Nanaikeauhaku	Elehu	Keaoa
7 Wawena	Hinamahuaia	Akalana	Keaoa	Waohala	<u>Hekumu</u>
8 Akalana	Hinakawoa	Mauimua Mauihope Mauikiikii Mauiakalani	Hekumu	Kumukoa	<u>Umale</u>
9 Mauiakalana	Hinakealohaila	Nanamoia	Umalei	Umaumanana	Kalai
10 Nanamaoa	Hinaikaepakua	Nanakulei	Kalai	Laikapa	<u>Malelewa</u> ___
11 Nanakulei	Kahaukuhonia	Manakaoko	Malelewaa	Pililohai	Hope
12 Nanakaoko	Kahihioakalani	Helepaiwa	Hopoe	Hauananaia	<u>Makalawe</u> ___
13 Helepaiwa	Kookookumakalani	Hulumanailani	Makalawewena	Koihouhoua	Lelehooma
14 <u>H_l mana</u>	Hinamaikaiani	Aikana (Aikanaka)	Lelehooma	Hapuu	<u>Kekupaha kala</u>
15 Aikane	Hinahaia kamalama	Puna	Kekupahai kala	Maihikea	Haweke

Ma kēia wahi manamana hou ka Papa Kuauhau o Ulu ___ elua mana oia ka mahele o Puna a me Hema

Aele i pau

Ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana

E ho'omaopopo hou ia ma kēia wahi. Aia he like ole mawaena o na mahele elua o ke mele i hoikeia ae nei ma ka lalani helu 26 o ka mahele mua o ka mele e like me ia i puka i ma Ka Nai Aupuni. Poakolu, Iulai 18 ame ka ulalui Helu 25 o ka mahele elua, i puka ai ma ka Poaha Iulai 19

Ma ka lalani mua i hoikeia ae nei penei ona 'ōlelo:

“O ka Pupu o ka Naia”

A ma ka lalenī hope hoi i ikeia ae mei oianeia:

“O ko pupu kani ia”

ke manae nei ka mea kakau ua pololei ka mahele elua o ke mele i hoikeia ae nei ma kēia wahi Noka mea ina ua ili ke kamaio ana nokekahi pu nona ke inoa o Iumaleolan__ alaila he pu kani ua pu la a oia ke kumu o ka 'ōlelo ana o ke mele. O ka pupu kani ia oia hoi e ho'oia ana he pu Kani o Pumaleo lani.

Ue he mea la ua ulu mui mai kēia paewu i hoikeia ae la mamuli o ke kope hewa ana o ka niea kakau mo'olelo i knohi a i ole ia mamuli pala o ka ho'onoho hewa ia ana o ua hoa kepau?

Aea hoi nia kahia o ke mele e 'ōlelo ana Lele aku kēia o Uoano kai oo elike me'eka mea ii kea ma ke mele. Ua manao kekahi poe o kēia wahi e 'ōlelo ia nei o Moanakaioo o ia ka Mimilo o Norewai. A ina he oiaie kēia manao i kohoia ai o ke mele alaila e manao kakou ua hiki io o Ulu (Kaulu) kea lii o Kailua i Europa a na ike oia i ka Mimilo kaulana o Norewai ma ke kenetoria eono (A D 600)

Aka manao ka mea kakou aole paha i pololei Kēia manao koho i haawii ai e ka poe kakau mo'olelo kahiko o Hawai'i nei no Kēia wahi o Norewai a ua ike oia i kela lua mimilo.

Eia kekahi mea hoakaka ku ma na lalani o ke mele e 'ōlelo aua “O Hakuhakulani kuu makuahine O Hakuhakulani kuu makuakane ---“ aole ia mau lalani e hoike ana o Hakuhakulani ka inoa o Ko Ulu makuakane a me kona makuahine Me he mea la o ka manao o Kēia mau lalani 'ōlelo ua pili ia i ko Ulu hoike ana e he mau “haku lani” kona makuakane ame kona makuahine.

Oia hoi Hakuhakulani kuu makuakane he *hakulani* ia. Hakuhakulani kuu makuahine hakulani kona ano. He ali'i ka makuakane a he ali'i no ka makuahine. E hoakaka hou ia ana ke ano o Kēia mele a me na mele kahiko e ae e ka mea kakau a e loaa no ia mau mele me na hoakaka ma kekahi buke mele Hawai'i a ka mea kakau e ho'omākaukau nei

7-20-06

Ho'oponopono.

Ma ka helu i hala he nui na hemahema i iKēia ma ia puke ana o Kēia mo'olelo ma ka mea e pili ana i ke mele koihonua pili ia Ulu. A nolaila he mea pono ke ho'oponopono hou ia kela mau hemahema ma Kēia wahi i ole e alakai hewa ia ko Kēia mua aku ma na mea oiaio maoli i paa ilokok o ke mele elike mo ia i loaa mai a ii ka mea kakau.

A eia iho ho'oponopono ana o pololei ai i Kēia mau hemahema. E nana ma ka lalani 29 penei e heluhelu ai:

29 O Hakuhakulani kuu makuakane

Alai a o ka lalani 30 e heluhelua penei:

30 O ka lele o ka lele Kēia

A e hele aku ka heluhelu ana ma ka lalani 31 penei:

31 O Hahuhakulani kuu makuahine
Nolaila mamuli o ka ho‘onohono hou ana i <u>ne</u> huahelu o na lalani apau mahope ma ii kulike ai ke ka ilike ana mai ke 31 aku a pau pono na <u>lalani</u> hope o ia mele e ikeia ana o ka lalani e ‘ōlelo ana. Lele ka oili o ka lani lele i ka lani he lalani 32 ia. A pela e ka i like aku ai ka helu ana a ke hoea i ka hope e ikeia he lalani 40 ia.
No ka nui o kona lokomaikai i <u>kaoa</u> a ai oia Uliuli o Ulunui o Hakalau aiolono. Ua lilo oia i <u>aku</u> no ka poe mahiai. O Kēia wahine o Uliuli oia ka hanauna 451 mai a Lailai (w) mai. E nana Buke Helu 108 o <i>Ka Nai Aupuni</i> (Poakahi Aperila 2 1096)
Ua hoikeia nohoi ma ia helu ma ke au o o Kupo‘okahili ka ho‘omaka mau ana o ko Hawai‘i nei poe kanaka e hele i na aina o.
Aka ua noakaka mai o Aberahama Fornander i kona manao no ka mea e pili ana i Kēia ali‘i o Ulu kapaia o Ka ulu oia hui aole i maopopo iaia no ka lalani ali‘i hea la oia i pili aku ai. No ka lalani ali‘i anei o Ulu a i ole no ka lalani alii anei o Nana Ulu na keiki a Ki‘i me Hinakoula (w).
Ma ka manao ana o ka mea kakau o Kēia <u>Ulu</u> oleloia ae la kii (k) ame Hinakoula (w).
Aia ma ka lalani 24 o ka mahele 25 o ka mele i hoikeia ae nei e loa ai Kēia mau huaolelo
I wahia ka pu Mawelani. A ma ka lalani 25 o ka mahele mua o ua mele la loa‘a Kēia mau huaolelo.
I wahi ai ka Pumaleolani. He hookah no Kēia pu a he ei <u>ia</u> paha ona inoa o Mawelani ame Pu ma loo lani. Ma ka manao o ka mea kakau o Maleolani paha ka inoa pololei aole o Mawelani.

- 7-19-06

15 O Kuina, o Ulunui, o Uliuli
16 O Hakalau ai apo ka Lani
17 Apo ka Po apo ke Ao
18 Apo kukulu o kahiki
19 Pau Kahiki ia Kaulu
20 Pau Kahiki ia Kaulu --- E
21 I ke koa o Halulu --- koakoa
22 Mai ke au paha ia Ku
23 Mai ke au paha ia Lono
24 I wahia ka pu i Mawelani
25 O ka pupu kani ia

26 O ka lei kua o ka lei alo

27 O ka lele --- O ka lele o kela

28 O ka lele --- O ka lele o Kēia

29 O Hakuhaku lani kui Makualani

30 Lele Ka oil ii ka lani lele i ka lani

31 Lele ka ua loku lele i ka lani

32 Lele ka ua kea lele i ka lani

33 Lele ka ua huna lele i ka lani

34 Lele ka ua pinao hooa l ni lele i ka lani

35 Lele aka Kēia o ka Moana kai -- oo

36 Ke au miki. O ke au ka e Mimilo ai

37 E make ai oe

38 E lele paha- E ku paha

O kela lalani mua ma Kēia mahele elua o ke mele *kaapuni honua o Ulu* i hoikeia aela, ke hoike nei ia, he alii o Ulu no Wao

Aia ma ka aina o Lailua he elue mau wahi i Kēia ai ka inoa Wao o ka mua o a ka pali o Ulamawao elike me ke mele a Hiiaka i kau ai oiai ia am eke aikane me Wahine omao e unoho ana maluna o ke oioina o Mahinui. Oia hoi. Kēia; Kau

1 Oioi ku ka pali o Ulamawao

2 oia pali amu kauwa a Kaholokuaiwa

3 He wa ke aloha ehooma- o ae nei

4 O kela pali ha- inu- kai o kuu aloha

5 Ua inu a kena ua ai a moana

6 O kuu la pololi a moana i ko aloha

A o ka lua o na wao oia ka aina i ka paia o Maka Wao Ua 'ōlelo ko Kaikua poe kahiko he aina alii o Maka wao Aole hoi oia wale no aia no ma ka aina o Kailua kekahi wahi aina i kapaia o Kaulu.

Eia maloko o Kēia mele e ikeia ai na inoa o Ulunui o Uliuli o Melemele o Hakalauai. Ua hoike mua ka mea kakau ma kahi wa i kaa hope aku nei ma ke ano he mau inoa Kēia

no kekahi wahine o Uliuli kona inoa Oia ka wahine a Kupoloka lili No ka nui o Kona lokomaikai i kapaia ai oia e

•

Mo'olelo Hawai'i Kahiko.

Ho'omākaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III.

Ka Mo'olelo o ko Wākea mā Noho 'ana ma Kalihi — Ka Loa'a 'ana o ke Akua 'Ulu 'o Kameha'ikana.

Ma ke kū'auhau i hō'ike 'ia a'e nei 'o Hinahānaiakamalama, 'oia ka makuahine o Hema a me Puna. 'O kēia wahine 'o Hina, 'oia nō 'o Lono-moku i lele ai mai Hawai'i aku nei a komo i loko o ka mahina.

He mo'olelo i 'ike nui 'ia a i kama'āina nō ho'i i ka po'e kahiko e ola nei i kēia wā, ka mo'olelo o Lono-moku. No ko Hina ka'e'a i ka hana 'ino mau o nei mau wahi keiki, 'oia 'o Puna a me Hema, no laila, ua lele 'oia i luna o ka mahina.

A ma kona wā i lele a'e ai, ua hopu akula kāna kāne 'o 'Aikanaka a pa'a ma ka wāwae o ka wahine. Akā, no ka ikaika loa o ka Hina lele 'ana, pēlā pū ho'i me ka ikaika o ka 'Aikanaka huki 'ana iho i ka wāwae o ka wahine, ua moku iholā ka wāwae o ka wahine a lele mu'umu'u akula 'o Hina a komo i loko o ka mahina.

Ua kapa 'ia 'oia 'o Lono-moku. 'Oia ka mea i kapa 'ia kekahi pō ma ka helu Hawai'i ma nā kaulana mahina o Moku, no ka mu'umu'u 'ana o ka wāwae o Hina. A he pō kau 'ole 'ia nō ho'i ia e ka mahina ma ka helu Hawai'i.

Ua hō'ike ka mo'olelo Hawai'i kahiko, ua hānau 'ia 'o Hema ma Hawai'i-kua-uli, i Ka'uiki, ma Hāna Maui. He 'elua 'ana mau wāhine, 'o Luamehekoa: ('oia nō 'o Luamaheau) a me Luamahahoa, 'oia ho'i 'o Luamahahoia, a 'o Ulamakahoa kekahi inoa.

'O kēia wahine 'elua no uka ia o 'Īao, i Wailuku, a 'oia ka makuahine o Kaha [k].

Ua hō'ike 'ia a'e nei 'o Aikāne kekahi inoa o ka makuakāne o Hema me Puna; a 'o 'Aikanaka ho'i kekahi inoa. 'O ka inoa mua, 'oia ka inoa i kapa mua 'ia ai 'oia, e kona mau mākuā; a 'o ka inoa hope, ma muli o ka moku 'ana o ka wāwae o Hina, kāna wahine, i ka lele 'ana i loko o ka mahina.

Eia iho ke "mele Ko'ihonua" i pili iā Hema:

Mele Ko 'ihonua no Hema.

1. 'O Hema a Aikāne
2. Ke ali'i o Ka'uiki
3. I hānau nō i Hawai'i—kua—uli
4. I Kapueokahi—
5. I ka lulu, i ka la'i,

6. I ka makani kahi 'ao'ao

7. I Punahoa lā ke ēwe

8. Ka a-a i Kawalaki'i

9. 'O Kuakaha ka piko
10. Ka piko o ke ali'i.
11. Lawea i luna i Mapuena.

12. He ali'i no Kaihalulu i Mokuhanu.
13. I Wānanaiko kahua
14. He kahua 'olina na Hema.

15. I 'imi a loa'a ka wahine

16. 'O Luamaheao; 'o Luamahahoa ia
17. Loa'a 'o Kaha'i ke koi ala a Hema
18. Kauhua ho'okahi ka malama
19. Ka'a i ka 'iloli 'alua

20. 'Ono i ka hīnālea 'akolu,
21. 'Ahā 'alima, 'aono ka malama
22. Holo Hema i Kahiki
23. Ki'i i ka 'Ape-'ula
24. Loa'a Hema lilo i ka 'A'aia
25. Hā'ule i Kahiki i Kapakapaua
26. Waiho ai i Ulupa'upa'u
27. I laila nā maka o Hema

Eia ma kēia mele ko 'ihonua; 'ike hou 'ia kekahi hele hou 'ana o ko Hawai'i nei po'e i Kahiki. Ke hō'ike nei ke mele, ua holo 'o Hema i Kahiki i ki'i i ka 'ape-'ula. I ki'i 'oia i kēia mea i Kahiki i mea "pālala" no kāna keiki, no Kaha'i, ka mea o ke mele e hō'ike nei, he "ko'i-'ula" ia na Hema.

I nei holo 'ana o Hema i Kahiki, ua make 'oia i ka 'A'aia, kapa 'ia i kekahi wā, Ka-'a'aia-

nūkea-a-Kāne. He manu kēia ‘A‘aia; a na ke a manu i pō‘alo i nā maka o Hema a waiho ‘ia ai i Ulupa‘upa‘u.

Ua ‘ōlelo ‘ia ko Hawai‘i nei po‘e kahiko ‘o Hema ke kupuna ali‘i o ka lāhui Nūkīlani. Ua ‘ōlelo ‘ia o ka makuahine o Hema a me Puna mai Tahiti mai ia. A i ko Hema holo ‘ana i Tahitiloa aku nō ia a ke kupunawahine a me nā mākuā o Hinahānaiakamalama.

Ma kekahi mau [??] mo‘olelo o ka po‘e Nūkīlani i loa‘a i ka mea kākau ma loko o ka buke i kapa ‘ia: “The Ancient History of the Maori, his Mythology and Traditions,” i kākau ‘ia e John White, ua hō‘ike ‘ia o Hema, he wahine ia. ‘Oia ke kaikamahine a Whaitiri (w) me Kaitangata (‘oia ho‘i o Kaha‘i iā kākou o Hawai‘i nei. *Mea kākau*) ‘O ke ‘ano o ka hua‘ōlelo Hema ma ka ‘ōlelo Nūkīlani, he *mana a he ikaika ho‘oulu kanaka*.

Akā, ma kekahi mahele ‘oko‘a a‘e o ka mo‘olelo Nūkīlani e pili ana i kēia wahine o Hema, ua hō‘ike ‘ia penei.

‘O Kaitangata (k) ‘o Whaitiri ka wahine. He wahine kēia mai ka lani mai ka iho ‘ana a noho pū me Kaitangata. I ka iho ‘ana mai o nei wahine mai ka lani mai, ua ukali mai kāna kauwā nona ka inoa ‘o Nonokia (k).

Hō‘ea lāua i ka honua nei; pepehi ihola ‘o Whaitiri i ua kahu nei ona, a mālama ihola i ka pu‘uwai o ua kahu nei. Iā ia ho‘i i hālāwai ai me Kaitangata, hā‘awi akula ‘oia ‘ai‘ai i ka pu‘uwai o Nonokia, e ‘ai ‘o Kaitangata. Akā, ua hō‘ole ‘o Kaitangata, ‘a‘ole ‘oia e ‘ai ia mea. Ia wā ‘ōlelo maila ‘o Whaitiri.

“Ua kaulana kou inoa ma ke ‘ano he kanaka ikaika a ke koa ho‘i. A ua mana‘o ia ho‘i au, ma ia ‘ano, he kanaka ‘aikanaka lā ‘oe; eia kā, ‘a‘ole. Ua kuhihewa ‘ia au; a ua make ma‘u wale ka ho‘i ku‘u kauwā.”

Ua noho a kāne a wahine ihola ‘o Kaitangata a me Whaitiri; a hānau maila na lāua ‘o Punga [Puna]; ‘o Karihi (k) a me Hema (w).

‘O ke ‘ano o ka inoa Punga ma ka ‘ōlelo Nūkīlani “ka makuakāne o ka ‘ohana mo‘o;” ke ‘ano ho‘i o ka inoa Karihi, ‘oia ka ‘alihi pōhaku o ka ‘upena.

Hānau mai ka Puna po‘e keiki, he po‘e mo‘o a me ka manō. A na Hema (w) mai ho‘i ‘o Tawhaki (Kaha‘i).

He wahine kēia Hema i hō‘ike ‘ia a‘ela. Akā, he Hema (k) no kekahi o ka mo‘olelo Nūkīlani. He keiki kēia Hema (k) na Whaitiri a me Kaitangata.

Na lāua mai ‘o Hema (k). Noho aku ho‘i kēia Hema iā Karenuku (w), hānau mai ‘o Pupumainono (w); Karihi (k) a me Tawhiki (k).

Ua ‘ike a‘ela ‘oe, e mea heluhelu, i ka mo‘olelo o ko Hawai‘i nei Hema me ko Hema (k) ka mo‘olelo kahiko o Nūkīlani. He mau helehelena ‘ano like nō na‘e ma kekahi mau wahi. Ua ‘ike kāua e ka makamaka, i kēia mau mea ‘ano like ma waena o nā mo‘olelo ‘elua; ko Hawai‘i nei a me ko Nūkīlani, a ‘oia kēia.

‘O ‘Aikanaka i hō‘ike ‘ia a‘ela ‘oia ka makuakāne o Puna a me Hema, ‘a‘ole ia he kanaka ‘ai maoli i ka ‘i‘o kanaka. He kuhihewa u‘i na‘e kēia o kekahi po‘e kākau mo‘olelo Hawai‘i kahiko no kēia inoa ‘Aikanaka.

Ua ho‘i ko Hema makuahine i ka lani ma ka mo‘olelo Nūkīlani, a ma ko Hawai‘i nei mo‘olelo ho‘i, ua lele ko Hema makuahine a noho i loko o ka mahina; a kapa ‘ia ‘oia ‘o Lono-moku.

‘A‘ole mea hō‘ike ma loko o ka mo‘olelo Nūkīlani ua holo ko laila Hema i kekahi ‘āina mamao loa, e ‘ike me ka holo ‘ana o ko Hawai‘i nei Hema i Tahiti a make ‘oia ma Tahiti, pō‘alo ‘ia kona maka e ka ‘A‘aianūkea-a-Kāne.

Ma ko Hawai‘i nei mo‘olelo e pili ana iā Hema maopopo ka ‘āina i hānau ‘ia ai ‘oia, maopopo kāna mau wāhine, kāna keiki a me kona holo ‘ana i Tahiti, no ke ki‘i ‘ana i pālala no kāna keiki no Kaha‘i. Akā, ma ka mo‘olelo o Nūkīlani, he ‘ano hauhili a hihia nā mea e pili ana iā Hema. He Hema (w) kekahi; a he Hema (k) kekahi.

Ua lawa a‘ela paha ko ka mea kākau kama‘ilio ‘ana no Hema. E nānā kāua, e ka makamaka heluhelu—

No Kaha‘i

‘O Kaha‘i, ‘oia ke keiki a Hema me Ulamahehoa. Ua hānau ‘ia ‘o Kaha‘i ma ‘Īao i Wailuku (Maui). Ma mua o ko Kaha‘i hānau ‘ana mai ka ‘ōpū mai o kona makuahine, ua hala aku kona makuakāne ‘o Hema, no Kahiki, e like me ia i hō‘ike ‘ia a‘e nei.

I ka hānau ‘ana a‘e ho‘i ‘o Kaha‘i, a hānai ‘ia e Ulamahehoa a nui; ua nīnau maila ‘oia i kona makuahine “‘Auhea ko‘u makuakāne?” Pane akula ka makuahine: “Ua holo kō makuakāne i Kahiki i pālala nou; akā, ua lilo kona mau maka i ka ‘A‘aianūkea-a-Kāne.”

A laila, pane maila ‘o Kaha‘i i kona makuahine:
“E ‘imi ana au i ko‘u makuakāne.”

Eia iho ke mele ko‘ihonua e hō‘ike ana i ka ‘imi ‘ana o Kaha‘i i kona makuakāne iā Hema.

1. ‘O ke ānuenuē ke ala o Kaha‘i
2. Pi‘i Kaha‘i, koi Kaha‘i
3. A‘e Kaha‘i i ke ko‘i ‘ula a Kāne
4. Hihia i nā maka o ‘Alihi

5. 'Ae Kaha'i i ke anahā
6. He anahā ke kanaka, ka wa'a
7. I luna o Hānaiakamalama
8. 'O ke ala ia i 'imi ai i ka makua
9. 'O hele ai i ka moana weliweli
10. 'O Halulu i Hale Kumukalani
11. Ui mai kini o ke akua
12. Nīnau Kāne me Kanaloa
13. He aha kau huaka'i nui e Kaha'i
14. I 'imi mai au i nā maka o Hema
15. Aia i Kahiki i Ulupa'upa'u
16. Aia i ka 'A'aia-hāhā-mau-i'a-a-Kāne
17. Loa'a aku i kūkulu o Kahiki
18. Ho'i mai Kaha'i a luna o ka moku
19. Ka'ahea Kau noho i Paiāha'a
20. I Ma'uhā lā, i Kamahaloloa
21. I kaulana ke hoa lā i Kāla'e
22. I Unulau lā, i Ka'ilio-a-Lono
23. I ka pali 'o Mōlīlele Kaha'i
24. Hā'ule i ka lua i Ka'iliki'i
25. Waiho i ke kaha i Kahului
26. I ke Ahu-kū lā ke ali'i 'o Kaha'i

Ma kekahi mele ko'ihonua i loa'a i ka mea kākau no kēia Kaha'i i hō'ike 'ia a'ela, he 7 mau lālani ma mua aku o ka lālani 1, 'o ke Mele i hō'ike 'ia a'e nei, a 'oia kēia.

1. Kaha'i-nui a Hema
2. Ke ali'i o uka o Lo'iloa o Haumaka
3. I hānau i Kahalulukahi
4. 'O Kaumoailani ke ēwe
5. 'O Ka'alaholo lā ka piko
6. 'O Haa'aheila ka a'a
7. 'O Kala'aimakua i Ka'ōpī Kahua

He aha lā ke 'ano o kēlā mea i kapa 'ia he 'A'aianūkea-a-Kāne? He wahi nīnau kūpono paha kēia e nīnau 'ia ai ma kēia wahi. Penei ka hō'ike a ka *Mo'olelo* Hawai'i no ka mea e pili ana i kēia 'A'aia. "Ua holo 'o Hema i Kahiki a loa'a 'oia i ka 'A'aianūkealawai'a-(a)-Kāne, pō'alo 'ia kona mau maka; a make nō ia ma Kahiki."

Ma ka ho‘omaopopo ‘ana a ka mea kākau i ka inoa o kēia ‘A‘aia, he ‘ehā mau inoa i ho‘opa‘a ‘ia ai e nā po‘e kākau mo‘olelo Hawai‘i kahiko: (1) ‘A‘aianūhea-a-Kāne, (2) ‘A‘aianūkea-a-Kāne, (3) ‘A‘aianūkea-lawai‘a-a-Kāne, (4) ‘A‘aia-hāhā-mau-i‘a-a-Kāne.

Ua ho‘omaopopo mai no nā mo‘olelo kahiko, he manu kēia i kapa ‘ia he ‘A‘aia. He manu ‘aikana; he manu kupua; he manu e like me Halulu. ‘A‘ole na‘e he maopopo ke ‘ano o kēia manu.

Ua ‘ōlelo ‘o Mr. Andrews ma kāna buke Ho‘akāka ‘Ōlelo o nā Hua‘olelo Hawai‘i; ‘o ka ‘A‘aianūheakāne, he manu nui hulu ke‘oke‘o ia, a he manu no ke kai. [?]A kekahi inoa ona.”

Inā he mea ‘oia‘i‘o kēia; a laila, he manu nō kēia i ‘ike ‘ia e ko Hawai‘i nei po‘e, ‘oia ka A. ‘O ka manu lawai‘a o Hawai‘i nei i ‘ike ‘ia ma kēia ia inoa, he manu nui nō ia e like me ka manu noio, a pēlā nō kona ‘ele‘ele; he mau wāwae loloa kona; he nuku lō‘ihi.

‘O ka wā a kēia manu e hele ai i ka lawai‘a ma ka moana, aia nō ia i ka pō; ‘a‘ole i ke ao. He mana lawai‘a nō kēia e like me ka ‘uwa‘u a me ke koa‘e a me nā manu lawai‘a ‘ē a‘e a pau.

‘O ke kumu o kona kapa ‘ia ‘ana ma ka inoa A, no kona noho ‘ana ma nā [mā-po‘o?] ‘ana pōhaku.

‘O nā malama a kēia e lele ai i ka lawai‘a ma ka moana, ‘oia no nā mālama o ka māhoe-mua a me ka mahoe-hope. I ke ahiahi pō‘ele‘ele, lele nei manu i ka lawai‘a; a ma ka wana‘ao ho‘i ‘oia i uka o ka ‘āina a ma kona [mā-po‘o?].

Ka Mo‘olelo o ko Wākea ma Noho ‘ana ma Kalihi-Ka Loa‘a ‘ana o ke Ākua Ulu o Kameha‘ikana

Poepoe Manuscript

252

<p>I ka hiki ana i kauhale ua hana iho la ‘o ia mau a‘u no ua mau ko‘i la. Moe iho la iā iā pō a hiki i ka wana‘ao ana, hele aku ‘ia e kua i ke kumu totara.</p>
<p>Noke nō ho‘i kēia ke kua o ua kumu lā‘au nei a hina i lalo. ‘Oki‘oki kēia i nā lālā āpau nā kumu lā‘au nei; a o ko‘i ‘ane‘i ‘auamo a‘e la no ia a ho‘i, i ka hale me ua paukū lā‘au wa‘a nei.</p>
<p>Moe kēia iā pō a ao a‘e; hele naku la kēia ma ka.....ana i waiho ai i ke kumu lā‘au wa‘a ana i auamo mai ai. I nānā iho kō ‘ia nei hana ‘a‘ohe ua kumu lā‘au nei ua nalowale</p>
<p>Hele hou aku la kēia i kahi ana i kua ai i ua kumu lā‘au totara nei. I nānā aku ko ‘ia nei hana, e ulu mai ana no ua kumu lā‘au nei.</p>
<p>“He keu ka ho‘i ka mea kupanaha,” wahi ana i kama‘ilio a‘e ai, ‘ua ‘o‘oki ho‘i au iā ‘oe e kēnā kumu lā‘au a moku ‘oe ia‘u ma ka lā i nehinei; eia ka, ua ho‘i hou mai nei nō ‘oe, a ke ulu hou nei no ‘oe ma kou wahi i loa‘a mai ai ia‘u ma ka lā inehinei. Akā, e moku hou ana nō ‘oe ia‘u i kei????a.</p>
<p>‘O ko ‘ia ei lele aku la no????me ke ko‘i pōhaku ma kona lima, a noke iho la i???? ‘oki i ua kumu lā‘au nei a hina i lalo. ‘Oki‘oki a‘e la kēia i nā lālā a pau o?? o ua kumu lā‘au nei: a o ko ‘ia nei auamo a‘e la nō ia a ho‘i ‘ana i kauhale.</p>
<p>A hiki kēia i ka hale, hele aku la ‘ia a ‘ōlelo aku la i ka makuahine.</p>
<p>“He keu ka ho‘i ka mea a kupaianaha nui wale. Ua moku ho‘i ia‘u ke kumu lā‘au au i ‘ōlelo mai ai ia‘u ma ka lā inehinei. Ua ho‘iho‘i mai nō ho‘i au i kauhale nei. I ko‘u ala ana a‘e i kēia kakahiaka, a hele aku ma kahi a‘u i waiho ai I ua lā‘au nei; ‘a‘ohe ia ma laila; ua nalowale. No laila, hele hou aku nei au i kahi i loa‘a ai ia‘u o nā lā‘au nei.</p>
<p>I ko‘u hiki ‘ana kū ma laila i ‘ike aku lā‘au i ua kumu lā‘au nei, e ulu hou ana nō ma kahi a‘u i kua ai iā iā a hina. “Pehea lā ke ano o kēia?”</p>
<p>A laila, nīnau mai la ka makuahine iā Rata, “He aha kau i hana ai, mamua a‘e o kou kua ana i ke kumulau?”</p>
<p>‘A‘ohe a‘u mea e a‘e i hana ai. ‘O ia hele no ko‘u a loa‘a ua kumu lā‘au nei; a o ko‘u ‘o‘oki iho la nō ia.”</p>
<p>Ho‘i mai la ‘o ia a hō‘ike mai la i ka makuahine, ‘a‘ohe loa‘a o ua kumu lā‘au nei iāiā. I ka lohe ‘ana o ka makuahine i kēia mau ‘ōlelo a kānā keiki iā wā ‘o ia i ‘ōlelo mai ai;</p>
<p>“Kupunaha nō ka ho‘i ka loa‘a ‘ole ana iā ‘oe o kēia kumu lā‘au. E hele hou ‘oe e huli; a e nānā pono loa ‘oe i ua kumu lā‘au nei. He kumu kalakala ‘ia o kona ‘ili.”</p>
<p>‘ōlelo mai la nō ka makuahine, e hele hou no ‘o ia e huli i ua kumu lā‘au nei no ke kolu o ka manawa. I kēia hele hou ‘ana a Rata ua loa‘a aku la ua kumulā‘au nei iāiā.</p>
<p>I ka loa‘a ana o ua kumu lā‘au nei iā Rata, ua ho‘i aku la ‘o ia a nīnau i kona makuahine i kānā mea e hana ai i hina ai ua kumu lā‘au nei i lalo a loa‘a ho‘i ka wa‘a.</p>
<p>Iā wai ‘ōlelo mai ai ka makuahine. “Eia mai nā ko‘i pōhaku; a me kēia mau ko‘i ‘oe, e kua ai i ua kumu lā‘au nei a hina i lalo.”</p>
<p>I ka ‘ike ‘ana o Rata, ‘a‘ohe ‘oi o nā ko‘i pōhaku, pane mai la ‘o ia i kona lūau‘i makuahine: “Kupanaha! ‘A‘ohe niho o kēia mau pōhaku au i hā‘awi mai nei; a pehea lā auane‘i e moku ai kēlā kumu lā‘au me kēia mau pōhaku ‘oi ‘ole.”</p>
<p>Iā wā pane mai la ka makuahine i ua o Rata: “O hele me kēia mau pōhaku a kau iho ‘oe ma ke kua o ko kupuna wahine ‘o Hinetuaoka (‘o ia ho‘i, ‘O Hinetūahoana ke kaikamahine a Pōhaku</p>

<p>hoana). A i kou kau ‘ana iho i kēia mau pōhaku ma kona kua; e ‘ōlelo iho ‘oe.</p>
<p>“E ‘oi ke ko‘i e ‘oi ke ko‘i e ‘oi ke ko‘i a‘u a Rata. He mea ‘oia i‘o; e ‘oi ana kēia mau ko‘i pōhaku. A laila, e ho‘i mai ‘oe a kauhale nei, a hana ‘oe ia‘u no ke ko‘i.</p>
<p>Ua ho‘oko aku la ‘o Rata i kēia mau ‘ōlelo a ka makuahine. Ua hele ‘o ia me nā ko‘i pōhaku ana a loa‘a ke kupunawahine, ‘o Hinetuaoka. Ho‘okala iho la ‘o ia i ua mau ko‘i pōhaku nei ma ke kua o ke kupunawahine a ‘oi; a laila ho‘iho‘i aku la ‘o ia i kauhale.</p>
<p>No laila, ‘ōlelo aku la ua wahine nei iā Wahieroa e ki‘i ‘o ia i kēia manu. He mea ‘o ia i‘o, ua ki‘i ‘o Wahieroa i ka ‘ono a kāmā wahine.</p>
<p>Iā Wahieroa i hele ai a hō‘ea i kahi e loa‘a ai ka manu koko, ‘o ia kahi hānai manu ‘o Matuka ua loa‘a iho la ‘o ia iā Matuka, pepehi ‘ia iho la a make.</p>
<p>Noho iho la kāmā wahine me ka uwē kanikau ‘ana no kāmā kane, a hiki wale i ka hānau ‘ana a‘e o ka lāua keiki, ‘o ia ‘o Rata. Hānai iho la nā wahine nei iā Rata a nui a kanaka mākuā. I kekahi la nīnau aku la ‘o Rata i kona makuahine.</p>
<p>“Auhea ka ho‘i ko‘u makuakāne?” Pane mai la ka makuahine: “Ua make kou makuakāne? “Make ‘o ia iā wai? i nīnau hou aku ai ke keiki.”</p>
<p>“Make ‘o ia i ka pepehi ‘ia e Mataku. I hele hou(?????) lūau‘i makuakāne e ki‘i i ku‘u(????) ‘ono, ‘o ia ho‘i ka manu koko i ka ‘āina o Matuku. A i kona hiki ana ilalia, ua pepehi ‘o ia.”</p>
<p>A laila, n.....hou o Rata i k.....makuahine: “Aia i hea ka ‘āina o Matuku?”</p>
<p>Pane mai la ka makuahine: “E nānā ‘oe I kahi e puka mai ai ka Lā: aia ilaila nā ‘āina la.....‘āina kēia i ke kei.....‘oe e hiki ilaila e ku‘u kama. Akā inā e loa‘a ‘ia.....o kou ala ‘ia e.....‘imi ai a loa‘a nā iwi.....makuakāne.”</p>
<p>“Peheanīnau aku ai i ka makuahine. ‘Ae, na‘u e ‘imi i wa‘a nou e hele‘imi i nā iwi o ko makuakane.” I pane mai ai ka makuahine.</p>
<p>I kekahi la, ua hele aku la ka makuahine e ‘imi i lā‘au wa‘a no ke keiki. I kēia hele ‘ana, na loa‘a aku la iāiā he kumu lā‘au nui, ‘o ia ho‘i ke kumu lā‘au totara ma ka ‘ōlelo Nokilani.</p>
<p>Ua ho‘iho‘i mai ‘ia ‘o ia i nā lau a me kekahi lālā o ua kumu lā‘au nei i ko lāua wahi(???) noho me ke keiki. A māua ahiahi iho, ‘ōlelo aku la ‘o ia i ke keiki.</p>
<p>Ua loa‘a aku nei ia‘u kekahi kumulā‘au maika‘i loa‘a i waā nou e holo ai e ‘imi i ko makuakāne. ‘O ua lā‘au la he totara.....o ka lā ‘apōpō, ea(???) , ala a‘e ‘oe, a hele ‘oe e ‘imi i kēia kumu lā‘au. A eia mai ka lau a me ka lālā o maopopo ai iā ‘oe, ua kumu lā‘au nei.</p>
<p>I ke kakahiaka nui ‘ana a‘e o kekahi la, ala a‘e la o Rata a hele aku la e huli i ke kumu lā‘au a ka makuahine i ‘ōlelo mai ai. ‘O ko ‘ia nei hele ia e huli ua kumu lā‘au nei, ‘a‘ohe wahi mea a loa‘a iki.</p>
<p>Eia iho ke Mele koihōnua o kēia Ali‘i kahiko o Hawai‘i nei.</p>
<p>1 ‘O Wahieloa ke ali‘i o Ka‘ū 2 Hānau no i Wailau 3 I Ninole, i Keala‘iki 4 I Kawaihau, o Kaiula ka piko 5 I Makanalua i Kaulawae 6 I hānau ke ēwe o ke ali‘i 7 Waiho i uka i ke ana o Kaualeho 8 I ‘imi ‘ia e mākuā ‘i‘imi 9 I lalama aia e mākuā lalama 10 I ‘eli ‘ia e ka mākuā ‘eli lua 11 I ka ‘ia e maku a ka</p>

12	I poupou 'ia e mākua poupou....
13	I kiko'o 'ia mākua kiko'o
14	I ha'a 'ia e mākua hala
15	I loa'a 'ia Laka i Anamakala
16	I Anamakala i ka ali o Kupinai
17	I laila o Wahieloa nānā o Laka
18	Nā Laka i ho'ihoi a ka moku
19	I ka 'āina ēwe o Māui
20	Pae i Kipahulu
21	I 'Alae i Kaumakani
22	I Papauluna
23	Waiho no Wahieloa i waho
Ma kēia "koihōnua ua ho'i kēia mai ko Wahieloa wahi i hānau ai a i make ai; a pēlā ho'i kahi i waiho ai kona mau iwi,, 'o ia ho'i ke ana o ka luahine kupua Keana a kau a Lehu.	
A ua hō'ike pū 'ia nō ho'i ke ki'i ana ku o kāmā keiki o Laka, me ka ma'alea loa,i nā iwi o ua makuakāne nei ona a loa'a i loko o kēia ana huna o Ka'ū a lehu.	
O ke kumu a me ka mole, ka wēlau a me ka hope o ka mo'olelo o kēia Ali'i o Wahieloa e like me ka hō'ike a ka mele "koihōnua" i ho'omaopopo 'ia a'e la eia nō ia i Hawai'i nei.	
Ma ka mo'olelo o ka po'e No Kilani, he Wahieroa nō ka lākou. A penei ka lākou mo'olelo.	
'O Ta-whaki-('o ia o Kaha'i iā kākou o Hawai'i nei) ke kāne a o kāmā wahine, 'o ia o Hāpai nui a maunga ('o ia o Hāpaimauna, a Kuahiwi ho'i 'ia kākou o Hawai'i nei). Nā lāua mai o Wahieroa. Noho aku nei o Wahieroa me kekahi wahine, o Matoka-rau-tawhiri.	
I ka hāpai 'ana o kēia wahine, ua ono a'e la 'o ia i ka 'io manu. A o kēia manu 'ana i ono a'e la, aia ia i kekahi 'āina mamao e loa'a ai, ma loko o ka pa manu a Matuku. 'O kēia manu, he koko kona inoa.	
He manu leo le'a kēia ke kani mai i kona wā a lele ai i ka lawai'a, a pēlā no i kona ho'i ana mai. 'O kāmā kaui, he ana like me kēia Ka ro hek kek ke. Ma kēia ano kaui e ha..... ka po'e kono (kāhea) manu.	
Inā like loa ke kāhea ana o ka leo o ka mea kono manu me kēlā i ho'i kēia a'e la, 'a'ole e nele ana ka hei o ua manu. A nei i ka 'upena a ka lawai'a manu. He manu ono le'a kēia ke ai e like me koa'e.	
Akā; 'a'ole paha kēia o ka manu. A 'aia nānā i pō'alo i ua maka o Hema. He manu 'ākea no paha? A heaha la ia manu?	
Aia ma kekahi inoa o nei manu i hō'ike 'ia a'e nei, e maopopo ai paha kekahi ano o kēia manu, 'o ia ka Aaianohe-a-kane. 'O ke apo o kēia inoa, he A-ai-enuhe-a-Kāne. He manu ai enuhe kona auo, e like me ka manu Kōlea.	
'A'ole anei he Kōlea ke ano o nei manu? Ua i kēia ma ka Mo'olelo o Mōi, ka makaula kaulana o Moloka'i, o ke Kōlea kāmā mau 'elele ho'ouna 'olelo; a o kona mau kaikuahine no ho'i 'ia? A ma 'ia ano, ua lilo ke Kōlea i manu ho'okapuhi 'ia ma ka kēlā mo'olelo kahiko o Hawai'i nei. Akā, ke mana'o koho wale nō na'e kēia o ka mea kākau	
'Ōlelo Ho'akaka 'Oiai, e ho'opuka 'ia aku ana nō nā lālani mo'okūauhau ali'i mai a Wākea mai a hō'ea mai iā Kamehameha I; a pēlā no ho'i a hō'ea loa mai i kēia wā, ma kēia hope aku, e ka mea kākau; no laila, e ne'e hele aku ana nā hō'akākā 'ana a ka mea kākau nō nā ali'i kahiko e like me nā mea i loa'a iāiā. A e ho'omaka 'ana kēia.... A Wahieloa aku ke keiki a Kahainui a Hema me Hina'ulu'ohi'a.	

Nō Wahieloa E like me ka mea i ho‘i kēia a‘e la, ke keiki o Wahieloa nā Kaha‘inui-a-Hema me Hina‘ulu‘ohi‘a.
Ma ka ‘ōlelo e pili ‘ana iā Wahieloa, ‘a‘ole nō like lo aka hō‘ike ‘ana a ia mau mo‘olelo no ka mea e pili ana i kahi i hānau ‘ia ai ‘o ia. ‘Ōlelo kekahi po‘e nā hānau ‘ia ‘o ia ma Kipahulu, Māui; a, ‘ōlelo ho‘i kekahi ua hanau ‘ia ‘o ia ma Punalu‘u, Ka‘ū, Hawai‘i.
He mea maopopo i kahi i nō ho‘i ai nā kūpuna o Wahieloa ma Kipahulu nō ia. Ma kēia wahi nō ho‘i i noho ai o Laka kāmā keiki. ‘O ka wā i hānau ai o Wahieloa, aia nō ia mahope iho o ka ho‘i ana mai o Kaha‘i (nui a Hema) mai Kahiki mai.
Iāiā i ho‘i mai ai mai ka huaka‘i ‘imi i nā maa o kona luani...makuakāne, ‘o ia o Hema a hō‘ea ‘o ia ma Ka‘ū, Hawai‘i. I laila loa‘a kāmā wahine nō Kahuku ‘o ia o Hina‘ulu‘ohi‘a. Noho o Kaha‘i me kēia wahine a hānau o Wahieloa ma Wailau, Ka‘ū, Hawai‘i.

**Poepoe
Ka Moolelo o Wakea**

Hawaiian
11 Augate 1906 (8-11-06), 159
Ka Moolelo o Wakea
Mokuna III
<i>Ka Moolelo ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi-Ka loa ana o ke Akua Ulu o Kameha‘ikana</i>
“A ua pono. E loa ana ko waa,” wahi a ka ma kuahine i pane mai ai ia Rata me ka hoomau ana mai noho i ke kemailio ana: “E nana aku kua i ka hiki mai o ko waa i ka la apopo.”
Moe iho la Rata; a i kekahi kakahiaka ae ala ae la ia a puka aku la iwaho mai loko mai loko aku o ka hale a ike aku la [?] e waiho mai ana kekahi waa nui a nani nohoi‘
O keia ae la kekahi moolelo o ka poe Nu Kilani e pili ana i a waihieroa ame kana keiki o Rata. He ano kulike no keia moolelo Nu Kilani me ka moolelo o Laka ma ko Hawaii nei moolelo kahiko; oia hoi i ko Laka kalai ana i waa nona ma Kipahulu‘ Maui, a ho lo ai oia e imi i na iwi o kona makuakane i Keana-huna ma Naalehu, Kau, Hawaii.

He nui a lehulehu loa na mahelehele moolelo a ka poe Nu Kilani i pili ia Wahieloa ame Laka kana keki; He mau mea keia e hoomaopopo mai ana i ka oiaio o ka moolelo e pili ana ia Hema a loa mai o Wahieloa ma o Kahai la, elike me ka ko Hawaii nei mau hoike moolelo kahiko maopopo.

Aia o Nu Kilani ma ka hema mamaoloa mai Hawaii nei aku; a eia hoi o Hawaii nei ma ka akau kolu-liu mai Nu Kilani mai; Wahieloa ame Laka, he ano ka 'i like no ia i kahi ame kahi; me he mea la he kumu aku o Hawaii nei no Nu Kilani a i ole o Nu Kilani paha ko Hawaii nei kumu hoolaupai kanaka. Aka; o ka manaio maoli o ka mea kakau' o Hawaii nei ke kumu hoolaupai kanaka o Nu Kilani ma ka lalani ma opopo ma o Hema la, ka hoahanau o Puna.

Maanei e nana kakou i ka mea e pili ana ia Laka ke keiki a wahieloa.

No Laka a Wahieloa

O Laka oia ke keiki a wahieloa ame Hinaulao-hia. A o ko Laka wahi i hanau ai wahi a kekahi poe o Kipahulu no ia. Aka , ma ka nana ana i ke mele koi honua" pili ia Laka ua maopopo loa ua hanauia oia ma Hilo, Hawaii.

O Kipahulu nae ka aina i kaulana ai oia no kana mau hana aiwaiwa a hookalakupua, Ma Kipahulu oia [?] [?] oia i ka waa, no ka huli ana i na iwi o kona luau makuakane.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

13 Augate 1906 (8-13-06), 160

Ka Moolelo o Wakea

*Ka Moolelo ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi-Ka loa
ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana*

Oia kahi ana i paio pu ai me na menehune, a iole me na ula -lele kalai waa o ia wahi no ka mea e pili ana i ka waa. Aia no malaila kona kahua kalaiwaa. He wahi ia aia i uka o Kanukuhinuhinu. O ke kumu o ka laau a Laka i oki ai aia no ilaila.

O ka lua ana i eli ai a oki i ka lala kamahela o ka laau ana i kua ai a hina ilalo, aia no ilaila. A eia ke mele" koihonua, "pili a Laka.

Mele Koihonua No Laka

1. O Laka a Wahieloa
2. Ke alii o Kipahulu;
3. I hanau no Hilo
4. I ka ua i Haliliamanu i Olaa.
5. I ke one-uli, i ke one-kea.
6. I Mahinauli, i Mahinakea.
7. Ke-one lau-ena-a-kane.
8. O Honokawailanikahua
9. O Ohele i Kaipalaoa ke ewe
10. O Makaolanakila i Kuanakapu
11. I Kalapulepule ka piko
12. I uka o Waianuenue ke aa
13. I Halai i Mokaulele
14. I kai i ka nuku o Hina
15. I Hikanui i Kalamaula
16. I ke one i Waiolama, i Waiakea
17. I Makaku, i Kaohe, i Nuiakapea
18. I Mokuola la i Kanukuokamanu
19. I Leleiwi, i Kumukahi o Laka
20. I halulu kapuai, i hea ke ko waa
21. Ko ke ko waa
22. Pale ka pale waa
23. Ui ka pale waa
24. Hehi ka pale waa
25. Wahi aa
26. Wahi o Laka i ka waa o Lea
27. Makua-kau-lehu, hookeikei i ka waa
28. He huena na Ulu ia Laka Wahieloa
29. Haule i Kualoa
30. I Mokolii, i Mokeahukele
31. I kai loilo i Apua i kai malino
32. I makani la, i Waiahole
33. I Hale ula Waikane
34. I kai, i o Ahu-o-Laka

**Moolelo Hawaii
Kahiko**

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no Ka Na'i Aupuni

Mokuna III

*Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi- Ka Loaa
ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana*

O Laka hoi a Wahieloa
Nana hoi o Launuu
Na Luanuu i hoihoi a ka moku
I ka aina ewe hoi o Maui
Pae i Koolauloa
Inu kahi awa ke lii o Laka
Hoi no i uka ka waihona
Hoi no i ka pali kapu o na lii
Ke kiai kala-kahi o Kakaē.

Maloko o keia mele, na ua maopopo ko Laka moolelo i ka poe huli moolelo kahiko.

E nana kakou ma keia wahi no ia Alii, oia o Luanuu. Ua ike ae la kakou i kekahi wahi mea e pili ana ia Wahieloa.

No Luanuu

O Luanuu, oia ke keiki a Laka a me kana wahine o Hikawaelena. O keia Aliiwahine o Hikiwaelena he alii wahine oia no ka uka o Kapahoa, Waimea, Kauai.

I kona hapai ana i ke keiki, oia o Luanuu, ua hoi oia i Kauai. I ke kokoke ana ku o ka waa o ua Alii wahine la i ka aina ua hanau iho la ke keiki makai o Poo ma Waimea. I ka wa i hemo ai ke keiki, ua poholo kela keiki ma ka mawae o ka pola o na waa a ua haule iloko o ke kai.

Oia hoi, ma kekahi olelo ana ua luu iloko o ke kai. Aka ua loa hou no ua keiki la, lawe ia a wai hoia iloko o ke anuu o ka heiau o Pohaku haule ma Kupale i Laaukala ma Waimea, Kauai.

Nolaila, mamuli o ka haule ana olua keiki nei ilo ko o ke kai ma keia hanau ana a kona makuahine, ua kapaia kona ina o "Luu;" a no kona kauia ana iloko o ka heiau maluna o ka "Anuu," kaoaia oia o Luuikakaiakanikaanuu, A ma ka hoopokole ana hoi, o keia inoa, loa mai o Luanuu.

O keia Luanuu, keiki a Laka, no loko oia o ka Mooalii o Haloa. Ma Kauai i hanauia ai ola (Luanuu) a ua lilo oia i kupuna alii no na lii o Kauai. A ma kona wa i make ai, ua hoihoiia mai kona kino kupapau i Oahu nei. Ua waihoia ma ke ana huna ma Puiwa Nuuanu.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no Ka Na'i Aupuni

Mokuna III

*Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi- Ka Loa
ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.*

Pane mai la ka makuahin: "Hewa aku la hoi kau hana ana. Kai no paha, e kanaae mua ae oe i mau wahi hua pule i ou mau kupuna; a noa, ia kanaena, alaila, ooki iho oe. Nolaila, aohe au laau waa, e kuu keiki.

O ko kino ke luhi ana i ke kua i ka laau, a hoihoi mai i ka hale nei; aole nae ia laau i loa ia oe i waa nou. Nolaila, e hele hou oe i kahi o e kumu laau i ulu ai.

E hua oe i ka laau a hina ilalo. E okioki oe i na ala e ae a pau, a koe hookahi lala, oia ka lala kama hele, oia kau lala e paa ai. E pee nae oe a nalo. Mai poina oe i ke kanaena ana ae i mau hua pule mamua o kou oki ana i ke kumu.

A i kou pee ana e hoolohe aku oe o ka wawa mai o ka leo o na kanaka. A i lohe oe ia leo, e nana aku oe i ka hopena oia leo. A i ike oe i ka hopena oia leo o kou wa auanei ia e holo aku ai me ka mama loa a hopu a paa loa i ke kanaka a mau kanaka paha e loa aku ana ia oe; a oia auanei ka poe e loa ai kou waa.

Ua maikai keia mau olelo ia Rata. Nolaila, ua hele hou aku la o Rata i kahi o ke kumulaaui i ulu ai a hana aku la e like me ka ka makuahine i a oa o aku ai lala.

Kua iho la keia i ke kumulaaui a hina ilalo okioki iho la keia i na lala a pau, a koe hookahi lala. Oia nohoi, ka lala kamahele. No laila Pee iho la keia ma kahi i pili iho ai ua lala kamahele nei i ka honua.

Aole hoi i liuliu mahope iho o ka hina ana o ua kumulaaui nei ilalo; lohe aku la keia i ka hauwawa mai a na leo kekahi puulu kanaka nui. Alaila lohe aku la keia i kekahi mea i ka hoopuka ana ae i keia mau huaolelo:

(Olelo Nu Kilani)

Ko Rata, ko Rata a Wahie roa
 Tuatuaaina makuretia e koe
 Te wao kapu o Tane
 Kihu maota o Tane
 Ka rere te maramara ra ki te puhaka
 Ka rere te maramara ra ki te kauru
 Koia e piri
 Koia e tata
 Koia e tautorotia
 E tupu waia

Hoomakaukau e J. M. Poepoe no Ka Na'i Aupuni

Mokuna III

*Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi- Ka Loa
 ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.*

(Olelo Hawaii)

E Laka-e! E Laka a Wahie-loa-e
 Ua kua maupo oe
 I ka wao laau kapu a Kane
 I na apanapana laau a Kane
 A lele ka mamala o ke aa la-e
 A lele ka mamala la o ka welau la e
 E hoi la pili
 E hoi la mau
 E hoi la naki
 E ulu a'e a maewa-e

O ke ala ae la no ia o na kumulaau nei, hoi hou
 aku la a i kona wahi i ulu mua ai a ku iho la no elike
 me kona ano mau. O ko Rata manawa no ia i holo
 mai ai me ka mama loa a paa ana kekahi mau wahi
 kanaka iaia; a olelo mai la oia:

“Eia ka hoi na oukou au e hooluhiluhi nei i ke
 oki ana i nei kumulaau! O ke eki kou me [?] luhi
 nui a hina ilalo; a o ka hooulu hou ae nohoi [?] oukou.
 He keu oukou a ka poe kolohe nui wale. Ka[?]wa
 make loa ka hoi oukou ia'u.”

I kela wa pane mai la ua mau wahi ka[?] [?] nei.

“Ua loa ko waa. E hoi oe a hiki i ka l[?] [?] a e
 waiho oe i ko laau waa ia nei; a na makou [?] hana
 aku i waa nou.”

Ua hoi iho la o Rata a hiki i ka hale. I [?] i hoes
 aku ai i ka hale , ninau mai la ka makuahine. Peha mai la ko waa!

“Hele aku nei nohoi au a hiki kahi a'u [?] ai
 a hina ua kumulaau nei; i nana aku ka hana [?] hana
 nohoi i na mea apau elike me keu i hoike ma [?] ia'u.
 A ma kahi i moe aku ai ka lala kamahela, ma[?] koa
 wahi o ka pee ana. Ia u no a nalo; o ko'uwa[?]a i lohe
 aku ai i ka hauwalau mai o na leo o kekahi puulu ka-
 naka nui; a lohe aku la au i ka hoopuka ana ae o ke
 kahi mea i kekahi mele.

I ka pau ana no o ua mele nei, ua ala hou ae la
 ke kumu laau a'u i kua ai a hina [?]. O ko'u wa
 keia i holokiki mai ai a paa kekahi mau wahi kanaka
 A o luna kai olelo mai ia'u na laua e hana i kuu waa
 a hoouna mai i kau hale nei.”

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

Ka Na'i Aupuni: Augate 15, 1906

Moololo Hawaii Kahiko.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III

Ka Moololo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

NO KAMAE. (KAMEA)

O Kamea, a i ole, o Kamae paha, elike me ka hoike a ka Papa Kuauhau i hoikeia ma ka Buke

Poepoe Manuscript

261

Moolelo Hawaii i hooponoponoia ai e Rev. J. F. Pokuea, he keiki oia na Luanuu me kana wahine o Kapokulaiula.

Ua hanauia keia alii ma Waikele, maloko o ka Apana ae nei o Ewa. He elua mau wahine a nei alii. O ka mua: oia o Popoalaea; a o ka lua: o Popomaili. He wahine o Popomaili no lalo o Kaalaea, Koolaupoko ae nei. A na laua mai o Pohukaina.

NO POHUKAINA

E like ma ka mea i hoikeia ae la, he keiki o Pohukaina na na Kamae (Kamea) me Popomaili.

O kahi i hanauia ai o Pohukaina ma Kahakahakea i Oopuhue, makai o Kahuku, Kau, Mokupuni o Hawaii. I ka make ana o Pohukaina, ua waihoia kona kino iloko o ka ulunahele o Mahiki ma Waimea. O kekahi inoa o Pohukaina, oia o Kapuainanaku.

NO HUA A POHUKAINA

O Hua, he keiki oia na Pohukaina me Huahuakapalei (w). Ua hanauia o Hua ma Lahaina, Maui.

E hoomanaoia, aole keia o ka Hua nana ka heiau o Apahua mauka o Wainee. He poe keiki aku lakou na keia Hua.

O nei Hua keiki a Kapuainanaku oia ka mea nana i kukulu i ka heiau o Luakona, Waiee e kokoke ana i Kapoulu. He alii puni kua keia.

O keia Hua ka mea nana i kukulu na heiau o Honuaula me Kuawalu, Hilo, Hawaii.

Ua oleloia ma keia kua ana i luku nui ia ai ko Hawaii poe. O ka inoa o ka laau kua a nei alii, oia o Kalaa alomakauahi. Eia ke mele Koihonua o nei Alii.

MELE KOIHONUA NO HUA

1. O Hua a Kapuaimanaku
2. Ke 'Li o Lahain
3. I hanau no i Kahoma, i Kauaha
4. O Lelenuikuakamaui Kahua
5. Waiee ke ewe
6. O Luakona ka piko
7. Kauaula ke a'a

Ka Na'i Aupuni: Augate 16, 1906

Moolelo Hawaii Kahiko.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

8. I Haleili, i Kahili
9. Noho i Wananalua
10. Hana kapu ia Honuaula
11. Hahau i ke kua i Kamauhoopio
12. I haka i Hakalau
13. I pa ia Kaona i Hikinaakala
14. I ili ia Kana
15. I pale ia ia Kalaaualomakauahi
16. I ka laau kapu a Hua
17. Haule i Kehoni i Kiikewe
18. I kapa i Niua ke lii o Hua
19. Hoi no i uka ka waihona

I ka nana ana i keia Mele koihonua ae la, ua hanauia o Hua ma Lahaina. Ua noho oia ma

Poepoe Manuscript

262

Lahaina a nui. A mai Lahaina aku, hele oia i Wananalua i Hana. Ua noho oia malaila, ua kukulu i mau haiau kua nona.

A ua holo aku i Hawaii i ke kua, a ua lanakila oia ma kela kua ana. I kona hoi ana mai Hawaii mai, ua hoi mai oia a ku ma Hana.

I kona wa elemakule, loa oia i ka ma'i ma Hana, nolaila, ua hoihoi ia mai oia a pae i Kiikewe ma Waihee. Ma Niua kona wahi i make ai. A ua laweia kona kino a waiho ia ma ke ana huno o Iao.

O ka inoa o ka Hua wahine, o a o Hikimolulea. He wahine keia no Ohikilolo ma Waianae, Oahu (nei). A ua hanau mai na laua he keiki, o Pau kona inoa.

NO PAU A HUA

O Pau, he keiki oia na Hua me kana wahine o Hikimolulea. Ua hanauia o Pau ma Ohikilolo, Waianae ae nei.

Ua noho alii o Pau mai Ohikilolo aku a hoea i Keawaula. I kona kokoke ana a make, ua hoihoiia oia no Iao, Wailuku, Maui. I keia hoihoiia ana nae ona, ua make oia ma Kalaeokalaau.

Ua ike ae la kakou i ka moolelo o Pau; a e nana kakou no Hua.

NO HUA

O kekahi inoa o keia alii, oia o Huanuiikalailai. He keiki oia na Pau me kana wahine o Kapohaakia. O kahi i hanau ai o Huanuiikalailai ma Kewalo ae nei no ia, ma Honolulu nei. O kona makuahine, o Kapohaakia, he kaikamahine oia na Lekia.

Ka Na'i Aupuni: Augate 17, 1906

Moolelo Hawaii Kahiko.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Ua oleloia ko Hua Aupuni, he aupuni oluolu; he aupuni lai o ka noho ana. A no ia kumu i kapaia ai o a, o Luanuiikalailai.

HE MELE KOIHONUA NO HUA

1. O Hua a Pau ke Alii
2. No Honolulu a me Waikiki
3. I hanau i Kahu'a i Kewalo
4. I Kalia la, i Kahu'a
5. O Makiki la ke ewe
6. I Kanelaau, i Kahehuna ka piko
7. I kalo i Pawaa ke aa
8. I uka i Kahoiwai i Kanaloahookau
9. Haule i Honokohau
10. I uka i Kapaaukini
11. Hoi no i uka o Kawaihona

O keia Hua e oleloia nei, oia ka Hua nona ke pana olelo kaulana e o nei i keia wa ia kakou mai kahiko mai, oia hoi: "Maloo na iwi o Hua i ka La."

He nui na mahele moolelo kaa o pili ana i keia Hua ma ka maloo ana o kona mau iwi i ka la. He elua mana moolelo o Maui, a hookahi no Kohala. O ke ano nui no nae oia ka hoopaapaa ana o keia alii o Hua me kona kahuna o Luahoomoe, no ka mea e pili ana i ka manu i kapaia he "Uwau."

No keia ukiuki o ua alii nei ia Luahoomoe, ua kauoha oia e puhii ka hale o na kahuna nei ame kana mau keiki elua, oia o Kaakakai ame Kaanahua. Eia nae, ua kauoha keia kahuna i kana

mau keiki, oia ke make, a o laua ke ola. A penei ua kahuna nei i olelo ai i kana mau keiki:

E kii olua i elua ipu awaawa, a e hookomo mai iloko nei o ka hale. Ma ka wa auanei e puhiia ai ka hale o kakou i ke ahi, a ku ka punohu o ka uwahi, a ma kahi e hina ai o ka uwahi, o ko olua alanui ka hoi ia e hele ai.

Moe ka uwahi, malaila olua e hele ai; aohe maka kanaka nana e ike ia olua. E hoi olua a luna o Lihau noho. (Olelo kekahi poe iluna o Hanaula—Mea Kakau.) A make au, ko olua luau; oia ka wa e paa ai ka ua i ka lani. Maloo na wahi apau o ka Pae Aina nei o Hawaii.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

Ka Na'i Aupuni: Augate 18, 1906

Moolelo Hawaii Kahiko.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Make na mea ulu; aohe kalo; aohe maia; aohe opu ko e ulu; aohe lau uala e ulu ae, a pela na mea kupu e ae apau. Aohe wai e kahe; aohe waipuna.

Maloo mai o a o; a he wi nui maluna o ka aina. A no'u auanei ka make no ke kahuna, maloo ae na iwi o ua 'lii nei mahope ae nei o'u, a ku iho o kuu *makaia*: "Maloo na iwi o Hua i ka la."

(Olelo hoi kekahi poe: "Nakeke na iwi o Hua i ka la." Mea Kakau.)

Ua hooko na keiki a Luahoomoe i keia kauoha a ko laua makuakane. Ua kii laua i na ipu awaawa elua, a hookomo iloko o ka hale me ka ike ole ia e na kanaka o ke alii.

I ka wa i puhiia ai ka hale i ke ahi, ua pule iho la ua kahuna nei i ka pule e ku ka punohu uwahi nui a hina i luna o Lihau (o Hanaula hoi ia i kahi poe) i loa ke alahahele e pakele ai kana mau keiki.

Ua ko keia pule a ua kahuna nei. Ua hina poiipu ka uwahi i punohu ae ai a moe pololei i kahi a ua kahuna nei i kauoha ai i kana mau keiki elua, oia ko laua alahahele e nee aku ai.

Ua hele keia mau keiki a noho iluna o ka pali a ko laua luau makuakane i hoike aku ai ia laua, ma kahi a ka uahi e hina la i kahi i hoikeia ae nei.

A hala laua, oia hoi, puka ua mau keiki nei, oia o Kaakakai a me Kaanahua, mailoko aku o ka hale, ua pahu ae la kekahi ipu awaawa; a hoohe ae la na kanaka e ku ana mawaho o ka hale:

"A-ha ha! Pahu ae la ke kino oia mea o lakou. O kahi keiki muli loa paha?"

Olelo ae la kekahi kanaka: "Me he mea la o Luahoomoe kela i lele ae la ke aho."

A pahu hou no ka lua o ka ipu, oia ana no ka hoohe o na kanaka. A pela i ke kolu o na pahu ana. Ua hoohe ae la no ua poe kanaka nei ma ka olelo ana ae:

"Ka ua hana hoopapa wale aku no i ke Alii."

He mea oiaio, ua make o Luahoomoe; a ua ola mai kana mau keiki. Aole i hala he mau la loihi mahope mai o ka make ana 'ku o Luahoomoe, ia wa i hoomaka mai ai ka aaki ikaika ana o ka wela o ka la maluna o ka aina.

E Hoomanawanui iho a pulelo hou aku.

Ka Na'i Aupuni: Augate 20, 1906

Moolelo Hawaii Kahiko.

Hoomakaukauia e J. M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI

MOKUNA III

Ka Moolelo o ko Wakea ma Noho ana ma Kalihi – Ka Loaa ana o ke Akua Ulu o Kameha'ikana.

Hoomaka mai la na mea kanu e mae, a o na kahawai i maa mau i ke kahe nui ia e ka wai, ke hoomaka mai la lakou e maloo. A hala hookahi malama, ua maloo ka hapa nui o na kahawai.

Poepoe Manuscript

264

Pela ka nee haule ku-a-ua ole ana a hala he mau mahina, ua maopopo ae la i na mea apau e noho ana ma kela ame keia kalana aina; ua maloo maoli ka aina.

A hala hou he mau malama, aohe wahi kulu wai i ikeia ma kekahi wahi o ka aina. Nele a nele loa. Make na holoholona, ka puua, ka moa ame ka ilio. Na manu o ke kuahiwi, pau loa i ka make i ka ua mea he maloo ame ka ikaika o ka wela a ka la. Ua make nohoi na kanaka no ka nele i ka wai ole.

O i hele nei, make a ia Hua, ke alii. A i kona make ana, ua waiho wale ia kona kino, aohe mea nana e kanu. A ua lilo kena heana i inai na ka wela a ka la. A hele a lilo kona heana i mea ole, a koe kona mau iwi e kaulai ana imua o ka onohi maka o ka la.

E nana kakou no ia alii, o Paumaka.

NO PAUMAKA

Ua hoikeia ma Ke Kuauhau Alii i paa ma ka Buke Moololo Hawaii (1854) i hooponoponoia e Rev. J. F. Pokuea, aoao 35, o Huanuikalailai (k), o Kapoea ka wahine, hanau o Paumakua.

Aka, aia ma ka Mookuauhau a S. M. Kamakau i hoolaha ai ma ka Elele Hawaii, Buke 10, Pepa 21, i puka ai ma Honolulu nei, ma ka la 21 o Dekemaba 1855, ua hoikeia o ka makuakane o Paumaka, oia o Pau, a o kona makuahine, oia o Kapaiaquaahaokalani.

Olelo nohoi ua S. M. Kamakau nei ma kekahi buke kakaulima o kana moololo o Kamehameha I i hoopukaia ai ma ka Nupepa Au Okoa (a i ole, Kuokoa paha) o 1866, ke ole ka mea kakau e kuhihewa, he keiki o Paumaka na Lonohoonewa.

Ina nae e nana ia ka Papa Kuauhau mua a ua mea kakau moololo kaulana nei i hoopuka mua ai maloko o ka Nupepa “Ka Elele Hawaii” i hoikeia ae nei, e ikeia ana he paewa nui, oia hoi, ma ia Kuauhau, o ke keiki a Lonohoonewa me Loiloi kana wahine, oia o Lonowahilani. A ma ke kuauhau keia o Punaimua, wahi a ua S. M. Kamakau nei.

- Moolelo Hawaii Kahiko
- Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA‘I AUPUNI
 - MOKUNA III

• Hawaiian

No Hanalaa-nui ame Hanalaa-iki

Ua oleloia, ua hanauia keia mau mahoe ma Kahinihinala, Hana, Maui. Ua paa keia mau Hanalaa elua. oia hoi o Hanalaa-nui-ame-Hanalaa-iki, ma ka Papa Kuauhau Nui o David Malo I hoikeia ma ka moolelo Hawaii(1858).

Aka, Ua kanalua nui ia nae ka oiaio ame ka pololei o keia elua ana o na Hanalaa he nui kekahi Hanalaa, a he iki kekahi Hanalaa.

I ka wa kahiko, ma ka wa e anumeume ana nalii aimoku o Maui me ko Hawaii mau-alii-aimoku no ka lalani alii kiekie mawaena o ia poe alii la, ua olelo ko Ma i poe alii, he elua mau Hanalaa i loa nolo mai o Palena me kana wahine o Hikauwainui, oia o Hanalaa-nui am e Hanalaa-iki.

O Hanalaa- nui o a ka mahoe mua, oia ke kupuna alii o ko Maui p epil a o ka mahoe hope oia o Hanahi-iki. oia ke kupuna o ka hawaii poe alii. no laila, he poe kaikuaana nalii o Maui no ko Hawaii poe alii, a me kek-oi olelo ana he haku na lii o Maui no nalii o Hawaii.

Olelo hoi nalii o Hawaii, he hookahi no keiki a Palena ame Hikauwainui i Hanai mai aia oia o Hanalaa. Ua lilo na hookelakela ana a ko Maui poe alii no ko lakou lilo ana i mao mua no alii o Hawaii i mea e nini loa ai ko Hawaii poe alii.

A ma ka wa i lanakila ai o Kamehameha !. Ka Na‘i Aupuni, Maluna o Kalanikupule ame nalii apau o Maui, ua hoomake loa ia na pana olelo ana nui a me iki i hoopiliia aku ia Hanalaa; a na hoihoi ia a hoekahi wale no Hanalaa.

(Hooponopono)

Ua haule ma ka hoonoho ana i ka mahele moolelo e pili ana ia Haho. Keia mahele ano nui loa, a oia keia:

O Haho ke alii inoa o Hawaii nei nana i kukulu mua ia mea he Aha Alii, ka aha hoi i kapaia mahope mai i ke au o Kakuhihewa, Moi o Oahu nei, he Hale Naua. O Keia Aha Alii i kukuluia ai e Haho, oia ka Aha e akoakoa ai nalii hanau o ka aina. no ka hooponopono ana i na mookuauhau i pili i kela ame keia alii. O keia ka aha nana e apono i kahi mea e olelo, he alii hanau oia no ka aina.

E hoomamnawanui iho a pulelo hou aku

Moolelo Hawaii Kahiko

Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA‘I AUPUNI

MOKUNA III

Mamuli o ka makee loa o keia alii o Haho i kanene ihi kapu o ke kulana alii oiaio maoli i loa i kahi kanaka-kane a wahine paha-i kukulu ai oia i keia Aha.

E malamaia ana ua akoakoa ame na halawai ana a nalii o loko o keia Aha. Maloko o kekahi hale i kukulu maoli ia e ke alii-ai-moku, oia hoi ka Moi. A o ka hana a nalii e akoakoa

<p>ana maloko o keia hale. oia ka huli ana i ka mookuauhau o kela ame keia alii ai-aupuni a ai-moku paha.</p>
<p>Maloko o keia hale e noho ai na kuauhau akamai no ke kuku puana me ka Moi ame nalii no na mea e pili ana i na mookuauhau.</p>
<p>Ma ke wa e makemake ai kekahi mea e hooiaia kona pili ana i ke alii ai apuni e honoh ana ia wa, e hele ana oia e komo iloko o ka Hale Naua, kahi hoi i akoakoa ai ka Aha Alii. I ka noho ana o na Aha Alii nei, e hoonoho ana ma ka puka o ka pa e hoopuni ana i ka Hale Naua. he elua mau kanaka kiai i kai aia na kaikuono.</p>
<p>I ko keia mau kanaka ike ana i ka mea e hle mai ana e komo i ka Hale Naua, e hoike mai ana laua i ka Aha Naua:</p>
<p>"E ae o mea ke komo mai nei?" Alaila, Kahea aku la ka poe o loko o ka hale maka ninau ana; "Na wai mai oe, e mea? Naua? Owai kou makuakane Naua?"</p>
<p>A pane mai la ka mea i ninau aku " Mai a mea mai au; a o mea hoi, ko'u makuakane?"</p>
<p>Alaila ninau hou ia aku la no ia;</p>
<p>"Nawai mai kou makuakane Naua?"</p>
<p>"Na <i>mae</i> mai kou makuakane a oia ko'u kupuna kane."</p>
<p>"Nawai mai hoi kou kupunakane?"</p>
<p>Pela e <i>ninaninaa</i> ia ai ke kanaka, a hiki i ka pau pono ana o kona mookuauhau. A ina e like na kuauhau o ke alii, mamuli o keia hai mookuauhau ana a ua kanaka la he pili io no oia i ke alii elike me ka la kou ike mamuli o kona mookuauhau e hoike aku ana no lakou iaia ia mea.</p>
<p>I kekahi wa e imiia ana ka pili alii o kekahi kanaka a wahine paha imua o ka Aha Naua, ma o ka ninau ia ana ia ma o ko aoao la o ka makuahine. E hele ana mai iaia aku o hoea i hope no na hanauna paha he unina oi aku.</p>
<p></p>

<p>Moolelo Hawaii Kahiko Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNIMOKUNA III</p>
<p>He mea mau ma ka wa e ikeia ai he pili kahi kanaka, a o kahi wahine paha i ke alii ai aupuni. e loa ana iaia he haawina aina. He kalana paha, he okana paha, he ahupuaa paha a pela wale aku. E loa nohoi he haawina ai ka haawina ia ame ke kapa.</p>
<p>Ina hoi e ninauia; "Owai kou papa?" a laila ho'ike ana ke mea i ninau 'ia i kona papa alii i pili ai, oia hoi kona mookuauhau, mamuli o kona oli ana i kona mele inoa. a i ole hoike heluhelu maoli ana ia mea.</p>
<p>I kekahi wa ina e ninauia; "Heaha kou pili Naua? " E pane anaka mea i ninau 'ia; "He auwae pili a i ole, "hepili auwae.</p>
<p>"O ke ano o keia, he pilikoko pono. Ina hoi o ka pane, "Auwahi la ka pili" alaila he pili manao loa ia. Ina hoi e pane ia; "He pilipili ula " Ka pili a laila he pili pono loa no ia ma o ke koko la.</p>
<p>O ka mea maa mau nae o keia na ninau mua e ui ia aku ai i ka me imi hooia pili alii. A ke pau keia manano ninau alaila e ninauia ana ka mookuauhau maoli. A ke maopopo ka oiaio o ke kuauhau ame ka pili komo iho la ke kanaka i hoa no ka aha ahi a ka paia iho la ia komo ana he Ualo malie.</p>

<p>O keia iho la kahi e ikea ai ka waiwai o nei mea he mookuauhou alii A ua oleloia; "O ka mea i hooia i'o 'ia kona alii ana imua o ka Aha Naua e mau no ia he alii, i ka wa loa'a ame ka wa loo ole a hiki i kona make ana.</p>
<p>O Keia ka hana kaulana loa a Ha hoi hana ai i ke au o kona noh alii ana.</p>
<p>No lonokawai, a i ole, Lanakawai</p>
<p>O Lonokawai a i ole. Lanakawai paha oia ke keiki a Hanalaa i kapaia ma ka mookuauhou o David Maloi hoi ke 'ia ma ka 'ao'ao 35 o ka moolelo Hawaii (1858) i hoooponopono e Rev, J. F. Pekuea o Hanalaa nui. Ma ka lalani alii keia o Hema.</p>
<p>Ma ke au e noho alii ana o Lonokawai i hoea mai ai kekahi mau kanaka kaulana loa ina ko Hawaii nei moolelo kahiko oia hoi o Paaome Makuakaumana.</p>
<p>He alii o Lonokawai mahope mai o ke au manawa o Kapawa i noho alii ai ma Hawaii nei(Moolelo Hawaii, (1858)Aoaome 7 me 36.)</p>
<p>E hoomaka ana ma keia wa kekahi loli ano nui loa o ko Hawaii nei noho alii ana ina nae he oiaio ka mea i hoi keia mai ma ka moolelo e pili ana ia Paaome.</p>
<p>A penei;</p>
<p></p>
<p></p>
<p></p>
<p>Hawaiian</p>
<p>Moolelo Hawaii KahikoHoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNIMOKUNA III</p>
<p>Ua olelo ia a Paaome laua me makuakaumana a me kekahi poe pu me laua ka i holo mai mai Kahiki mai ma ka wa kahiko loa a noho o Paaome ma Kohala i Hawaii; aka, hoi no o makukaumana i Kahiki. Ua hiki mai o Paaome ma kohala i ko kau ia Lonokawai ko Hawaii alii mahope mai o Kapawa o ka umikumamaono ia oia hanauna alii.</p>
<p>I ka wa i noho ai o Paaome ma Kohala. Lilo ko Hawaii nei mau alii i ka hana hewa aliala, kii o Paaome i alii ma Kahiki. O pili ka inoa o ua pali la i holo pu mai me Paaome, a hoonohoia aia ma ko Hawaii nei papa alii"(Moolelo Hawaii,(1858)Aoaome 7).</p>
<p>Ua hanauia o Lonokawai (o ka pololei nae o Lanakawai. Mea Kakau) ma ke kawa auu o Kuaikua ma Wahiawa, wai alua ae nei. Ma ka wa i hanau ai o Lanakawai a noho ana kona luau makauahine o Mahoia kona inoa maluna o kekahi pohaku nui palahalaha ma kepa o na kawa nei. I kona hanau ana ua hemo aku la ke keiki a luna anai luna o ka wai o ua kawa nei: o oia ke kumu i neia ai keia alii o Lanakawai. a i ole, o Lanakawai.</p>
<p>Nolaila e komo ana iloko o ke au manawa i noho alii ai o Lanakawai na moolelo pili ia Paaome ame Makuakaumana a he mea i maika'i hoi ke kamailio ana i ka moolelo e pili ana ia Paaome. I ka hoomaopopo ana i ka mahele Moolelo Hawaii nei o keia mau la ma ka wa e noho ana o Lanakawai i alii no Hawaii i hiki ai o Paaome ame Makuakaumana.</p>
<p>A no ko Paaome ike ana i ka lilo ana o na alii o Hawaii nei i ka hana hewa, ua hoi hou oia i Kahiki e kii ai i alii no Hawaii nei. A me he mea la i ka wa e ola ana o Lanakawai a i ole i ka wa paha e nohoalii ana o Laau i kapaia hoi o Laualii ke keiki a Lanakawai me kana wahine o Kalohialiiokawai i hoi hou ai o Paaome i Kahiki ma ka huakai kii i alii no Hawaii nei.</p>
<p>Ua olelo nae o S.M. Kamakau ma kana moolelo Hawaiiipenei:</p>

Mamuli o ka nele ana o Hawaii nei i ke alii nolaila i kiiia ai ke alii i Kahiki; pela me na mookuauhau alii. He manawa loihi loa ka noho alii ole ana o Hawaii (nei). A o na alii o Hawaii he mau alii makaainana a he makaainana wale no i kekahi manawa.

Moolelo Hawaii Kahiko Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNIMOKUNA III

Ua olelo a no Maui aku na alii o Hawaii; a no Oahu aku ame Molokai. Oia ka manawa mawaena o Aikanaka a hiki i ke au o Hanalaanui.

He umikumamahiku hanauna ka hakahaka ana o Hawaii i ke alii ole. Ua' ane'ane he mau makahikilehu lehu loa ka hakahaka ana. aka, he poe alii no i noho i Hawaii. oia o Punaluu o Hilea; o Honomalino; o Hikapoloa ame kekahi poe alii e ae.

O keia ke kumu no ke kii ana i ke alii i Kahiki a pela paha i lile ai o Pili i alii no Hawaii He alii o Pili no Kahikik mai; a ua lilo oia i kupuna no nalii a me na makaainana o Hawaii.

Oka mea nana i kii i Alii no Hawaii nei i Kahiki oia no o Paa, elike me ia i hoikeia ae la, nolaila, ua lilo ka moolelo o Paa i mea ano nui loa ma ko Hawaii nei Moolelo Kahiko. A ma ka manao ana o ka mea kakau he mea maikai ke kamailio ana i ka moolelo o Paa ma keia wahi.

He Wahi Moolelo no Paa

Ma ka moolelo o Paa; ua oleloia o kona mau aina no Wawau a no upolu a me na aina ma ka Hema aku oia paha na aina i kapaia o No Kilani.

O kekahi pali ma kahakai oia aina ua ka aia o Kaakoheo; a o ke kuamoo kua hiwi ma ia wahi. ua kapaia o ke kuahiwi o Malaia. A no laila mai ka mauu a Paa i lawe mai ai ai i Hawaii nei

Ua olelo kekahi poe ua ho'oolu 'ia keia mauu a Paa ma ke kahawai o Waiakea ma Hilo i Hawaii; a olelo hoi kekahi poe ma Kohala o Paa i kanu ai i keia mauu maluna pono o kekahi pohaku e ku ana iloko o ke kai ma ka waha pono'i o ka luahuna e holo ana mai kai aku o Kapakai a hoea i pololu . Mamuli o keia mauu a Paa i lawe mai ai i kapaia ai kona kaikuahine o Namauomalai.

Ua hoike mai ka mea kakau moolelo Mr. Jarves ma kana buke moolelo Hawaii i kapaia. "Hisory of the Hawaiian Islands." he kanaka ili keokeo o Paa; a i kona holo ana mai i Hawaii nei ua lawe mai la oia ho'okahi akua kii nui a hookahi wahi mea nuku iho.

Ua haalele aku keia kanaka kaulana i kona aina Mahao kekahi poe a ua aina la oia kekahi o na mokupuni o Samoa oia paha ka mokupuni o Upolu. Aka ma ka mana'o ana hoi o kekahi poe o Nu Kilani no a aina la.

(E HOOMAUIA AKU ANA.)

BUKE II, HELU 78
Poano, SEPATEMABA 1, 1906
NA HELU APAU, 227

Moolelo Hawaii Kahiko
 Hoomakaukauia e J.M. Poepoe no KA NA ‘I AUPUNI
 MOKUNA III
 He wahi Moolelo no Paa0

O ke kumu nui i haalele aku ai oPaa0 i kona aina hanau oia kona hakaka ana me kona kaikuaana me Lonopele. O keia Lonopele he kanaka mana oia a he kahuna nohoi. He kanaka ike oia i kela ame keia mea ma kona ano kahuna. A o keia mau kanaka uae a i elua he mau kanaka mahia no laua.

Ua mahiai o Lonopele i kona aina a maikai. Ua kanu aoia i na laau uaai he nui iloko o kona kihapai. I kekahi manawa nae mahope mai ua hoohuo iho la o Lonopele i ka pau o na hua ai o loko o kana kihapaii ka Aihuela a manao wale iho la no ia na ke keiki no a Paa0 i aihue; nolaila hele aku la oia a olelo aku la ia Paa0 no ka pau o na hua ai o kanu mau kumulaau i ka aihueia e ke keiki a Paa0

Alaila olelo aku la o Paa0 ma ka ninau ana la ia Lonopele

“Ua ike pono no nae paha oe ua pau io ka hua o kau kumulaau i ka ‘u keiki?”

Pane mai la hoi o Lonopele: “Ua ike anae ka hele ana o kau keiki ilaila aole nae au i ike i ka lawe ana i ka hua ai o loko o ko ‘u kihapai eia nae ua manao no au na ua keiki la no ai i kolohe i kuu kihapai.

Ina pela: wahi a Paa0 i pane aku ai i ke kaikuaana, e kaha ana wau i ka opu o kuu keiki; a i loa ole ka hua o loko o kau kihapai; pehea iho la oe?

Olelo mai la o Lonopele. “Aole ia mea me a o A a wale no ia mea me oe. E hana aku no oe i ka opu o kau keiki elike me kou makemake. Aka, E Paa0—E! I ka wa hea la i ike ai oe e kahaia ana ka opu o ke kanaka? Aka, ina hoopaakiki oe; me oe wale aku no ia.

A pane aku la no o Paa0: Aole; e kaha ana no wau i ka opu o kuu keiki: i mea hoi paha e ikeia ai ka oiaio o kau olelo ana, na ku ‘u keiki i aihue i na hua ai o loko o kou kihapai.

Ina loa ia mea iloko o ka opu o kuu keiki, alaila ua hewa kuu keiki; a ua pono oe e Lonopele, aka hoi, i loa ole na mea maloko o kona opu, alaila, ua hewa oe, e kuu kaikuaana i ka olelo ana, na ka ‘u keiki i aihue i ka hua o kou luhi?

E HOOMAU IA AKU ‘ANA

BUKE II, HELU 79
 POALUA, SEPATEMABA 4 1906
 NA HELU APAU, 228

Moolelo Hawaii Kahiko
 Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA ‘I AUPUNI
 MOKUNA III
 He Wahi Moolelo no Paa0

He mea oiaio ua kaha iho la o Paa0 i ka opu o keiki nae ana. I ka nahaia ana o loko o ka opu o ua keiki nei. aohe loa o kekahi hua ai. A kena aku la o ua o Paa0 ia Lonopele e nana oia i ka opu o ke keiki; aka. pane Pakike mai la nae o Lonopele ia Paa0 ma ka olelo ana mai

“O oe no paha ke nana i ka opu o kau keiki!” Mamuli o keia kaha ana o Paa0 i ka opu o ke keiki ana, ua make iho la ua keiki nai; a ua nui kona minamina i ka make ana o ke keiki; a ia wa olelo iho la o Paa0

“E imi ana hoi au i mea o make aikau keiki (oia hoi ke keiki a Lonopele) a e ku hoi ka ‘u kumakaia a e haalee hoi au i keia aina.”

Nolaila, mamuli o ko Paa0 hooholo ana i kona manao, e haalee oia i kona aina kulaiwi a o kona

<p>one hanau hoi, ua kapili iho la oia i mau waa nona. Ua paa keia mau waa a he ku hoi i ka ani ame ka maikai</p>
<p>I ka paa ana o keia mau waa, ua hookapu iho la oia . aohe kanaka e maalo a e hele ae ma kahi i waiho ai ua mau waa nei ona. Hele no make. Aohe e ola. Aia ka noa o keia kapu a lolo ia ua mau waa nei.</p>
<p>He wa loihi no keia ku ana o ke kapu o ua mau waa nei, no ka loa ole ana o ka mohai e lolo ai. Aka, i kekahi la, hele mai la ke keiki a Lonopele; a pa‘ipa‘i iho la i ua mau waa nei.</p>
<p>I ka lohe ana o Paa o i ke kamama ma a me ke koekoe‘e o na waa i ka pa‘i o ua keiki nei a Lonopele ia wa oia i ninau ne ai</p>
<p>“E! Heaha hoi nei mea kamama? i na waa. Alaila, pane akula kona poe kanaka: “O ke keiki a Lonopele. Aia la ke pa‘ipa‘i mai la i na waa!”</p>
<p>Ia wa no i kena aku ai o Paa o i kona poe kanaka e kii e pepehi i ua keiki aei a Lonopele. Kiia aku la ua keiki nei a pepehi ia iho la a make. A ia wa i lolo ai o Paa o i na waa, a noa aela. A pau ka lolo ana a Paa o i na waa, ia wa i laweia aku ai ka heana o ua keiki nei a waiho iho la ma ka lona hope o na waa.</p>
<p>E HOOMAUIA AKU ANA</p>
<p style="text-align: center;">BUKE II, HELU 80 POAKOLU, SEPATEMABA 5 1906 NA HELU APAU, 229</p>
<p style="text-align: center;">Moolelo Hawaii Kahiko Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA‘I AUPUNI MOKUNA III</p>
<p>Elua a ekolu paha la mahope iho o keia make ana o ua keiki nei ua hoea mai la o Lonopele ka makuakane ma kahi e kau ana na waa o Paa o. A i hele huli mai nohoi oia i ua keiki la; oia i ua loihi na la o ka nalowale ana o ua keiki nei mai ka hale mai.</p>
<p>Ia Lonopele nae i hiki mai ai ma kahi o na waa. aole loa oia i haupu mua o kahi ia e loa ai a e ike iho ai oia i ke kino manaonao o kana lei aloha. Ua ike iho la oia i na waa o ke kaikaina, oia o Paa o; a mahalo iho la oia i ka maikai ame ka nani o ua mau waa nei.</p>
<p>Ua hele nana iho la oia i ua mau waa nei mai mua a hope. A i keia hele ana o ua o Lonopele ma ia ano, ua ike aku la oia i ka mumulu mai o ka nalo –aka malalo o ka lona hope o na waa. A ia wa i ninau iho ai oia iaia iho:</p>
<p>“Heaha la hoi nei mea a ka nalo e mumulu nei?”</p>
<p>Nolaila, hele aku la oia a ma kahi e muia a e mumulu ana ka nalo, ike iho la ia me ka puiwa a hikilele nui i ka heana manaonao o kana keiki. A o kona wa no ia i uwe helu ae ai io ua keiki nei ana. Hoomaopopo iho la nohoi ia, aohe mea e ae i make ai ke keiki, aka, o Paa o no ia.</p>
<p>Lalau iho la oia i ua heana nei o ke keiki; a me ia puolo manaonao. hele pololei aku la o aa[oia] i imua o Paa o: ame na waimaka e hiolo ana ma kona mau papalina, ame ka inuina e weli? ana iloko o kona houpo, pane aku la oia imua o Paa o:</p>
<p>“Kupanaha nohoi oe, e Paa o! Nau no ka i pepehi i kau keiki, eia ka i nana oe pela i mea nau e imihala mai ai i ka‘u keiki, i kii mai ai oe e pepehi. E nana mai ou mau maka e Paa o aloha ole i ka puolo manaonao au i hana ai. He keu no oe, e Paa o a ke aloha ole. Nolaila, he kanaka pepehi kanaka oe, e ku oe a hele pela. He kanaka ino loa oe, He lima koko oe!”</p>
<p>A hoihoi aku la o Lonopele i ka heana o kana keiki me ka nui o kona uwe helu ana.</p>
<p>Mamuli hoi o ka muia a me ka mumulu ana o ka nalo paka ma ka heana (maka) o ke keiki a Lonopele ma ka lona hope o na waa o Paa o i kapaia a ua mau waa nei, o Ka-nalo-a-muia.</p>

Poepoe Manuscript

271

A no keia hookuke ana o Lonopele ia Paa, ua hoomakaukau iho la oia i na lako a pau e pono ai kana huakai au-moana.

BUKE II, HELU 81
POAHA, SEPATEMABA 6 1906
NA HELU APAU 230

Moolelo Hawaii Kahiko
Moomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI
MOKUNA III

O ka nui o na poe i kau maluna o ua mau waa nei he kanakolukumamawalu, a he elua aipuupuu. O ke kaikuahine kahi o Paa, nona ka inoa o Namauumalaia.

Ua hiki no paha ia kakou, e na makamaka helu helu, ke olelo ae o Namauumalaia, he kaikuahine no oia no Paa ame Lonopele.

O keia Paa, he kahuna ia i ai-lolo, a i ponii hoi no ia oihana. A eia oia ke hele nei e huli aina.

Ua oleloia e kekahi poe kakau moolelo kahiko o Hawaii nei, ma keia hele ana mai a Paa i holo pu mai ai o Pili. Oia hoi o Pili-kaaiea, ke alii i oleloia a o ke alii a Paa i kii ai i Tahiti i alii a[?] i moi no Hawaii (mokupuni).

Aole nae i lokahi ko kamea kakau noonoo me ia manao. Ke manao nei ka mea kakau, o keia haalele ana'ku o Paa i kona aina hanau. mamuli o ke kipaku ana a Lonopele, kona kaikuaana, oia no kana huakai aumoana mua loa i holo mai ai a hoea i Hawaii nei, i ke au e noho alii ana o Lanakawai no Hawaii nei.

A mamuli o ko Paa ike ana ia nele o Hawaii nei i na'lii oiaio maoli: nolaila, i holo hou ai oia i Tahiti, no ke kii ana ia Pili-kaaiea i alii no Hawaii nei.

I ka wa i makaukau ai o Paa e holo mai, ua kau oia ame ka poe apau me ia maluna o na waa e holo mai ana mai kapali mai o Kaakoheo, a o ia ka manawa i ku mai ai kekahi poe kanaka iluna o ua Pali nei o Kaakoheo. He poe kanaka keia i olelo ia lakou iho, he poe kaula.

A ku mai la ua poe kaula nei iluna o ka pali. ia wa i kahea mai ai kekahi kanaka: "E Paa—Owau hoi hoi kekahi e holo pu oe!!"

Alaila, ninau aku la o Paa: "Heaha oe?"

Pane mai la ua kanaka nei nana ke kahea: He kaula au!"

"Owai kou inoa?" wahi a Paa i ninau aku ai.

Pane mai la no ua kanaka nei: "O Lelekoae!"

Ia wa i olelo aku ai o Paa: "Ina he kaula mana oe, alaila, e lele mai oe a kau iluna nei o na waa.

O ka wa ia a Lelekoae i lele mai ai mai luna mai o Kaakoheo. I nei lele ana mai nae a Lelekoae nei, ua haule ihola oia ilalo o ka pa ala; a make loa iho la.

BUKE II, HELU 82
POALIMA, SEPATEMABA 7 1906
NA HELU APAU, 231

Moolelo Hawaii Kahiko
Hoomakaukau e J.M. Poepoe no KA NA'I AUPUNI
MOKUNA III

Hala ae la nei kaula; kahea mai ana no he kaula ia Paa e kau iluna o na waa. A elike no me ka Paa hana ana i ke kaula mua. pela no keia. A o ka haawina like hookahi no ia i loa i keia kanaka elua. Pela i ke kolu, a i ka ha, a pela wale aku o na kanaka i kahea mai ia Paa e kau iluna o kona mau waa.

Alaila, holo mai la o Paa ma a aneane a nalowale na waa i ka ike mai a ko uka poe, a o na pea

wale no hoi o ua mau waa nei ka lakou e ike mai ana, ku ana kekahi kanaka nona ka inoa o Makuakaumana, iluna o ka pali o Kaakoheo a kahea mai la ia Paa.
“E Paa—e! Owau hoi kekahi?”
Elua a ekolu paha kahea ana a ua o Makuakaumana, lohe koliuliu aku la o Paa i keia leo o ke kahea ana‘ku iaia mai luna aku o ka pali o Kaakoheo.
A ia wa i ninau mai la o Paa: Heaha oe?
Pane aku la o Makuakaumana: He kaula!
Ninau hou no o Paa: Owai kou inoa?
“O Makuakaumana! wahi a ke kaula.
Alaila, pane hou aku a o Paa: Ua piha ka waa eia no nae kahi i koe la o ka moamo, o kou wahi ia. O-ia! Lele ia mai.
A lohe o Makuakaumana i ka haawiia ana‘ku iaia o ka momoa o ka waa o kona wahi ia, ame ko Paa kauoha ana‘ku iaia e lele aku; o kona lele aku la no ia mai luna aku o ka pali o Kaakoheo.
Ua like keia lele ana‘ku a ua Makuakaumana nei me he manu la. Oia lele no ia o ua kaula nei a kau opno ana iluna o ka momoa o ka waa a paa no hoi na lima i na manu o ka waa.
A paa na lima o Makuakaumana i ka manu o na waa, ninau aku la oia ia Paa:
“Eia au la! Mahea hoi auanei au e pono ai, ke kanaka?
Alaila, pane mai la o Paa: Maluna o ka pola o na waa.
Aia ma ke mele wanana a Kaleikuahulu i haku ai e loa ai keia mau lalani mele a ikeia ka inoa o Makuakaumana:
E oomanawanui iho a pulelo hou aku.